

3

VIGILIA

RESUMÉ
EN LANGUE
FRANÇAISE
DANS
LES DERNIÈRES
PAGES

Ára : 6,- Ft

Dürrenmatt:
Pilátus

Állati lét
és emberi
lelkiismeret

Felelősségünk a
huliganizmusért

1967

MÁRCIUS

TARTALOM

	Oldal
<i>Medvigy Mihály</i> : Az egyház új törvényei a bűcsúról és a bőjtről	145
<i>Nagy Miklós</i> : Ágoston imája (vers)	150
<i>Szomor Tamás</i> : Állati lét és emberi lelkiismeret	151
<i>Borovi József</i> : A XVII. századi magyar egyházmegye-szervezés ismeretlenje	157
<i>Pilinszky János</i> : Krisztus és Sziszyfusz	161
<i>Hoványi János</i> : Elvárásolva, Éjjel, egy erdőben, A tékozló fiú elbeszéli, hogyan fordult vissza, Őr, az Atreidák palotáján, Erdei híd (versek)	162
<i>Magyar Ferenc</i> : Telihold (elbeszélés)	164
<i>Friedrich Dürrenmatt</i> : Pilátus (elbeszélés, fordította <i>Possonyi László</i>) ...	167
<i>Rónay György</i> : Szürke élet (kísregény, 5. rész)	174
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (Helyes-e természetjogról beszélni?) ...	183
<i>Nyíri Tamás</i> : A kis út (Miért legyenek keresztény?)	187

NAPLO

Választás — szavazás (<i>Saad Béla</i>) 189; Újabb megállapítások Jézus peréről (<i>Szigeti Endre</i>) 190; Az olvasó naplója — Herceg János, Jancsó Elemér, Bölöni Farkas Sándor és Komlós Aladár műveiről (<i>Rónay György</i>) 193; Színházi krónika — G. B. Shaw: Szent Johanna (<i>Dorombay Károly</i>) 198; Képzőművészet — A nyolcvanéves Kassák Lajos (<i>Dévényi Iván</i>) 199; Zenei jegyzetek — Petrovics Emil új műve, Stokowski és Ferencsik hangversenye (<i>Rónay László</i>) 201; Filmek világából — Edes és keserű, Gyerekkocsi, Élet a kastélyban (<i>Ungváry Rudolf</i>) 203; Magyar katolikus teológiai irodalom 1966-ban (<i>Kovács Zoltán</i>) 205; Rónay György: Tükör és tűz (<i>Pályi András</i>) 208; Szülők és társadalom felelőssége a huliganizmusért (<i>N. Paleta Éva</i>) 209	189
Francia nyelvű kivonatok	212

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Felelős kiadó: *Saad Béla*

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia csekkszámla száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár 4,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54) a Kultúra 024/2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Index-szám: 26.92.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 6,— Ft

Medvigy Mihály

AZ EGYHÁZ ÚJ TÖRVÉNYEI A BÚCSÚRÓL ÉS A BÖJTRŐL

Bármiben lássa is valaki a reformáció mélyebb gyökereit, *Luther* fellépésére kétségtelenül az egyház akkori bűnbánati gyakorlata adott okot. A keresztény ókor és a kora-középkor bűnbánói hosszasan és keményen vezekeltek. Később az egyre könnyebbé váló és ellenőrzés nélkül végezhető gyónási elégtétel lépett a szigorú módszerek helyébe. Ha pedig valaki teljesebb elégtétellel óhajtotta leróni azt, amivel bűnei miatt tartozott az isteni igazságosságnak, folyamodhatott az egyház kimeríthetetlen „kincstárához”, vagyis búcsúnyeréssel ráhagyatkozhatott *Krisztus* kinszenvedésének és a szentek hozzáadódó (*Kol.* 1, 24) életáldozatának érdemeire. Elméleti hittanítás szempontjából ebben semmi hiba sincs, meggondolatlan alkalmazása azonban jelentős értékektől fosztotta meg a gyakorlati keresztény életet. Amint ugyanis mindinkább egyszerűsödtek a búcsúnyerés feltételei, az oktalan propaganda pedig még nyomatékozta is az élők-holtak javára nyerhető teljes búcsú könnyűségét, egyre jobban feledésbe merült a keresztény tömegek lelkiiségében a szermélyes bűnbánattartás gondolata. „Olcsón”, az elevenbevágó vezeklés igénye nélkül igyekeztek megszerezni maguknak a lelki békét. Erre a veszedelemre mutatott rá *Luther* 1517. évi wittenbergi tételeinek elején és végén: „Uruk és Mesterünk, *Jézus Krisztus* mondja: Tartsatok bűnbánatot! Azt akarja vele, hogy bűnbánattartás legyen híveinek egész élete... Arra kell buzdítanunk a keresztényeket, hogy keresztben, halálon, poklokon át igyekezzenek követni fejüket, *Krisztust*, és így inkább sokféle szorongattatás közepett jussanak be a mennyországba, mintsem hogy békével áltatva elbázzák magukat.” *Luther* itt még az egyházon belül állva kívánt reformálni. Széjjelküldött és a nyomdák útján többszörösített tételei két hónap alatt rokonszenvező visszhangot kelttek az egész katolikus Európában. A veszedelmet, amelyre *Luther* rá akarta ébreszteni a keresztény világot, ma tisztán látja a hivatalos egyház is, és szem előtt tartja legfrissebb lelkipásztori intézkedéseiben. Akkor azonban, sajnos, nem azok értették meg a riasztó szót, akiktől elsősorban függött a reform végrehajtása. Így emberileg könnyebben érthető, hogy későbbi nagy írásaiiban már kívül helyezte magát a reformátor a római egyházon.

Jóval kevésbé ismeretes tény, hogy a svájci reformáció kezdeténél a böjti fegyelem, nevezetesen a zürichi „kolbász-eset” volt a botrányokzás első köve. 1522 egy böjti napján *Froschauer* zürichi nyomdász-mester felesége hal híján kolbászt szolgált fel férje legényeinek, akik éjt-napot egybetéve dolgoztak *Szent Pál* leveleinek új kiadásán a frankfurti vásárra. Odatették az ételt az éppen jelenlévő három pap elé is. Ketten ettek belőle, *Zwingli* — a város főplebánosa — nem. Az esetnek persze híre ment, és nagy felháborodással tárgyalták. *Zwingli* szentbeszédében kelt védelmére társainak. Beszéde hamarosan megjelent nyomtatásban is. Kiderült belőle, hogy a szerző már olvasta, sőt helyesli *Luther* nagy kiáltványát „A keresztény ember szabadságáról”. Így kezdődött el az a forrongás, amelynek során Zürich nem volt hajlandó tovább várakozni a bizonytalanul ígértett egyetemes reformzsinatra, hanem a maga módján hozzáfogott a kereszténység megújításához.

Azóta már két egyetemes zsinatot tartott az egyház, mégis a harmadikra, napjaink II. vatikáni zsinatára várt a feladat, hogy mind a bűcsűk, mindpedig a bőjti fegyelem terén végrehajtsa a jó négyszáz éve kívánt, de azóta sem tökéletesen megvalósított reformokat. A bűcsűügyről szóló rendelettervezetet el is készítette a Szentszék illetékes főhivatala, a Poenitentiaria, és a negyedik ülésszak végéfelé az atyák elé terjesztette. A zsinati közvélemény már nem volt hajlandó foglalkozni vele a közelgő befejezés izgatott légkörében. Le kellett venni a napi-rendről. Azóta alaposan átdolgozták. A pápa akaratából két, egyenként a tagú bizottság dolgozott rajta. Az egyik hittudósokból állott, és 1966 szeptemberében fejezte be munkáját. A második gyakorlati szakemberekből tevődött össze, az előző bizottság munkájára is támaszkodhatott, és novemberben lett készen. A testületi felelősség (kollegialitás) elvéhez híven a pápa már előzőleg véleményt kért püspöktársaitól. A világ minden részéből 78 püspöki kar adott választ a Szentszéknek. Érdekes, hogy míg a keleti katolikus püspökkari értekezletek mind helyeselték a bűcsűügy átvizsgálását és javítását, Nyugaton 14 püspöki kar ellenezte a reformot. Az alapos munkálatok eredménye nemrég jelent meg mint VI. Pál pápa apostoli rendelkezése (konstitúciója) 1967. január elsejéről keltezve. Szövegét még csak a félhivatalos sajtóból ismeri a világ. Életbe lép majd három hónappal azután, hogy az egyház hivatalos lapjában is megjelent.

Az új pápai rendelkezés „A bűcsűkről szóló tanítás” (*Indulgentiarum doctrina*) szavakkal kezdődik. Terjedelmes tanító-része az egyház hagyományos álláspontját adja elő, de szerencsés fogalmazásban, hogy ne idegenítse el a protestánsokat. Nem egy pontját a még katolikus Luther maga is örömmel vállalta volna. Tanítja a rendelkezés, hogy az egyház kincstára „maga a megváltó Krisztus”. Hangoztatja, hogy a bűcsű nem elsőrendűen fontos dolog, mert „vannak az üdvösség elérésének előbbrevaló, azaz szükségyszerű, jobb és hatékonyabb eszközei”. Elismeri, hogy „a bűcsűügybe nemegyszer visszaélések csúsztak be, mert a szertelenül, feleslegesen engedélyezett bűcsűk lejáratták az egyház kulcsainak tekintélyét, és erejétől fosztották meg a bűnbánati elégtételadást”.

A rendelkezés jogi tartalmának jellemzésére elegendő néhány főbb pontot említenünk. Teljes bűcsűt ezentúl csak ritkábban nyerhetünk, egy személy csak egyszer napjában, és az eddig szokásos feltételekhez minden egyes alkalommal még szentáldozás is szükséges. Megszűnik az „oltárkiváltság”: ezentúl minden pap minden miséjéhez annyi segítséget kapcsol az egyház a szenvedő lelkek javára, amennyit csak képes. A részleges bűcsűkkel kapcsolatban — mint a Vatikán hírmagyarázója fogalmazta — megszűnik „a szent matematika”: nem lesznek többé 300 napi, 7 évi és egyéb hasonló megjelölésű bűcsűk. Ropant lelkipásztori bölcsességgel szabja meg a pápa a részleges büntetés-elengedés mértékét. Megértéséhez tudnunk kell, hogy a kegyelem állapotában végzett erkölcsi jócselekedeteink mindegyike örök érdemszerzés. Ez a tett főértéke. Emellett azonban van még vezeklő értéke is: Isten elengedi miatta büntetés-tartozásunk egy részét; annál többet, minél kiválóbb jót tettünk, és minél nagyobb volt bennünk a szeretet. Ha a cselekmény részleges bűcsűvel van ellátva, ez a mozzanat az egyház jóvoltából mostantól fogva megkértszerzi „az egyéni teljesítménnyel szerzett büntetés-elengedést”, mégpedig a kulcsok Krisztus-adta hatalma alapján, az Ő érdemeire hagyatkozva. A bűcsű tehát nem lanyhíthatja többé a vezeklő hajlandóságot, hanem épp ellenkezőleg: még buzgóbb egyéni vezeklésre serkent.

A böjti fegyelem megújításáról is megtudakolta a Szentszék a püspöki karok véleményét. Maga a reformrendelet azonban nem került a zsinat elé. Pedig legalábbis félkész állapotban volt, hiszen a pápa jó két hónappal a zsinat befejezése után már megjelentette szintén apostoli rendelkezés formájában 1966. február 17-én. Az új rendelkezés a vezeklés gondolatkörébe iktatja be a böjtöt, és — mintegy utalva a bűnbánó szellemiségnek már Luther tételei idején szükséges reformjára — „Tartásokat bűnbánatot!” (*Poenitemini*) szóval kezdődik. A kiindulás tehát alkalmas a nemkatolikus olvasó jóindulatának felkeltésére, és alighanem a német *Augustin Bea* bíboros vezetése alatt álló Keresztény Egység Tirkárságának áldásos szellemét mutatja az okmány megszövegezésében. A *Poenitemini*-rendelkezés tartalmát röviden két mozzanatban foglalhatjuk össze. Egyfelől korszerűsíti és lényegesen egyszerűbbé teszi a böjti fegyelmet az egész katolikus egyházban, nem csupán a latin-szertartásúak számára; másfelől igen lényegeset változtat a parancs teljesítésének szellemén. A közvélemény az első mozzanat iránt érdeklődik jobban. Ám a katolikus lelkiesség alakulásának szempontjából fontosabb a második valósággal korszakot alkot.

Jogi szempontból nézve a rendelkezés „teljességgel” (*ab integro*) újraszabályozza a böjti fegyelem egész területét. Tehát hatályon kívül helyezi az egyházi törvénykönyv 1250—1254. kánonját, és a helyébe lép. Észерint amit átvesz a törvénykönyv szövegéből, azt az eddig elfogadott módon kell magyaráznunk; amit pedig nem vesz át belőle, az érvényét veszítette. Így a húseledelektől való tartózkodás szabályában nem veszi át az eddigi törvényből a húslé (*jus ex carne*) tilalmát; ennélfogva egyáltalán nem tilos ezentúl pénteken és egyéb böjti napokon húsleves vagy pecsenyeleves fogyasztanunk. Halételek megengedett voltáról vagy tilalmáról a rendelet nem szól, de a törvénykönyv sem tartalmazott ilyen tilalmat. Itt tehát nincs változás, és az eddigi jogmagyarázathoz kell igazodnunk továbbra is. A halra vonatkozó hazai és külföldi félreértések onnét eredhettek, hogy az új rendelkezés szövege kifejezetten megszüntet „minden általános vagy külön kiváltságot és engedményt” a böjti fegyelem terén. Csakhogy a pénteki halevés lehetősége eddig sem volt kiváltság vagy engedmény, hanem halra egyszerűen nem vonatkozott a tilalom. A „hús” szó ugyanis egyházjogi értelemben nem jelenti a halféléket, amint a „hal” szót sem természettudományosan kellett és kell vennünk, hanem a kánonjogi szakirodalomban mindeddig használatos értelemben.

Az új törvény szabályozza ugyan a vezeklés napjait és az e napokra előírt böjtölés fajtáit (hústilalom, szigorú böjt), meghatalmazza azonban a területileg illetékes püspöki karokat, hogy a hústól való tartózkodás helyébe esetleg más vezeklő gyakorlatokat róhassanak híveikre, vagy hogy méltányos okból más vezeklőnapokat jelöljenek ki a rendeletben foglaltak helyett, meg nem szüntetve természetesen a nagyböjt bűnbánati jellegét. Egyik említett intézkedésükhöz sem szükséges további pápai jóváhagyás, csupán jelentést kell tenniük róla a Szentszéknek „tudomásulvétel végett” (*notitiae causa*). A pápai rendelkezés szerint a húseledelektől való tartózkodás napjai mindazok a péntekiek, amelyekre nem esik parancsolt ünnep. Kétszer az év folyamán szigorú böjt is van: szintén hústilalommal, továbbá egyszeri érdemleges étkezéssel — reggelire és vacsorára csupán némi táplálékot véve magunkhoz a helyi jogszokás szerinti mennyiségben és minőségben. A két szigorú böjti nap egyike természetesen nagypéntek, Urunk halála-napja; a másik pedig

„a főnagyböjt kezdőnapja”. Ez az utóbbi szakkifejezés nálunk hamvazó-szerdát jelenti, másutt esetleg más napot. Ambroziánus-szertartású egyházmegyek területén (például Milánóban vagy Bresciában), ahol a nagyböjt öt nappal később kezdődik, a kezdőnap a böjt első vasárnapját követő hétfő; keleti szertartású katolikus egyházmegyekben pedig, ahol eddigelé évenként négy nagyböjtöt tartottak, a húsvétot megelőző böjti időszak első napján van a szigorú böjt. A hústilalom az említett tartózkodási és szigorú-böjti napokon felső korhatár nélkül (halálukig) kötelezi mindazokat, akik tizennegyedik évüket betöltötték. Jelentős változtatás ez a múlthoz képest. Az eddigi fegyelem ugyanis már serdületlen gyermekekre kiterjesztette a hústilalmat, bár természetesen csak hetedik évük betöltésétől fogva, hiszen azon alul semmiféle egyházi eredetű törvény sem kötelez. A szigorú böjt változatlanul csak felnőttekre vonatkozik, mégpedig az egyházi-jogi nagykorúság elérésétől (a 21. év betöltésétől) a hatvanadik év megkezdéséig. Egyes személyek vagy akár egész családok alkalmilag felmentést kaphatnak az egyház böjti törvénye alól megyéspáspásztoruktól és az általa szabott keretek között plébánosuktól is. Akinek joga van felmentést adni, az át is válthatja a böjt vagy a hústilalom köteleességét egyéb vallási cselekményekre. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1966. december 13-án hozott határozatában úgy rendelkezett, hogy a nagyböjt péntekjei kivételével az év egyéb péntekjein „az irgalmas szeretet vagy a jámbor áhítat” bármely gyakorlatával helyettesíthetjük a hústilalom megtartását. Ennyit az új intézkedések jogi tartalmáról.

A jogi újraszabályozásnál sokkalta fontosabb az az új szellem, amely ott van nemcsak az apostoli konstitúció terjedelmes tanító-részában, hanem a jogi rendelkezések szinte minden mondatában is. Súlyos hibát követnének el tehát a lelkek pástorai, ha híveiket elsősorban a korlátozások pontos, szinte farizeusi megtartására nevelnék ahelyett, hogy a Szentszék-szorgalmazta lelkiiséget ébresztenék fel bennük. A böjti parancs teljesítése a múltban számos katolikusnál, sajnos, függetlenül az Istenhez való viszonytól, és merő kényszeres kötöttséggé vált. Akárhányszor súlyosabb lelki gátlásba ütközött a nagypénteki böjtszegés, mint akár az istenkáromlás, akár a csirázó emberélet megszakítása. Ennek az elferdülésnek is igyekszik végét vetni az új rendelkezés, amikor visszaállítja a böjtöt a jelentőségének megfelelő helyre. Minden hívót isteni törvény kötelez a bűnbánattartásra. E köteleesség körébe tartozik mindaz, amit az egyház a böjtölés terén előír. De nemcsak az. A nagyböjt, vagyis a húsvéttra való előkészület maradjon továbbra is a vezeklés ideje, noha egyházi törvény nem szabja meg többé bűnbánati gyakorlatait. A lelkipásztoroknak, elsősorban a megyéspüspököknek kötelessége, hogy e szent időben — Istent kérő vagy engesztelő céllal — a szokásosnál buzgóbban gyakoroltassák híveikkel mind az szentgyónást, mind a vezeklés többi cselekményeit. A böjt és a hústilalom napjai elsősorban bűnbánati napok. „Lényeg szerint való megtartásuk” (*substantialis observantia*) súlyos bűn terhe alatt kötelező. E kijelentéssel csupán az isteni törvény komolyságát akarja nyomatékoztatni a Szentszék, és semmi esetre sem a farizeusi elkülönösögesedést kívánja elősegíteni. Ezért — ha nem is magának a rendelkezésnek szövegében, de közzétételével csaknem egyidejűleg — erkölcsani magyarázó cikk jelent meg a Vatikán napilapjában, az *Osservatore Romano*-ban a pápai Gergely-egyetem tanárának, *Wilhelm Bertrans*nak tollából. A tudós jezsuita minden bizonnyal jelentős szerepet játszott a rendelkezés előkészítésében. Közleménye szerint az vét-

kezik súlyosan, aki nem hajlandó böjttel vagy másféle vezeklő áldozat-vállalással megtartani az egyház-kijelölte bűnbánati napokat. Ha csak egy-egy alkalommal hágja át készakarva a törvényt, még nem követ el súlyos bűnt. Aki pedig bármely számottevő okból nem az előírászerű böjtöt tartja, hanem a kijelölt napon önhatalmúlag másféle áldozatot hoz helyette, semmi bűnt sem követ el.

Maga a rendelet hangoztatja, hogy megszűnik minden eddigi felmentés és kiváltság. Nálunk Magyarországon az üzemi konyhán étkezők eddigelé fel voltak mentve a hústilalom, vagyis a pénteki kötelezettség egésze alól. Az új törvény jelentős változást hoz. A péntek nem egyszerűen hústilalmi nap többé, hanem a kötelező vezeklés napja, s a köteleesség nemcsak a húsféléktől való tartózkodással teljesíthető, hanem — nagyböjten kívül — a püspöki kar kijelölte más módokon is. Az üzemi konyhán étkezők is kötelesek tehát pénteki napokon az irgalmas szeretetet vagy a jámbor áhitatot mint böjthelyettesítőt gyakorolni, mégpedig tetszésük szerint választott módon. A nagyböjt péntekjein nálunk a hústilalom marad érvényben mint kötelező vezeklőgyakorlat. Am ha megtartása bárkinek hátrányos, Bertrans értelmezése szerint maga választhat helyette más bűnbánó gyakorlatot anélkül, hogy bűnt követne el. „Böjtölhet” például állapotbeli kötelességeinek jobb teljesítésével, sérelmek békés tűrésével, szenvedések elviselésével. A magyar püspökök minden hústilalom alól eleve felmentették azokat, „akik idegen asztalnál étkeznek, és akik hosszabb utazást tesznek” (sőt „a nehéz testi munkásokat és betegeket” a szigorú böjt alól is), a böjthelyettesítő cselekmények alól azonban nem.

Püspökeink csak nagy általánosságban utalnak a böjthelyettesítő lehetőségekre. Az „irgalmas szeretet” gyakorlatain azon szolgálatokat értjük embertársaink gyengeségei iránt, amelyeket az irgalmasság testi és lelki cselekedetei címen foglal össze a hitoktatás (beteget látogatni, kétkedőknek jó tanácsot adni, szegények kenyerére adakozni stb.). A „jámbor áhitat” gyakorlatain még többfélét érthetünk: akár szentírásvásárlást, akár szentségekhez járulást, akár Istent engesztelő lemondásokat, mint például a tánc, a mozlátogatás, a dohányzás, a kávé-, tea- vagy alkoholfogyasztás korlátozását, akár különféle imádságmódokat (elmélkedést, misehallgatást, szentséglátogatást stb.). Tehát alkalmas böjthelyettesítő az imádság is. Am ha nem is volna bűn, de a pápai rendelkezés gondolatvilágával ellenkező, elhibázott megoldás lenne bizonyos számú imaszöveg gépies elmondására egyszerűsítve letudnunk a vezeklés köteleességét. Visszaesnénk abba az elkülsőségesedésbe, amelyen már Luther megütközött. Amikor XII. Pius 1953-ban igen megkönnyítette az áldozást megelőző „szentségi böjtöt”, azt kívánta, hogy az új fegyelem aprólékos esettanát (kazuisztikáját) ne dolgozza ki az erkölcsstudomány. A részletezés ártott volna az új szabály egyszerűsítő szellemének. A most megújuló böjti fegyelemnél se méregessük, meddig mehetünk súlyos bűn nélkül! Viszont a szakemberekre váró szép feladat kidolgozni, hogy a mindennapi élet mily számtalan apró lehetőséget tár elénk vezeklő önmegtagadásra. Főleg az olyan lemondás vagy szolgálat értékes, amely az egyént kevésbé nem teszi, neki magának is használ, és környezetének vagy a nagyobb közösségnek javára válik.

Az egész rendelkezés nagy lépés előre a katolikus lelkiség reformjának útján. Jelentősen módosítja a hívek viszonyát nemcsak a böjti parancshoz, hanem — legalábbis kezdetként — az egyház egyéb törvényeihez is. Bizonyára érezteti majd hatását más hasonló fegyelmi kér-

désekben, például a vasárnapi köteleességek erkölcstani megítélésében. Úgy teljesített velünk a bűnbánattartás evangéliumi parancsát, hogy egyúttal tiszteletben tartja a keresztény ember felelősségteljes szabadságát is. Nem merjük állítani, hogy a látszólagos lazítás ellenére könnyebb helyzetet teremt az eddiginél. Kiüresedésre hajlamos formák helyébe lelki tartalmat, a merő szabályteljesítés helyébe erkölcsi értékalósítást állít. Ezért már nem a böjti szabályok teljesítésébe kell begyakorolnunk a serdületlen vagy a kiskorú ifjúságot sem, hanem éppen a vezeklés szellemében. Így nevelni őket egyaránt kötelessége — a rendelkezés szerint — a szülőknek is, a lelkipásztoroknak is.

Az új törvény általában 1966 hamvazószerdáján lépett életbe. Oly területeken, ahol, mint hazánkban is, különleges felmentések voltak érvényben, hathónapos törvénytörés (vacatio legis) után kezdett kötelezni, vagyis 1966. augusztus 17-én. Életbeléptéhez nem volt szükséges, hogy a püspökök kihirdessék. Aki tudott róla, igazodhatott hozzá. A püspöki karok természetesen világsszerte igyekeztek élni az általános fegyelem módosítására kapott jogukkal. Volt olyan afrikai ország, ahol az alkoholos italok tilalmát jelölték meg a hústól való tartózkodás helyettesítője gyanánt. A nyár derekán az olasz püspöki kar azzal lepte meg a világot, hogy a nagyböjti idő kivételével megszüntette a pénteki hústiltalmat a katolikus Itáliában, és a hívek tetszésére bízta, hogy mily vezeklő cselekményt gyakorolnak helyette. Ezt a példát követték magyar püspökeink is. Egyúttal felmentést adtak a hústiltalom alól minden olyan pénteken, amelyre akár törvényes állami ünnepnap, akár tanácsolt egyházi ünnep esik. A kedvezményezett napok közé számított karácsony előnapja (december 24) és Szilveszter napja (december 31) is. A felmentés teljesen megszünteti az ilyen péntékek vezeklőjellegét; a hívek tehát böjthelyettesítő bűnbánati gyakorlatra sincsenek kötelezve e napokon.

AGOSTON IMÁJA

*Kimondhatatlan!
A gondolat ösvényén
Kereslek szakadatlan.*

*Te Mérhetetlen!
Lényedtől roskadozva
Szivárog szavad bennem.*

*Fényed között keringek
Te Láthatatlan!
A mélyben és magasban.*

*Elérhetetlen!
Forrásod keresgélem
A titok-rengetegben.*

*Te Halhatatlan!
Új életre keltettél,
Kit bűnökkel zaklattam.*

*En jártam-e Mögötted?
Vagy Te utánam járva
A sorsomat így szótted?*

*Az igazságod féljem
És reszketve bolyongjak
A sziklás meredélyen?*

*Szeresselek feledve
A múltat, mint avultat
S így boruljak Szívedre?*

*Oh, vágylak és zaklatlak
Arnyában hatalmadnak,
Fényében irgalmadnak.*

Nagy Miklós

ÁLLATI LÉT ÉS EMBERI LELKIISMERET

Állat és ember lényeges különbözőségének egyik legszembetűnőbb jele az emberi lelkiismeret. Dicsérik a ló értelmességét, a méh szorgalmát, a hangya kitartását, a kutya hűségét, de még sohasem lehetett hallani, hogy valaki egy állat lelkiismeretességét magasztalta volna. Most mégis egymás mellé állítjuk az állatot és az embert, az állati léttel vetjük egybe az emberi lelkiismeretet, hogy gyökerében vizsgálhassuk a lelkiismeretet ott, ahol az állati létfoktól lényegesen elkülönülő magasabb fokú létezési mód jellemzőjeként megjelenik. Ez a szokatlan találkozás talán majd élesebb fényben mutatja meg a lelkiismeret lényegét és az egyes ember lelkiismereti felelősségét.

Két külön világ

Állat és ember mindig két különböző világot jelentett, de hogy honnan e különbség, annak megmagyarázása már nem adódik magától. Nincs elintézve a kérdés azzal a *Descartes*-tól származó és sokáig kísértő állítással, hogy az embernek lelke van, míg az állatnak nincs. Az arisztotelieszi szóhasználathoz szokott középkori tudományosságban magától értetődő volt, hogy mindenütt lelket emlegessenek, ahol életet tapasztaltak, mert az élőnek egyedi egységét jelentő és biztosító külön elvet (*principium vitale*) nevezték léleknek (*anima*), mely a szervezet differenciáltsága és vele a lélek önállósági foka szerint lehetett növényi, állati és emberi lélek. A mai tudományos szemlélet is azt tanítja, hogy az állatoknak a külvilággal szemben tanúsított viselkedése csak pszichikai, azaz lelki alapon magyarázható meg. Az állatokkal nem veleszületett, hanem időközönként a tapasztalattal kialakuló feltételes reflexek a kívülről jövő ingerre nem az ingerek, hanem egy hozzáfűződő tartalomnak megfelelő visszahatások. A tartalom ismerete pedig lelki jelenség. Az állatok lelki jelenségeivel foglalkozó tudomány az állatlélektan.

Megfelelőbbnek látszik az ember és az állat megkülönböztetése azon az alapon, hogy az embernek szellemi világa van és ennek megfelelően szellemi lelke, ami az állatnak nincs, hiszen az állatnak nincs szellemi élete: tudománya, művészete, erkölce. Ez az indokolás feltétlenül helyiálló, de kérdés, hogy kielégítő-e.

Érdekes nehézség és talán meglepő is számunkra, amit *Jean Frisch* a japánok felfogásáról ír. „Állati lélek és emberi szellem” című tanulmányát a brüsszeli *La Nouvelle* után a zürichi *Orientierung* is közölte 1964-ben. Frisch abból indul ki cikkében, amit a tokiói katolikus egyetemeken éveken át tapasztalt, hogy „a japán diákok egyszerűen visszatartóznak találja, hogy elfogadja a mi szélteben elterjedt nézetünket, hogy egyedül és kizárólagosan csak az embernek van szellemi lelke, ami halhatatlan, míg a többi élőlény teljességgel csak 'anyagi' lenne”. „Senkinek nem jutna eszébe Japánban, hogy állatot és embert egyenlővé tegyen. Japán barátaim egyöntetűen hangoztatták: ami nekik a katolikusoknál elidegenítő, az az, hogy ezek semmit sem ismernek el az állatokbari, ami az emberi lény szellemi elvének megfelelője lenne.” A megfelelő keresztény választ Frisch tanulmánya üdvösségtörténeti alapon keresi, mert ebben áldás és átok rendszerint emberre és állatra egyaránt kiterjed. Mivelhogy a skolasztika sem ismert éles dualizmust, Frisch a hagyó-

mányra is támaszkodva úgy látja, hogy az embernek és az állatnak bizonyos fokú üdvösségtörténeti sorsközössége szinte magától értetődő: „Az embert mindaz a teremtmény hozta létre és tartja életben, ami a létben megelőzte. Az embernek tehát kötelessége, hogy a teremtményeket a végső beteljesedésükig elvezesse.”

Ha jól értettük a japán nehézséget és Frisch feloldást kereső kísérletét, igazában annak tisztázásáról van szó, hogy vajon nem áll-e közelebb az állat az emberhez, és nem tagadunk-e le valamit az állatból, ha a különbséget olyan egyszerűsítve fejezzük ki, hogy az embernek szelleme van, míg az állatnak nincs. *Teilhard de Chardin* tanítása jut eszünkbe, mely szerint az ember története az egész anyagvilág folyton haladó felemelése, és ez a kapcsolat nem tűri, hogy az ember valaha is elidegenedjék a nála alacsonyabb rendű valóktól. De ebben az értelemben szolt már *Aquinói Tamás* is, mikor azt írta: „Test nélkül az (emberi) lélek nem tökéletesen meghatározott természet, hanem az emberi természetnek csak része”, amely összefüggésben van a test mindenkori tökéletességi fokával, hiszen — legalábbis szerinte — „a magzat először csak a növényi életfokot éli, aztán az állatit, végül pedig az emberit. Az egész nemzódés végső foka tehát az emberi lélek, és e felé mint végső meghatározó felé törekszik az anyag”. Nem kétséges, hogy a végső meghatározóban valamennyi korábbi meghatározónak is benne kell lennie, hiszen ha ezek tökéletességeiből a végsőben csak valami is hiányzik, akkor a kiesett érték egyáltalán nem vezetett a végső meghatározó felé. Hogy viszont minden létezőben ezt a „törekvést” lehetett felfedezni, elég bizonyosságnak tettett arra nézve, hogy minden lényeges különbözőség ellenére is az anyagot, növényt, állatot és embert valami mélységes egység fogja át, amelynek értelmében minden magasabb rendű őrzi és tovább fejleszti a nála alacsonyabb rendűeknek minden tökéletességét. Ez a felismerés a természettudományok kísérleti kutatása révén nemcsak hogy semmit nem veszített hiteléből, hanem még világosabbá és meggyőzőbbé is vált.

A biológia kimutatta az életfolyamatokra minden szervezetben érvényes sajátosságokat, a biokémia és biofizika megtanított bennünket arra, hogy minden életmegnyilvánulás mélyén fizikai és kémiai folyamatok szerepelnek. Ugyanakkor világossá lett azonban az is, hogy nem magyarázható meg fizikával a kémia, kémiával az élet, növényvel az állat és az állattal az ember. Minden fokra áll, hogy önmagát ugyan megőrizve, de csak a magasabb rendűnek alapjává válva és annak alárendelve jut el a további tökéletesedéshez olyannyira, hogy erről a folyamatról a tudományos fogalmazás is mint fejlődésről, evolúcióról beszél, ami éppen a kibontakozást fejezi ki. Természetesnek fogjuk találni, hogy e kibontakozás közben a határok legalább részben elmosódtak lehetnek. Állat és ember viszonylatában például az érzékelés szervei és lefolyásai jó részt azonosak, és ennek megfelelően az állat viselkedése sok mozzanatában egészen emberies jellegű lehet. Gondoljunk csak egy jól nevelt kutyanak értelmes és érzelmekben is gazdag reagálásaira.

A középkori bölcsélet tanítása mégis az volt, hogy minden látszólagos azonosság ellenére is az embernek még az állatokéival közös megnyilvánulásai is lényegesen tökéletesebbek, vagyis magasabb rendűek. A kutya ismeri a gazdáját, mert felismeri azt az embert, akihez a léte kötött, hiszen az érzékelési révén sokoldalú szemléleti képe van erről az emberről. Az emberben is élnek ilyen szemléleti képek, de ezek még elemeinkben (az érzetekben) is magasabb rendűek az állatokéinál, mert az emberben az érzéklést is a szellemi lélektől áthatott érzékszervek hozzák

létre. Lényegében ugyanezt véljük hallani Pavlovnak a természettudományos módszerekkel végzett kísérletei alapján megalkotott reflexelméletében. E szerint az embernél a szemléleti képek kialakulásában is szerepel már az emberre jellemző második jelzőrendszer, aminek az állat még teljességgel híjával van. A pavlovi második jelzőrendszer pedig a beszéd, ami azt jelenti, hogy az ember fogalmakba tudja önteni szerzett ismereteit.

Az emberben világosan jelentkezik valami vadonat új (szellemi lélektől áthatott, második jelzőrendszer), anélkül azonban, hogy ezzel eltűntek volna a korábbi fokon is meglévő ismeretszerzési berendezések (érzékszervek, első jelzőrendszer), amik pedig éppen az állati lelki világot tették lehetővé. A továbbiak szempontjából fontos, hogy ezt a mozzanatot a következőkben is mindig szem előtt tartsuk.

Az öntudat szerepe

Az állat is megismer, érez, vágyakozik, birtoklásra tör vagy menekül, és mindezeket benne érzelmek is kísérik. Az állat csak éppen arról nem tud, hogy mindez benne és vele történik. Az állat nem ismeri fel önmagát, a maga különállását és ezért nem tud a külvilágnak „tárgyi” valóságáról, azaz a dolgoknak a rajta-kívül-állásáról. Ennek az elkülönülésnek hiányában nincs és nem is lehet az állatnak sem önmagáról, sem a külvilágról mondanivalója. Az állat értelmessége egyszerűen a képesség, hogy veleszületett szükségleteivel vagy kialakult igényeivel azonnal alkalmazkodni tud a körülményekhez és a velük adott lehetőségekhez. A mi szempontunkból elhanyagolható, hogy az állatokban az igények kialakulása mennyire zárt határok között mozog, mert még így is olyan széles skálát mutat fel, hogy a cselekvések széles sávján az összetéveszthetőségig azonos képet mutathat az ember cselekvés-világával. A külső megjelenés szerint az állati és az emberi viselkedés olyan sokban nem mutatja az állat és az ember két külön világát, hogy elhatárolásuk csak nagyonis gondos körületekintéssel végezhető.

Az állatviselkedés tan bécsi kutatójának, Konrad Lorenznek az agressziós ösztönről szóló könyve (*Das sogenannte Böse*) rövid fogalmazásban a lényegében igyekszik felvázolni mind a párhuzamot, mind az eltérést, mikor megállapítja: „Az általánosságban hasznos ösztön változatlan ugyan, de különleges esetekben, amikor működése káros lenne, egy egészen sajátos, a pillanatnyi helyzethez mért (ad hoc) gátló mechanizmus lép működésbe.” „Analog ezzel az emberiség kultúrtörténelmi fejlődése, mert ezzel magyarázható, hogy mind a mózesi, mind az egyéb törvénytáblák legfontosabb parancsai miért tilalmak és miért nem előírások. Az állatra a fiziológiai mechanizmus kényszeríti rá azt, amit nekünk az erkölcsi törvény ír elő.” Az állat viselkedésének és az ember magatartásának törvényei a valósághoz való igazodásban ugyanannak az egy létvalóságnak az elkerülhetetlen követelései. Csak éppen (és ez a „csak éppen” egyszerre mekkora szakadékot is jelent!) a törvény megjelenése és a törvényhez való igazodás természete lesz teljességgel más. Az állat ösztönös kényszernek engedelmeskedik, az ember pedig a felismert törvényhez mint kötelező normához igazodik.

A törvénynek mint normának felismerője az emberi szellem, amely erre a felismerésre éppen azért képes, mert felfedezi önmagát és öntudatra ébredve elkülönül a külvilágtól. Önálló tényezőnek ismeri fel magát, nem éri már be a pusztá információkkal, a külvilágból kapott meg-

ismerésekkel, amelyek az állatot kormányozzák. Az állati megismerés a külvilág egyszerű felhasználásával nem elégíti ki az embert, mert az öntudatos ember már szemben áll a rajta kívül lévő egész valósággal, amit nem csupán felhasználni, hanem már alakítani is akar. Az ember a világot a saját elgondolásához igyekszik alakítani és ezzel az igyekezetével lényegesen magasabb fokra fejleszti a lét valóságát, mint ahol az az állati létfok kiteljesedésekor tartott. Az élet megjelenése óta nem teljesedett ily lényeges lépéssel tovább a lét.

De amikor ennyire hangsúlyozzuk ismét ezt a lényegesen magasabb létfokot, egyetlen pillanatra sem feledjük, hogy az ember nem „*deus ex machina*”, nem minden előzmény nélkül megjelenő új valóság, hanem minden korábbinak tárháza is. Az ember nemcsak azért mikrokozmosz, mert mindent magába szív a megismeréssel és mindent elérni akar, ami bármi távolságban is, de van, hanem mikrokozmosz azért is, mert együttesen van benne adva a lét minden korábban elért tökéletessége, amelyhez ő maga még egy addig soha nem létezőt is adott. Éppen a további tökéletesedés érdekében lett elengedhetetlen, hogy az ember megszabaduljon az egyes tökéletességeknek a különböző állatoknál elért legmagasabb fokától. Ezek ugyanis így együttesen túlságosan is zavaróan hatnának, mert akadályoznák az embert a világtól való különállásában (a „legélesebb” látás, hallás, szaglás, tapintás például nem engedné a tárgytól való szabadulást). Mégis nincs olyan állati tökéletesség, amely az emberben ne élne tovább.

Az állati tökéletességeknek is birtokában lévő (vagy ha valakinek jobban tetszik, az állati létfoktól valamiképpen még mindig kötött) ember azonban már nem csupán egy nagyon is zárt kereten belül ismer fejlődést, mint az állat, hanem mindig készenlétben van merőben új lehetőségekre. Az állatok kipusztulnak, ha a nekik megfelelő környezet megszűnik (időtlen időket csak az alacsonyabb rendűek bírtak ki, mivel „igényeik” is kicsinyek), az ember ellenben átvészelt minden változást és a jégmezőktől a trópusokig mindenütt megteremtette a maga létfeltételeit. Az ember alapvetően alkotó lény.

Az alkotás első feltétele a minden mástól elkülönítő öntudaton kívül a még-soha-nem-látottnak meglátása, az előrelátás. Az előrelátással, a jövő megtervezhetésével fölszabadult az ember az anyagi testével adott megkötöttségeknek és a rajta kívüleső körülményeknek való kiszolgáltatottság alól: tüzet gyújtott, szárszámot készített, a földnek megszabta, hogy mit teremjen, ma pedig a természetben élő nem forduló anyagokat állít elő, sőt már az időjárás neki megfelelő szabályozására gondolt.

Jóllehet az ember ezzel a jövő-alakítással szinte mindenben az anyagvilág fölé emelkedik, test-voltával mégiscsak mindig az anyagvilág kiszolgáltatottja marad. Túlságosan is érzi az ember, hogy ezen a réven mennyi minden köti, de ugyanakkor mégis nyughathatlanul tör arra, hogy mindezekből a lehetőség szerint szabaduljon. Ebben a kötöttségben és a tőle való szabadulásra való törekvésben jelentkezik előttünk először az ember kettősége. Csakis ennek a kettőségnek számbavételével érthető, hogy bár a felfedezésekből és feltalálásokból még mindig hasznot húztunk, kezdetükben mégis mindig riadalom kísérte őket, hisz kezdetben még sohasem lehet tudni, hogy végül majd hova és mire vezetnek. (Első szerepléseik ugyanis rendszerint inkább csak bajt hoztak az emberekre.) Az emberi teremtető erőt magasztossá avatja ugyan a világ minden más létezőjétől való függetlenedése, de ugyanakkor bizonytalanná is teszi a

létezők egészével szemben való kiszolgáltatottsága, amit lépten-nyomon érezni kénytelen.

Az állat „maga”-biztossága nélkül cselekvő ember mégsem alakítja a világát egészen a maga szempontjai szerint, mert túlságosan is sokat hordoz magában még abból, ami az állatot oly magabiztosan irányítja. Az ember felülmúlta ugyan, de ugyanakkor kiirthatatlanul magában is hordozza az állati lét ösztön-kormányozta világát. Az ösztönösség nyomainak árnyékában az ember teremtő előrelátása azért olyan félelmetes újdonság, mert annyira korlátozott és mégis annyira korlátlanul táguló lehetőségek között kell a nem eléggé meghatározott ösztönöket meghatározott mederbe terelnie és a külvilágot a mindig új lehetőségeknek megfelelő és ezért mindig egészen új, de mindig „saját” otthonává alakítania.

A felelős lelkiismeret

A külvilág folytonos alakításában az emberen kívül létezők sokasága nemcsak tárgyasul, azaz mint a más, mint az embertől idegen áll vele szemben, hanem egyúttal a mindig kimeríthetetlenül gazdag valóságnak is bizonyul. Ebben a korlátlanul gazdag valóságban áll benne az ember, aki így mindig és mindenütt egy mérhetetlen óceán közepén állva ébred tudatára, hogy ő maga ugyan más, mint a valók óceánja, de ugyanakkor mégis menthetetlenül benne van a minden valók óceánjában. A feladat aztán még nagyobbá nő, amikor kiderül, hogy ebben az óceánban nemcsak a helyét kell önmagának megtalálnia, hanem hogy a helyét megtarthassa (vagyis hogy az óceánban el ne vesszen), a valóság egészéhez is kell igazodnia. Igazodnia kell a valósághoz, mely nem köti ugyan már úgy, mint az állatot, de mégis köti annyira, hogy a további alakításért már ő lesz a felelős. Az ember megszabadulóban van ugyan az állati kötöttségektől, de ezek mégis túlságosan is korlátozzák.

Megkötött és ugyanakkor mégis szabad a cselekvő ember. Ebből a kettősségből adódik felelősségének átérzése s ennek nyomán a lelkiismeretnek nevezett belső hang. A konkrét valóság alakítása feladatként lép az önállóságának és elkülönültségének tudatára ébredt ember elé, s az ember szellemi világát éppen az ebből eredő kérdések felismerése, elemzése, megoldása és megválaszolása jelenti. Mindez természetesen csak a tudatosnak keretén belül lehetséges, és így a létvalóságnak csak többé-kevésbé tudatosan is felmért és birt világa lesz az ember felelősségének konkrét területe, azaz a lelkiismeret világa. Ami eddig nem ér el, az az ember magatartásában sem jut túl az állati lét tökéletességi fokán.

A lelkiismeret legalapvetőbb elve: a jót tenni, a rosszat pedig kerülni kell. Hogy mi a jó és mi a rossz, ezt az egyéni és társadalmi tapasztaláson kívül az az értékrendszer határozza meg, amelyet az ember készen kapott vagy tudatosan is elfogadott, avagy a maga számára gondolkodás és mérlegelés útján kidolgozott. Az igazság azonban az, hogy amikor konkrét esetekkel kerülünk szembe, minden lelkiismereti döntésnek kisebb-nagyobb fokú merészséggel is kell párosulnia, hiszen képtelenek vagyunk elhatározásunk minden feltételét számbavenni és összes következményeit előrelátni. Ezért mondhatja Aquinói Tamás: „Az emberek eltérő körülményei miatt megesisik, hogy bizonyos tettek némelyeknél erényesek, mert hozzájuk (a körülményeikhez) mérték és így megfelelőek, de ugyanezek a tettek másoknál bűnösök, mert nem a nekik megfelelőek” (STh 1. II, 94, 3 ad 3). A konkrét döntésért mindenképpen az egyes embernek magának kell vállalnia a felelősséget.

A döntés szabadsága

Nagyon jól tudjuk, hogy az élettelen valók sokkal kevesebb önállóságot mutatnak, azaz a környezetnek jobban kiszolgáltatottak, mint a legegyszerűbb növény. Az állatok már képesek a körülményeik megválasztására, az ember pedig a messzemenő átalakításukra is. De azért még ezt az önállóságot is korlátozzák egyrészt az ember tökéletlenségei, másrészt a megválaszthatatlan vagy megváltoztathatatlan külső körülmények, végül pedig a valóság egészéhez való igazodás kötelezettsége. Ennek a többszörösen korlátozott, de mégis a földön elérhető legteljesebb önállóságnak, a személyes döntés képességének közkeletű szóval való jelölése a szabad akarat. Lényege az, hogy önállóságát az ember tudatosan igazíthatja a valóság követeléséhez. Itt csak éppen megjegyezzük, hogy az ember szabad akarata voltaképpen mindig csak a jó mellett való döntés képessége: amikor a rosszat „választjuk”, a rosszban is valami elérendő jót látunk.

Mivel dönteni csak legalább kettő között lehet, aki csupán egyetlen lehetőséget látna, annak nincs döntési szabadsága, ha ezt az egyetlen lehetőséget ugyanakkor feltétlenül kötelező erejűnek is érzi. Súlyos kényszerképzetek eseteitől eltekintve azonban rendszerint nem ez a helyzet. Minél világosabban látja azután a lehetőségeket s mentől kevésbé uralkodik el rajta egyik vagy másik befolyásoló tényező, annál nagyobb az ember szabadsága. Ezzel együtt felelőssége is annál riasztóbbá válik. Oka ennek az is, hogy a gyors társadalmi és egyéb változások miatt mindig kevesebb lesz az, amiben a korábbi nemzedék a felnövekvőknek eligazítást tud adni a nevelés révén. Egyébként persze a tekintélyre való támaszkodás is szabad cselekedet. A tekintély elfogadása segít ugyan a teher hordozásában, de a tekintélynek szabadságban való elfogadása maga is felelősséggel jár.

A felelősség alól tehát nincs kibúvó sem így, sem úgy. Ha valaki mégis megpróbál előle menekülni, ha valaki a parancsoló valósággal nem mer szembenézni, ha terhet azzal igyekszik könnyíteni, hogy a kényelmetlent megkísérli nem tudomásul venni, végül is kénytelen lesz a szorongásos idegességnek vagy a kényszerképzeteknek még súlyosabb terhet hordozni. Az állatot a természet védi, de egyben rá is szorítja arra, hogy a megfelelő cselekedje. Az ember felszabadult e szorítás alól, de ennek nagy ára van, mert végső fokon mindig magunkra maradunk, mikor tetteink sorával a sorsunkról döntünk. Ennek köszönhetjük viszont személyiségünk határtalan gazdagíthatóságát és a jól végzett feladat boldogságát.

A keresztény humanizmus — anélkül, hogy a kereszténység bármelyik lényeges igazságát elhanyagolná — előszeretettel emeli ki azokat, amelyek a legvigasztalóbbnak, leginkább bátorítóknak, egyszerűen a legemberibbnek tűnnek, azokat, amelyek az ő számára a legistenibbnek és a végtelen Jósághoz leginkább illőnek látszanak. Ezért a keresztény humanizmus nem az eredeti bűnt tartja a központi dogmának, hanem a megváltást. Nem vonja kétségbe a kegyelem szükséges voltát, ám csak annál inkább örül, hogy a kegyelem nem néhány kiválasztottnak jut, hanem mindenkinek bőségesen rendelkezésre áll, és fontosabbnak tartja, hogy az emberek mind el is nyerjék, mint azt, hogy érdemességükkel rá is szolgáljanak.

Henri Brémond

A XVIII. SZÁZADI MAGYAR EGYHÁZMEGYÉ-SZERVEZÉS ISMERETLENJE

Történetírásunk nyomán a közvélemény úgy tudja, hogy az egyházmegyék szervezése Magyarországon királyok kiváltsága, főpapok törekvése volt. Szent István és Szent László mellett Mária Terézia ezirányú tevékenységéről és legfeljebb Pázmány Péter egyházmegye-szervező törekvéseiről olvashat az ember. Ha végigtekintünk a magyar egyházmegye-szervezés történetén, valóban szabálynak tűnik, hogy azzal Szent Istvántól kezdve I. Ferencig csak uralkodók foglalkoztak. A főpapok közül egyedül Pázmány Péter volt az, aki anyagi áldozatok árán is maga kérte, javasolta új püspökségek alapítását, szervezését. Ha ajánlata a XVIII. században nem is tudott megvalósulni, önzetlensége és igazi egyházas-sága példamutató lett.

Sem a királyok, sem Pázmány tevékenysége mögött eddig nem ismertük a tanácsadók, a sugalmazók személyét. Ők meghúzódtak az ismeretlenség homályában. Most azonban, amikor a rozsnyói egyházmegye alapításának történetéhez forráskutatást végeztem, az esztergomi könyvtár kéziratárában rátaláltam Mária Terézia egyházmegye-szervező terveinek szerzőjére.

Mária Terézia a „Cassa Parochorum” — a főpapok meghatározott befizetéseiből fenntartott lelkeszi pénztár — révén tovább folytatta az atyja által megkezdett egyházszervező munkát, de az egyházmegye-szervezéshez hiányoztak az anyagi lehetőségek. A „Cassa Parochorum” bevételeire nem számíthatott, mert egyre több és több püspök tartozott az alapnak, és egyre kisebb lett az egyházszervezésre felhasználható összeg. Illyenformán ezt az alapot új egyházmegyék fenntartási költségeivel megterhelni nem lehetett, hiszen a kisebb kongruális megterhelést is nehezen bírta el.

A jezsuita rend feloszlatásával kapcsolatosan azonban olyan szabadrendelkezésű, de csak egyházi célokra felhasználható birtokállomány került a királynő rendelkezése alá, hogy akkor már sor kerülhetett új egyházmegyék szervezésére is. Az államtanács Koller Ferenc bárót bízta meg az egyházmegye-szervezés tervének kidolgozásával. Koller Ferenc azok közé a magyar főnemesek közé tartozott, akikben az udvar megbízott, és akiket Mária Terézia is kegyelt. Testvére volt a veszprémi püspöknek, s mint az illyr-bizottság alelnöke is jól ismerte a magyar törvényeket és a magyar nép történetét. Bármennyire is járatos volt azonban Koller a magyarországi politikai, gazdasági és egyházi viszonyokban, ebben az államtanácstól kapott nagyfontosságú megbízatásban nem akart csak a saját ismeretei alapján eljárni. Nyilván arra gondolt, hogy sokkal tökéletesebb munkát végez, ha ezt a kérdést egyházi férfiúval is megtárgyalja, sőt esetleg ki is dolgoztatja. Miért, miértsem, de Koller Ferenc felkérte Richwaldszky György esztergomi kanonokot, hogy állítson össze egy *Emlékiratot* és abban dolgozza ki, hogy milyen új püspökségeket lehetne alapítani Magyarországon. A megbízólevél nincs meg és így nem lehet tudni, hogy Richwaldszky milyen felhatalmazást kapott. Az elkészült *Emlékirat* azonban nemcsak azt munkálta ki, hogy hol lehetne új püspökségeket létesíteni, hanem arra is javaslatot tett, hogy miképpen lehetne újjólag elrendezni a magyarországi katolikus egyház külső arculatát, egyházmegyei beosztását.

Richwaldszky György esztergomi kanonok egyéniségében különös összetételben találkozott a hagyomány szeretete a merész reformokkal, a konzervativizmus a radikalizmussal. Sáros megyei, bártfai származását lévén, az akkori szepesi prépost, *Barkóczy Ferenc* gróf segítette őt 1740-ben az egri *Kisdi-szeminárium*ba, majd a nagyszombati papneveldebe. Amikor Nagyszombatban tanulmányait befejezte, protektora már egri püspök volt, és ő csakhamar feltűnt mellette mint titkár, később mint kanonok. Amikor *Barkóczy* tizenhat évi egri működés után 1761-ben az esztergomi érseki székre került, Richwaldszky Györgyöt is magával vitte, aki mint oldalkanonok vett most már részt mind az egyházmegye kormányzatában, mind a politikai életben. Richwaldszky már az egri egyházmegyében is kanonok és egervári prépost volt, de az egyházmegyéből való távozásakor ezekről a tisztségeiről le kellett mondania. A lemondáskor megköszönte az egri káptalannak iránta tanúsított jóindulatát és mindjárt azt is kérte, hogy az egervári préposti címet megtarthassa az egri egyházmegyében eltöltött idő és munka emlékére. Kérése teljesíthető volt, hiszen ezzel a prépostsággal semmiféle javadalom nem járt. A címre egyébként nem volt szüksége, mert az esztergomi egyházmegyében is 1762-ben szentistváni prépost, 1763-ban szentgyörgymezei prépost és székesegyházi főesperes lett. Mint ilyen vett részt főpásztorával együtt az 1764-es pozsonyi országgyűlésen. Az országgyűlésen is nevezetes szerepet játszott, bár ezt csak a későbbi kutatások derítették ki.

Mint köztudomású, 1762-ben jelent meg *Kollár Ádám* első munkája a királyi kegyúri jogról, amelyet követett az 1764-es országgyűlés előkészítésére írott munkája. *Kollár* ebben azt fejtette ki, hogy a királynak mint apostoli királynak joga van arra, hogy az egyházi rendet adóra, katonaállításra, szolgáltatásokra kötelezze. Ez a munka ellene szólt a papság és a nemesség előjogainak, mert egyik rend sem vett részt az adózásban. A nemesek és a főpapok együtt kiáltottak nem-et a könyv érvelésére és javaslataira. Ekkor jelent meg egy kéziratos könyvecske is *Vexatio dat intellectum* címmel, amelyről a későbbi kutatások igazolták, hogy Richwaldszky György kanonok készítette. Richwaldszky ebben *Kollárnak* válaszolva homlokegyenest ellenkezően, éppen amellet érvel, hogy az igazi szuverenitás inkább a rendeknél van, mint a királynál.

Barkóczy Ferenc érsek halála után Richwaldszky György, mint a volt érsek kemény intézkedéseinek végrehajtója, támasz nélkül maradt és nem kapott a káptalantól nagyobb szerepet. Ezen nem lehet csodálkozni. Idegen volt az esztergomi egyházmegyében, aki csak később és egyszerre került ott magas méltóságra. Amikor azonban a káptalan nem vette igénybe az egyházkormányzati szolgálatban szerzett évtizedes jártasságát, *Koller Ferenc* éppen akkor kérte föl Richwaldszkyt, tegyen javaslatot a magyarországi egyházi élet külső kereteinek teljes átszervezésére. Richwaldszky vállalta is, és hatalmas munkát végzett. A *Koller Ferencnek* átnyújtott *Emlékirata* azonban sokhelyen olyan merész és megvalósíthatatlan, mint a *Vexatio dat intellectum*. Ez utóbbiban a nemesi rend középkori uralmának felelevenítését szerette volna elérni, az *Emlékiratban* pedig az új püspökségekben a püspökök és kanonokok középkori közös életformáját ajánlotta. Egyiket is, másikat is túlhaladta az idő. A fejlődés útján ezek már elmaradt állomások voltak.

Az államtanácstól kapott megbízatásának megfelelően *Koller Ferenc* haladéktalanul iparkodott előterjesztést készíteni. Ennek a *Koller-féle Előterjesztésnek* Richwaldszky *Emlékirata* csak egyik pontját képezte,

igaz, hogy a legterjedelmesebbet, mert 63 ívrét oldalra terjed. Az *Előterjesztés* 14 melléklete között Richwaldszkyé volt a 11-ik. „Jobbágyi alázattal megértettem — írta a kanonok a királynőnek —, hogy a „questio an”, az igen vagy nem, már nem lehet vita tárgya, mert a királynő nemes szívében már elhatározta az új egyházmegyék felállítását és az egyházi szervezet átrendezését, így nekem egyedül csak a megvalósítás módozatairól kell már szólnom.”

Amikor Richwaldszky György *Emlékiratát* elkezdte írni, akkor, 1773-ban, a magyar egyház közigazgatási beosztása a következő volt:

Az *esztergomi* érseki tartomány püspökségei: az egri, váci, nyitrai, győri, pécsi, veszprémi és a munkácsi görög katolikus.

A *kalocsai* érseki tartomány püspökségei: a nagyvárad, zágrábi, gyulafehérvári, csanádi, zeng-modrusi, bosznia-szerémi, a szwidnicei görög katolikus szerb és a balázsfalvi görög katolikus szerb.

Richwaldszky György *Emlékirata* alapján a magyar érseki tartományok beosztása a következő lett volna:

Az *esztergomi* érseki tartomány püspökségei: a győri, soproni, veszprémi, székesfehérvári, nyitrai, besztercebányai és jászói.

A *pécsi* érseki tartomány püspökségei: a kalocsai, csanádi, bosznia-szerémi, zeng-modrusi, zágrábi, varasdi és a szwidnicei görög katolikus szerb.

Az *egri* érseki tartomány püspökségei: a váci, nagyvárad, gyulafehérvári, kassai, nagybányai, a balázsfalvi görög katolikus és a munkácsi görög katolikus.

Az *Emlékirat* nem volt híján az indokolásoknak, amikor az új püspökségek felállítását, illetve az új érseki tartományok létrehozását szorgalmazta. Az új püspökségek székhelyei lettek volna Richwaldszky szerint: Sopron a győri egyházmegyéből, Székesfehérvár a veszprémi egyházmegyéből, Besztercebánya, Szepes az esztergomi egyházmegyéből, Jászó az egri egyházmegyéből. Megjegyezhetjük, hogy Jászó egyházközigazgatásilag akkor Esztergomhoz tartozott, és Jászót azért ajánlotta Richwaldszky, mert ott a premonstreiek kész rendháza nagyon alkalmasnak látszott püspöki rezidenciának és kanonoki lakásnak, tehát a püspök és a kanonokok közös életmódjának a megvalósítására. Az a körülmény, hogy Jászón a premonstreiek csak nem is olyan régen rendezkedtek be, egy cseppet sem zavarta. El kell tőlük venni — ajánlotta a királynőnek. További új püspökségeket javasolt Varasdon a zágrábi egyházmegyének, Kassán és Nagybányán az egri püspökségnek területén. Erdélyben, amelyet, úgy látszik, nem ismert olyan jól, nem javasolta Richwaldszky egyetlen új egyházmegye létesítését sem.

Az új püspökségek alapításával megnövekedett egyházközigazgatási központok már nem fértek el a régi keretben. Ezt jól látta a kanonok is, és amilyen erélyes kézzel választott volna szét évszázadok óta összeszokott és összetartozó egyházközigazgatási kereteket, ugyanolyan határozottsággal javasolta, hogy a két új érseki székhely Eger és Pécs legyen. Az északi részek számára maradt volna Esztergom, a keletiek részére lett volna Eger, a déliek részére Pécs. Richwaldszky elismerte ugyan a kalocsai érsekség nagy történelmi múltját, de mert Kalocsa a török alatt annyira tönkrement és fejlődésében annyira elmaradt a többi város mögött, azért ajánlotta, hogy Pécs legyen az új érseki székhely.

Koller Ferenc, aki tulajdonképpen az államtanácstól a megbízást kapta, 1774. április 7-én nyújtotta be *Előterjesztését*. Általában elfogadta Richwaldszky kanonok *Emlékiratát*, de mind a külső keretek, mind a

belső tartalom tekintetében változtatott rajta. Koller például az erdélyi részeket is átrendezte, amikor Gyulafehérvárt érsekséggé akarta tenni. A kanonokok fizetését is felemelte volna, nyilván, mert nem bízott a közös élet megvalósításának lehetőségében és így az olcsó megoldásban.

Magyarország egyházi közigazgatási beosztása Koller Ferenc Előterjesztése alapján a következő lett volna:

Az *esztergomi* érseki tartomány püspökségei: a győri, soproni, veszprémi, nyitrai, székesfehérvári, besztercebányai, jászói, szepesi.

Az *egri* érseki tartomány püspökségei: a váci, nagyváradi, kassai, nagybányai és a munkácsi görög katolikus.

A *pécsi* érseki tartomány püspökségei: a kalocsai, csanádi, bosznia-szerémi, zeng-modrusi, zágrábi, varasdi és a szwidnicei görög katolikus szerb.

A *gyulafehérvári* érseki tartomány püspökségei: a kolozsvári, marosvásárhelyi és a balázsfalvai görög katolikus.

Hogy ezekből a javaslatokból mennyi valósult meg, azt az egyháztörténet ismerői jól tudják. Az *Emlékirat* is meg az *Előterjesztés* is mindenestre jó alapvetés volt a későbbi egyházmegye-szervező munkához.

Richwaldszky György tevékenysége az egyházmegye-szervezés körül még nem fejeződött be azzal, hogy *Emlékirat*át elkészítette. Ő az *esztergomi* káptalannak tagja volt és mint ilyennek rövidesen foglalkoznia kellett Mária Terézia leiratával. Amikor Mária Terézia leirata megérkezett az *esztergomi* káptalanhoz, amelyben tudomására hozta a káptalannak az egyházmegye felosztását, a káptalan a válasz megírására káptalani bizottságot küldött ki. Ennek a bizottságnak tagja volt Richwaldszky is. A bizottságban Richwaldszky nem adott hangot a saját véleményének és azt sem árulta el, hogy ő készítette a tervezetet, amelyet tárgyalnak. A káptalan véleménye teljesen elutasító volt az uralkodói javaslattal szemben. A bizottságnak épp az lett a feladata, hogy ilyen értelmű iratot szerkeszsen meg. A bizottság tagjai: Nagy István főesperes, *Szentiványi* Ráfael olvasókanonok és *Kondé* Miklós kanonok, véleményüket külön-külön írásba foglalták és negyedik társuknak, Richwaldszky kanonoknak adták át azzal, hogy a tőle megszokott stílusban, a hivatalok nyelvén kerüljön a felirat az egész káptalan, majd a királynő elé.

Tehát ugyanaz a Richwaldszky, aki Koller Ferencen keresztül a királynő felé a nagy kiterjedésű *esztergomi* egyházmegye felosztásának szükségességét bizonyította és javasolta, most mint káptalani tag ellenzi, szükségtelennek tartja a felosztást és jogtalannak a királynő egyházmegye-szervező lépését. Richwaldszky 1775. december 16-án lett kész a négytagú bizottság véleményének írásba foglalásával. Az általa előterjesztett „Észrevételeket” a káptalan egyhangúlag elfogadta. A kettős szerepet azonban tovább már nem játszotta, mert nem vállalkozott arra, hogy az „Észrevételeket” Bécsbe vivő küldöttség tagja legyen. A káptalan nem tudott Richwaldszky munkájáról és így nem is sejtette, hogy egyik tagja vett részt javaslataival a saját egyházmegyéje felosztásának előkészítésében.

Amikor az új érsek megérkezett, azonnal kinevezte Richwaldszkyt az egyházmegye általános helynökévé, mert *Galgóczy* János Rozsnyóra nyert kinevezést és így az érdemes multú, az egyházi közigazgatásban jártas kanonok ismét visszatért működésének színhelyére. A királynői kegy címzetes püspökséggel és a kapornoki apátság javadalmával tüntette ki. Kanonoktársai bizalmát azonban elveszthette, mert kiköltözött Kapornokra és ott is halt meg 1779. augusztus 7-én.

KRISZTUS ÉS SZISZYFUSZ

Az eucharisztia titka és realitása kimeríthetetlen. A szentmisében isteni drámának vagyunk tanúi, — aminek azonban semmi köze a teatralitáshoz. Hiszen lényege szerint minden látszattól megfosztott dráma. Ahol az emberi kifejezés elnémul, s a remekmű is elhallgat — ott, Isten csendjében és tartózkodásában zajlik le, újul meg újra és újra a Bárány áldozata. Közelíteni e realitáshoz mi is csak akkor közelíthetünk, ha minden látszatot levetkőzve, túl érzékeink esetlegességein fordulunk feléje.

Az oltáriszentség egyedülálló jelentését ismerjük mindannyian. De magasabb síkon — meglepő gazdagsággal — e szentségben, közvetett formában, ott látjuk beolvaszva az emberiség szinte minden nagyobb mítoszának a szenvedés tartalmait feszegető igazságát. E kapcsolat természetesen lehet közvetlen, mint az ószövetségi húsvéti bárányé, és közvetett, távoli, s mindig a szóbanforgó jelkép igazságának megfelelő mértékű.

Albert Camus híres írásában, melyben az emberi sors képtelenségét bizonygatja, Sziszyfust, a görög mondahőst jelöli meg az ember legkifejezőbb megtestesítőjeként. „Az istenek arra ítélték Sziszyfust, hogy egy sziklát hengergessen szünet nélkül egy hegy tetejére, ahonnét a kő, saját súlyától, újra és újra visszagördült a mélybe. Joggal hihették az istenek, hogy nincs rettenetesebb büntetés e haszontalan és céltalan munkánál.”

Tanulmánya végén azonban megkísérli örömmre változtatni e kép egyértelmű poklát. Sziszyfusz lassan kioltja magában a föld emlékeit, s az istenek létezését. Büntetéséből sorsot kovácsol, — fölébe nő a rettenetes kőnek. Ettől kezdve a hegy belseje, hová bebörtönözték, egyedül az övé, hazája és királysága. S míg a legördült kőért a hegy csúcsáról Sziszyfusz lebötorkál — az út e szakaszán tudata mintegy időt nyer, hogy majd erőfeszítésében is megőrizze felsőbbtségét a büntetés terhe felett. „El kell tudnunk képzelni, — hangzik Camus zárómondata —, hogy Sziszyfusz boldog.”

Mindez azonban — minden árnyaltsága ellenére — csak „irodalom”. Jelenléte semmivé foszlik a szenvedés első valódi érintésére.

Némi igazsága azonban mégis van Camusnak, s magában a mítoszban is, töredékesen és mély árnyékba borulva, lehetetlen nem megpillantanunk bizonyos elemeket, melyek az oltáriszentségben isteni erővel és mélységgel nyernek megfogalmazást. Krisztus is újra és újra magára veszi a világ terheit, — mint Sziszyfusz a szikláját. De Jézus áldozata tökéletes és teljes. Sziszyfusz bűnhődik, de épp bűne teszi lehetővé számára, hogy bűnhődésén hazugsággal enyhítsen. A tökéletes ártatlanság azonban nem tudja nem magára venni a szenvedések teljes súlyát. A kereszten elhagyatottan függő Istent nem lehet boldognak elképzelnünk. De épp mert tökéletes volt szenvedése, áldozata is épp azért tökéletes öröm forrása. Erre egyedül az isteni jóság vállalkozhatott. Ami Jézus áldozatában történt és történik, — az súlytalanítja Sziszyfusz szikláját, árnyékba borítja éjszakáját és ragyogásával kioltja a mítoszhoz valószínűtlen mosolyát. Sziszyfusz sziklája dübörög. Jézus megújuló áldozata tökéletesen csendes. Sziszyfusz sziklája: a pokol monotonája. Krisztus megújuló áldozata: az isteni szeretet örökkévalóságának bizonyága.

Hogyan lehetne hát az emberiség szenvedésének modern hőse Sziszyfusz? Sorsa betöltheti egy könyv, egy esszé, vagy akár egy színházi este keretét. De mi, emberek, egy olyan mindenségben élünk, szenvedünk és hullunk el, aminek titkát az értünk és velünk szenvedő Isten törheti fel egyedül számunkra.

HOVÁNYI JÁNOS VERSEI

ELVARÁZSOLVA

*Idáig.
E napsütésig*

*Hol kopjafák alatt
vizzszintesen
a régi halottak megvannak szépen,
idáig emelj vissza,
te tündér
délelőtti vasárnap.*

*Lantzene szól itt? vagy csak az árnyék
árad alulról? E régi
halottak
a lehelet elől
a templomdomb
mészkövébe bújnak.*

*„A templomunk nagyon régi.
Ott a várfal helye,
itt a kút helye.
A kopjafákat máshol faragják.
En a sírokat ásom.”*

*Lángol
a templom falán
a mész.*

*A házak inganak a nyárban. S a kertek.
Leheleted vegyül
ingva
az enyémmel.*

*„A templomunk nagyon régi.
A kopjafákat máshol faragják.
En a sírokat ásom.”*

*Elvarázsol ez a napsütés.
A házak, a kertek s a templomdomb
varázslat.*

Szédülök, látod.

*Az órák ezen a dombon most
kápráztatva vonulnak:
lantzene szól itt? vagy csak az árnyék
árad alulról?*

En édes szerelmem!

ÉJJEL, EGY ERDŐBEN

Allnak illatuk talapzatán
a hársak, gesztenyék.
S a borbolyák.

Amerre el sem lehet látni már,
mint egy álomban elejtett ág,

úgy történik a táj.

A TÉKOZLÓ FIÚ ELBESZÉLI, HOGYAN FORDULT VISSZA

Szobráig mentem.
Csöndből volt és fehérből.

S a társak közül egy
hátraszólt:
„Hasonlít atyádra.” — Pedig még nem látta. Soha.

És mentek a tevék, a holdfényben, mint a legenda.

ŐR, AZ ATREIDÁK PALOTÁJÁN

Milyen meredek éjszaka ez.
A lebegő holdvilág
összegyűjt
és ideszegsz.

Szívem, nem a te farkasmosolyod
fektetett
a mélység fölé engem?

Milyen meredek éjszaka ez.

Fekszem én
az éjjárta tetőkön,
az Atreidák roppant házának
kövein,
s lesem
testemen az évszakok nagy vonulását,
miközben a távol-titáni hegyek
közönnyel az éjnek

újra meg újra
magukat megadják.

ERDEI HÍD

Delente keskeny tücsökszó prémezi,
és este
az erdei hűvösség csöndben eléri:
véli már hallani az átkelő
szarvasok dobaját —

miközben a víz szüntelen,
merengve közelíti.

TELIHOLD

Írta Magyar Ferenc

Sédi Lukács, az éjeles állatgondozó, este-reggel olyan pontos időben csoszog végig a falun, hogy hatalmas csizmáinak dobogó időjelzéséhez nyugodtan hozzá lehetne igazítani az órákat.

Átballag a faluvégi kőhídon, megemeli kalapját Szent János szobra előtt s ezzel be is foglalja magát mindennapos szolgálatába, mert innen-től kezdve már a szövetkezeti major körletében jár.

A nappalosok még elvégzik az esti etetést, fejést, itatást, almozást, felrakják a kannákat, azután a tejes szekérrel elindulnak hazafele. A szarvasjószágok éjszakai vigyázásáról már Sédi Lukácsnak kell gondoskodnia.

Előbb körüljár a párás melegben szuszogó állatok között, helyre rakja a szertehagyott vasvillákat, felsepri a hatalmas istálló folyosóit, körüljárja az udvart, majd odakiáltja az éjjeliőrt, akinek távolabb, a magtárnál van a szolgálati helye. Ez az ember elég messziről, a téglagyártól jár ide. Csak igen nagy kerülővel ejtheti útba a boltot. Ezért mindennap Lukács hozza neki a dohányt. Az első éjszakai pipát együtt szívják el, megbeszélve illendően a világ és önmaguk dolgait. Rendszerint egyetértenek. De ha nem, a vitát már mindegyikük a maga körletében folytatja. Ilyenkor az éjjeliőr a magtár körül járva távollevő aszszonyával pöröl, Lukács pedig, benn az istállóban dohog.

— Hát nem igaz, Virág?

Virág felébred, szundikáló tekintetével azonban csak annyit tud mondani, hogy ő bizony nemigen ért ezekhez a dolgokhoz. Különben is, egészen másfajta gondjai vannak egy ellés előtt álló tehénnek... Bő-ő-ő-ő.

— Jól van, na! Nem kell attól úgy félni. Hiszen már nem is először van, te bolondos. — Megveregeti a tehén nyakát, megvakargatja gerincét. — Rendes jószág vagy te, Virág... Az állatok jók. Csak az ember tudja elrongálni azokat is. Mint mindent ezen a világon. Ez már csak így van...

Mormotál még egy darabig, azután letelepszik a fejőszékre, fonja tovább a kosarat ott, ahol tegnap abbahagyta. Nem valami sürgős munka ez, de jobban telik vele az éjszaka. Ha elpilled, kiül az ajtó elé, a friss éjszakai levegőre. Felnéz a fekete, bársonyos égre, a néma csillagok között sétáló holdra és különös szavakat suttog fölfelé. Arról beszél, amit az ember senkinek nem mond el szívesen, mégis szeretné, hogy valaki hallja és megértse. Erre a célra pedig legalkalmasabb az éjszaka, a csend, a magány és a csillagok felé fordított tekintet.

Bár előfordult már, hogy akaratán kívül más is hallotta ezt a különös beszédet az éjszakában.

Ki tudja, mi szél hozta oda, de egyszercsak ott volt a háta megett a fiatal agronómus. Észre kellett volna vennie, hogy érkezik valaki, mert holdvilágos éjszaka mindenki párjával jár, árnyéka társaságában.

Langyos szél járt a dombok között. Tele lett tőle az éjszaka régi tavaszok mámorával. És ettől sorjában minden eszébe jutott azokból, amik már elmúltak. De valahogyan mégis vannak. Körülveszik az embert. Véle hálnak még egy darabig, mint a gondok, amiktől már rég megszabadult.

Sok édes között sok keserű szó is felszállt az éjszaka páráiban s mintha valahonnan felelet is érkezett volna rájuk, egyre nyugodtabb lett a magányos beszéd lélegzetvétele.

— Hiszen, nem is panaszkodom! Hanem inkább hálát adok, hogy mindezekről és mindenektől immár csendesen megszabadítottad Sédi Lukácsot... Igaz, hogy gyermekem halott. De ha élne... Nem kellett volna most nekem is csalódnom benne? Itt maradt volna mellettem? Másoktól is szüntelen csak azt hallani, hogy százszor inkább szoruljon az ember idegenek gondviselésére, mint az övéiére, akik sohasem azt mondják, hogy végy, végy csak, hanem azt, hogy adj, adj csak mindent! Feleségem? Nyugodjék most már. Vele is csak nehezebb lett volna átmennem mindazon, amin át kellett mennem... Derék, jó feleség volt, de ő is csak asszony. S az asszonyok akkor is lángpallossal őrzik a maguk paradicsomának még az emléket is, amikor az már régen elvett-tőlük... Egy brigádban kapálni Szappanos Tercsával, aki valamikor szolgáló volt a feleségemék házában? No, csak azt kellett volna megérnie! Elviselni, hogy az ő ura, Sédi Lukács állatgondozó lett?... Pedig milyen jó nekem itt. Vajon látja-e ő valahonnan, hogy nem kívánok jobbat öregségemre? . . . Mennyi sebet kaptam én azokban a nehéz években. Ott volnának azok most az ő szívükben is. Sok szív sebe pedig nehezebben gyógyul, mint egyetlené... Haja, nehéz ezt kimondani, de mégis így van jól. Ha nem így történt volna, vajon fel tudnám-e még emelni öreg arcom az ég felé, Istenem?...

Erre a végszóra lépett elő a homályból az agronómus.

— Imádkoztatunk Sédi papa, imádkoztatunk?

Az öreg ember megijedt a váratlanul rátört hangtól, egy kicsit el is szégyellte magát, hogy magában beszélt, de csakhamar magához tért.

— Hát, Danikám, így van ez. Imádkoztatunk, káromkodtatunk. Ilyen az ember... Az állatok egyiket se cselekszik...

— Különben, nagyon érdekes volt. Mert meg voltam róla győződve, hogy ha maga még egyáltalán szóba áll az Istennel, az csak abból áll, hogy visszaköveteli a földjeit, régi rangját. És átkozza azokat, akik nem adják.

— Sem az Istentől, sem senkiától én sohasem követeltem vissza semmit. Különben nem is vettek el tőlem semmit, ami meg elvettett, a fiam, a feleségem — azt már odaadtam... Gazdagabb vagyok, mint valaha. Nézze meg, mennyi szép állatom van. S ez is mind — két karját széttárja, fellendíti a mennybolt felé — mind az enyém!...

— Jól van, öreg! Békesség velünk. Szédítően igaza van... És azonkívül is tavasz. Ragyog a telihold. Valósággal muzsikálnak a sugarai.

— Úgy ám! Az öregeink is azt mondták volt, ha felnéztek rá: Dávid muzsikál, Cicelle meg táncol... Most már másként mondják, de talán elvállik egyszer, hogy ki hegedül s kinek.

— El tudja hinni, hogy egyszer csak oda is elérkezik az ember?

— Mivelhogy örökké telhetetlenek vagyunk, még az is elkövetkezhet. Megengedem... Igen vágyik ám oda az ember, ahol még nem járt. A másik háború után én is csak azon törtem a fejem, hogyan barangolhatnám be a világot. Csak nem volt rá költségem. A frontokon való bolyongás után tapasztaltam először, hogy szörnyűségesen szép dolog hazavágyni, de még annál is jobb hazajönni... Mostanában meg már nem is olyan nagy veszélyesség bejárni a világot. Hanem a csillagokat, holdat, az igen!... Jó, hogy azt én már nem érhetem meg.

— Ugyan miért?

— No, hallja! Csak irigyelném azokat a szerencséseket, akik először állhatnak meg olyan darabkáján a teremtet világnak, amit még nem mocskolt meg az ember. Elsajnálám tőlük a csodálkozás gyönyörűségét. Mert az a legnagyobb érzések közül való. Amikor nincsenek szavak, a nyelv béna, csak a szív beszél, az is akadozva.

— Nem is tudtam, hogy Lukács bácsi költeményeket is olvasgat.

— Olvasgatnék én azt is, ha hozzájutnék, dehát eleget írt nekem az élet is... Tizennégy éves lehettem, amikor nagyapám ráfogott a kaszálásra. Ez csak olyan torzsalkodás volt közte, meg az édesapám között, aki mindenképpen urát akart belőlem s beadott a gimnáziumba. No, mindegy, gondoltam, nem árthat az a kis testmozgás. Szép kis lóherésűrtk volt amott a Szuha, meg a vasút között, ahol most a kertészet van. Azt vágtuk. Ahogy a délutáni munkásvonat átzörgött a vashídon, nagyapám sűrűn kezdte mondogatni, hogy a hátralevő rész kettőnek már kevés estig, egynek meg éppen megtart. Hazament. Vágtam hát egyedül, nekikeseredve s alkonyatig végeztem is vele... A kaszáló végén folydogált a patak, akkoriban a világnak nem véltem még ilyen szép patakját... Valamivel lejjebb, a patak homokzátonyos torkolatánál már meg szabályozták a folyót. Legyalult partja, mint nyitott koporsó várta, hogy belefeküdjék a patak hosszú utat megtett, fáradt vize. Mindent a mérnökök szabtak ki, csupa egyenesbe. Kővel volt megtámogatva az alsó meder, fent meg szabályosan ültetett fákkal az ártéri gát. Nem láttam én ebben a szabályosságban semmi szépet, legfeljebb hasznosat... Hanem itt, a kaszáló végében minden élt, víz felett és víz alatt. Nem rombolt itt még senki azon, amit a természet épített. Egy tenyérnyi volt ez a hely a bibliai paradicsom szépséges képéből...

— Ott üldögéltem, kifáradtam. Mögöttem a lekaszált rendek, előttem a patak tündérkertje. Kétoldalt, a partokon, víz fölé hajló törpe bokrok, ezerfajta fű és vizet kedvelő növény, a kasikák tövében lapuló csigák, szárain felkúszó bogarak, virágos ágakon hintázó lepkék, szitakötők. Lenn, a víz mélyén, fürge kis halak, a meder gyöngy kavicsal terített asztaláról jó falatokat válogató rákok. És csend. Árnyékos csend, a felbolygatatlan élet nyugalma.

— Csak ültem ott — ki tudja meddig — szótlanul a gyönyörűségtől, hogy ilyen csodálatos a világ kicsinyben is... Akkor éreztem először életemben, hogy csodálkozni mily egyszerű dolog, olyan egyszerű, hogy arra csak az ember képes. Amíg tisztá a szíve.

— Nem volna szabad elveszítenünk a csodálkozás útravalóját. Különben az ember csak bolyong, s nem leli igazi otthonát sem itt a földön, sem a csillagok között.

Ha a középszerű ember valami hazugságról szólva kijelenti, hogy az költészet, azt hiszi, hogy melegséget talált a hazug számára. Holott az ellenkezője az igaz. Újabb vádat emelt ellene. Mert ha a hazug költőien hazudott, az emberi közlés legmagasztosabb formáját kaparintotta kezébe és igaztalan dolog kifejezésére kényszerítette.

Ernest Hello

Azok közé tartozunk, akiknek véleménye az, hogy sohasem bölcs dolog tétlenül ülni és erőinket arra fecsérelni, hogy sóhajtozunk a bűnök miatt, amelyeket elkövettünk, hanem az erényre kell fordítanunk figyelmünket és kettőzött éberséggel gyakorolnunk azokat az erényeket, amelyekre még képesek vagyunk.

Orestes A. Brownson

PILÁTUS

Irta Friedrich Dürrenmatt

Amikor trónjával szemben, a terem túlsó végén a nehéz vasajtókat megnyitották, s a tátongó óriástorokból a tömeg előreözönlött, úgy hogy a kezüket láncba fonó és hátukkal a megvadult embereknek támaszkodó légionáriusok alig tudtak gátat vetni a sodrásnak, azonnal látta, hogy az az ember, akit a csőcselék pajzsként tol maga előtt, nem más, mint egy Isten; de nem mert újra rápillantani, mert félt. Időt is szeretett volna nyerni azzal, hogy nem nézett az Istenre, mivel el akart igazodni irtózatoss helyzetében. Tudatában volt annak, hogy az egész világ előtt nagy kitüntetés, hogy az Isten neki jelent meg, de nem kerülte el figyelmét a fenyegetés sem, amivel az ilyenfajta kitüntetés együttjár. Tekintete ott bolyongott tehát a légionáriusok fegyverein, szokása szerint szemügyre vette az arcukat feszesen keretező állszíjakat, fegyvereik ápoltságát, mozdulataik megbízhatóságát és izmaik erejét, hogy aztán a szeme sarkából pillantást vessen a teremben most megmerevedő és mozdulatlanlanságba dermedő tömegre, amelynek élén mohó kezek erdejétől bekerítve nyugodtan állt és hallgatott az Isten, akinek tekintetét még most is kerülte. Ehelyett inkább a térdére terített tekercset nézte, amely a császár egyik rendelkezését tartalmazta. Fontolgatni kezdte, mi akadályja lenne annak, hogy az egész nép színe előtt hódoljon az Istennek. Tisztán látta maga előtt a pillanatot, amikor az Isten rászegezte tekintetét. Emlékezett rá, hogy az Isten tekintetével már akkor találkozott, amikor még alig nyílt meg az ajtó, amelyen át behurcolták, és hogy csak ezt a két szemet látta és semmi mást. Pedig csak emberi szemek voltak ezek is, nem hatalmasabbak és nem is olyan fényesek, mint amelyeket a görög istenszobrokon csodált meg. Az a megvetés sem volt bennük, amelyet az istenek éreznek az emberek iránt, amikor a földön járnak, hogy egész nemzetségeket irtsanak ki, de nem volt bennük az a lázadás sem, ami elébe hurcolt gonosztevők szemében izzik, a birodalom ellen fölkelőkében vagy a bolondokéban, akik nevetve hálnak meg. Valami feltétel nélküli alávetés volt e szempárban, ami azonban csak alattomos színlelés lehet, mert hiszen ezáltal elmosódna a határ Isten és ember között, és így az Isten emberré, az ember pedig Istenné válnék. Nem hitt tehát az Isten alázatosságában és az, hogy Isten emberi alakot ölt, szinte csak cselvetés az emberiség megkísértésére. Mindenekelőtt azt szerette volna tudni, hogyan hat viselkedése az Istenre; azt ugyanis fölismerte, hogy az Istennel szemben kell eljárnia. Zavarban volt, mert félt, hogy elmulasztotta a döntő pillanatot, amikor szemét az ölében kiterített tekercsre függesztette, ebben ugyanis megvetés fejeződhetett ki az Isten iránt. Így hát leghelyesebbnek tartotta, ha katonáinak arcán fürkészi, nincs-e valami jele annak, ami ezt a gyanakvást alátámasztaná. Látszólag szórakozottan, óvatosan, sietség nélkül és félelmét titkolva nézelődött, szinte megülködéssel bámulva légionáriusait, mintha nem tudná, miért vannak ebben a teremben. Ám semmit sem fedezett föl, ami nyugtalanította, de olyasmit sem, ami eloszlathatta volna gyanakvását; mert mindjárt eszébe jutott, hogy a légionáriusok palástolni tudják gondolataikat, bár az is lehetséges, hogy közömbös számukra, miként viselkedik ő az Istennel szemben, minthogy ők amúgysem ismerték fel. Így rászánta magát, hogy újra a tömegre nézzen, amely összerándult pillantása alatt. Látta, mint torpannak vissza az elől állók, a közből szorultak pedig összenyomódnak, mert ugyanekkor a leghátsók, mohón vágyódva, hogy az ő tekin-

tetét kifürkészhessék, előre tolták a testeket. Lemeztelenített arcok sorjáltak szeme előtt, s mivel gyűlölet fűtötte őket, olyan rútúnak tűntek, hogy elundorodott. Fontolóra vette, ne parancsolja-e meg a légionáriusoknak, zárják be az ajtókat, és essenek neki puszta fegyverrel a tömegnek köröskörül; de félt attól, hogy egy Isten szemeláttára tegye ezt. A tömeg őrjöngése azonban, meg a düh, amivel az Istent megmarkolták, bizonyossá tették számára, hogy az emberek az Isten halálát akarják kicsikarni tőle, mire arcát akaratlanul a megkötözött felé fordította, noha rettenetesen félt attól, hogy még egyszer találkozzék az Isten szemével. A jelenség azonban úgy megragadta, hogy tekintetét alig bírta levenni róla. Az Isten nem volt szálas növésű, termetre jelentéktelen ember volt. Véraláfutásoktól kékes kezét előretekítették. Ruhája rongyosan és piszkosan lógott a testén úgy, hogy sokhelyütt kilátszott vörös csíkokkal megszántott bőre. Pilátus látta, hogy ez az istenalak az emberek legkegyetlenebb megtevéstése és Istennek csak valamilyen elképzelhetetlen gyűlölet juttathatta eszébe, hogy ebben az alantas álarcban jelenjék meg. De leginkább az döbbenette meg, hogy az Isten nem nézett újra rá; mert ha félt is a tekintetétől, az a gondolat, hogy az Isten semmibe veszi őt, mégis elviselhetetlen volt számára. Az Isten lehajtott fővel állt, arca pedig sápadt, beesett volt, s valami végtelen szomorúság ömlött el rajta. A szeme befelé nézett, mintha nagyon messzire lenne tőle minden, az őt közrefogó tömeg, a fegyveres katonák és az is, aki az ítélőszékben ül előtte, s aki egyedül ismerte fel az igazságot. Szerette volna, ha visszafelé forog az idő, és az Isten úgy pillant rá, mint akkor, amikor megnyíltak a kapuk, és tudta, hogy akkor hangos kiáltással, imádkozva rogya térdre előtte, hogy a légionáriusok és az egész nép előtt Istennek vallja őt. Látva azonban, hogy az Isten nem törődik vele többé, görcsbe szorult a keze, mintha szét akarná szaggatni az irattekercset. Most már tudta, hogy az Isten az ő elpusztítására jött. Így történt, hogy hátrahanyatlott a trónján, arcát fagyos veríték lepte el, miközben az irattekercs, kezéből az Isten lába elé csúszott. Mégis mikor meglátta a feléje hajló legátus unatkozó, fáradt arcát, kiadta a parancsot, halk hangon, mintha valami kicsiségről lenne szó, aztán a Galileából épp most visszatért prefektus felé fordult, magához intve őt, míg a legátus a parancsot közönyösen, de messzire hangzón megismételte, ám a prefektus még nem is ért jelentésének végére, midőn Pilátus már a háttérben megnyíló kapukon mormogva elvonuló tömeg után bámult: De az Istent nem látta többé, úgy körülfojták őt az emberek, akárcsak valami titkot.

Az ajtók most újra becsukódtak és üresen tátongott előtte a terem. Jelt adott, hogy mindenki távozzék mellőle. Hátradőlt székében és lenézett az irattekercsre, amely alig észrevehetően a lábához ért. Két kezével nyugodtan markolta a szék karfájának végét és kissé lehajtott fővel figyelte tisztjeinek távozását; csak egy rabszolga maradt mellette. Akkor figyelemmel siklott végig tekintete a termen, gyanakvóan, mintha az Isten nyomait akarná fölfedezni. Nézte a roppant, tagozatlan és minden szépséget nélkülöző falakat, a különös, rikítóan vörös díszítményekkel kifestett érckapukat, amelyeken át a tömeg az Istent elhurcolta. Nagy nyugalom szállta meg, amelyet azelőtt nem ismert. Megbénította a félelem. Mindenütt ott volt ez a félelem, benne is és a nyomasztó súlyú falakban is. Fölkelt és elment a rabszolga előtt. Szűk folyosón át hagyta el a tornyot, és az udvarra lépett. A magas falakon és a sarokbástyákon

néhány legionárius alakja rajzolódott az ég kékségébe. A kőpadló fénylett a napfényben. Az udvart keresztezve, mintha tűzfolyón kelt volna át, úgy fogta körül a fény. A főépület felé ment, amely otromba, izzó kokaként emelkedett előtte és belépett az előcsarnokba. Azután felhaladt a bejárattal szembeni lépcsőn, amely odafönt áttörtfalú szobácskák és magasanfekvő, keskeny és rácsozott ablakok zűrzavarába torkolt, ahová csak gyöngén áramlott a délutáni nap fénye. Csupaszok voltak a falak, mert csak ritkán lakott a gyűlöletes ország fővárosában; a padlót azonban párnák és szőnyegek borították. A legnagyobb szobában várt rá a legátus, aki leheveredett már. Leült a tiszt mellé, de nem nyúlt az ételhez és csak egy kis bort ivott. Nyugodtan válaszolt a legátusnak és odafigyelt a beszélgetésre. Titokban arra vágyódott, hogy az Istenre tereldőjek a szó; de óvatos volt, mert nem bízott a legátusban, és csak lesből figyelte őt. Bizonyos kérdéseket intézett hozzá a hadseregbe vonatkozóan, ami zavarba hozta a tisztet, mert a beszélgetés váratlanul tárgylagossá vált. Ő viszont, mintha rejtekhelyen lenne, teljes világossággal idézhette föl az Istennel való találkozásának minden mozzanatát. Nemigen bízott abban, hogy Heródes magánál tartja majd az Istent, mert gyanította, hogy egyedül neki jutott osztályrészül az igazság ismerete. Félt, hogy az Isten visszatér hozzá, mert csak hozzá jött és senki máshoz, s különös vágyat érzett, hogy ez a pillanat máris elérkezzék. Mérhetetlen a szakadék Isten és az ember között és most, hogy Isten áthidalta ezt a szakadékot és emberré vált, neki tönkre kell mennie és szét kell morzsolódnia Istenen, mintha csak a tenger hulláma csapná valami szirthez.

Mikor aztán jött a hírnök és jelentette, hogy az Isten, akit Heródes küldött, a tömeg őrvongásától kísérve, megkötözve, újra a vár elé érkezett, parancsot adott, kísérik az Istent a belső várba, hogy elválasszák a tömegtől, majd kivárta a kellő időt, amíg a legionáriusok az Istent a főépület csarnokába vezethetik. Azután felkelt helyéről és elhaladt a császárnak az ajtó közelében álló mellszobra előtt, közben szokása szerint elidőzött tekintetével a márványfaragványon, amely némán, idegenül, koszorús főként lebegett előtte. Végigment a lépcsőhöz vezető hosszú folyosón, amelynek falai mentén legionáriusok álltak őrt. Itt már meggyújtották a fáklyákat, a lángok rikító tüzeben alakok váltak ki a homályból, úgy hogy cikázó fény ömlött el a katonákon, s új meg új hullámokban rótsárga lobbanással vetődött a vasveretes pajzsokra. A világos négyzetként előtte derengő kijárat felé tartott, ahonnan lenézhetett a csarnokba, s emlékezetében újra felrémlt az Isten tekintete. Egy pillanatra tétovázni látszott, de aztán oly elszántan tette meg a hátralevő pár lépést, hogy a legionáriusok dárdáit indulatosan félrelökve lépett ki a csarnok világos terébe. Hirtelen fejrándítással letekintett. Iszonyodva látta a legionáriusokat, akiknek szemében még ott csillogott a gúny. Az Isten mozdulatlanul állt közöttük. Két keze még mindig össze volt kötözve, de válláról most már embersárral bemocskolt, fehér köpeny hullt alá. Látta az Isten megcsúfoltatását, de azt is, hogy ez az ő bűne, hiszen ő küldte az Istent Heródeshez. Beigazolódott tehát, hogy minden, amit a maga megmentésére tett, csak a kárhozátára irányult, s ezért visszament az előbbi úton, anélkül, hogy egyelőre törődött volna az Istennel.

Az Isten megkorbácsolását az éjszakai harmadik őrségváltás idejére rendelte el, de már előbb a kitűzött helyre ment, a főépület meg a hozzá

legközelebb álló torony közé. A nappal forró volt, míg az udvar fölött boltozódó felhőtlen égen végig gördült a tűzö nap; most azonban éjszaka borított be mindent, a hold még nem jött fel, csak a csillagok szűrés pislogása tört át a sötétben, és így olybá tűnt, mintha a világ nem lenne egyéb ezeknek a falaknak és tornyoknak fénytelen síkjánál, melyeket cölöpökként süllyesztettek az égbe, valami mérhetetlen mélységű tér volt ez, mégis bizonyos meghatározott számú lépéssel átszelhető. Elérkezett a cölöphöz, amelyet az Isten számára jelölt ki: a rabszolga kezében tartott fáklya gyér világánál meredt fel a földről az éjbe. Ahogy kezével a törzset átfogta, szegekhez és göcsökhöz ért, amelyek ujját véresre sebeztek. Aztán a főépület fala felé fordult, ahol egy kis mellékajtonál székek állottak. Amint leült, kioltatta a rabszolgával a fáklyát, mert már hallani vélte a légionáriusok lépteit; de még valamennyi időbe tellett, amíg a hangjuk ide átverődött. A vele ferdén szembenálló várfalon a fáklyák halvány visszfénye imbolygott és tágranyílt szeme előtt egyre erősödött, míg végül olyan harsány fényben látta a falakat, hogy a hatalmas kockakövek élesen rajzolódtak ki benne. A cölöp szembeszökően ugrott elő a várfal háttéréből, úgy hogy árnyéka nyílegyenesen vetődött a földre, majd a fal tövénél hirtelen megszakadt, hogy aztán meredeken kússzon fel és a magasban az éjszaka végtelenségébe merüljön, de közben, a fáklyák közeledtével, mint valami roppant nagy óra tébolyult mutatója ide és oda lengett. A padló megvilágított síkján sötét tömeg nyomakodott a cölöp irányába, mindenfelé szétterült és aztán belenőtt a térbe, mint idétlen fejek, vadul ide-oda lengő sisakforgók, görcsberánduló kezek sűrű tömkelege, míg végül szemébe nem tűntek a légionáriusok: fegyverek és testek vad összevisszasága, közülük néhány fáklyát tartott a messzi éjszakában; kacagás és kiáltozás is hallatszott, mert senki sem tudott arról, aki mozdulatlanul ült székében, majdnemhogy a rabszolga nehéz lélekzetét is érezte maga mögött. A légionáriusok között pedig, számára láthatatlanul, ott kellett haladnia az Istennek, mivel ott középen minden örvénnyé sűrűsödött; de éles szeme mégis észrevette, mint zúdulnak oda az öklök és kardmarkolat-gombok, úgy hogy a menet olykor megrekedt, mert mindenki a közepre nyomakodott, ütlegett, hogy aztán harsány kacajjal hátráljon, amire az emberek újra a cölöp felé türemlettek, amelyet a tömeg, amint odaért körülfogott: de oly sokan voltak, hogy az Istent nem ismerhette fel. Egy légionárius felmászott a cölöpre és a csúcsa körül fáklyákat tüzdelt be, majd egy kötelet dobott le, és leugrott a tömeg közepébe, amely most hangos kiáltozással hirtelen a cölöp köré tömörült a fáklyák rikító és fantasztikus fényében, úgyhogy az árnyékok a tömeg felől vetültek szét minden irányban, mintha valami hirtelen feslő különös és óriási virág szirmai lennének. De akkor szétvált a tömeg és egyedeire bomlott, voltak, akik a tűzkorona fényéből kifelé igyekeztek, hogy a homályban telepedjenek le, egyesek oly közel hozzá, hogy majdnem a lábához értek. Ő azonban mozdulatlanul ült, és mindebből semmit sem vett észre: mert az Isten félelmesen mutatkozott most meg a szeme előtt. Meztelen volt az Isten és félig felemelt kezét kötél fonta át, amely a kezek súlyától ferdén megfeszülve lógott le a cölöp tetejéről. Az Isten kissé távolabb állt a törzöktől, magánosan ennél a fánál s az éjsötét és mégis tüzes ég alatt egészen láthatóan a fényben, amely kerékként fogta körül, úgy hogy ebbe a körbe volt láncolva és képszerűen mutatta annak hatalmát, aki a mellékbejárat sötétjében, mozdulatlanul ült az Istennel szemben. Az Isten árnyéka azonban a fáklyák fényköréből a szíve közepéig nőtt, úgy-

hogy mindaz, ami most történt, az Isten és öközötté játszódott le, mert minden, ami volt: a légionáriusok meg a fáklyaláng, az ég felé meredő cölöp, a falak tömör kockakövei, a föld kemény felszíne, a rabszolga halk lélegzete és a csillagok tűztömegei csak azért voltak, mert az Isten volt itt, és ő, rajtuk kívül semmi más, s csak azért voltak itt, mert az Isten meg az ember között nincs más megértés, mint a halál, nincs más kegyelem, mint a szitok és nincs más szeretet, mint a gyűlölet. És miközben erre gondolt, a légionáriusok közül néhányan előbújtak az éjszakából, amely eltakarta őket és meztelen felsőtesttel minden oldalról az Isten ellen támadtak: egyesek ríktó megvilágításban, mások csak sziluettként láthatóan, kígyózva tekeregtek a korbácsok, játékosan suhantak a roppantizmú karok körül, hogy aztán rángó könnyedséggel csúszszanjanak a földre, kegyetlen állatokként, amelyeknek formátlan ólomfeje van. A katonák úgy fogták körül az Istent, mintha táncolnának, mintha játékból érintenék a testét hajlékony korbácsaikkal, hogy aztán űrjögő dühvel rontsanak rá, amitől az ólomfejecskek mélyen az Isten húzába fúródtak, úgyhogy vére feltört a testéből, ami őt, aki nyugodtan ült, végtelen kínnal töltötte el, mert titokban azt várta, hogy a korbácsok, mintha márványhoz csapódnának, lesiklanak majd az Istenről. Most azonban látta, miként omlik össze az Isten a légionáriusok retentő ütéseitől, hogy a lába tovacsúszik a földön, mert a kötél magasra felrántja karját, testét pedig körbe dobálják a korbácsok, ahogy a légionáriusok suhogó ütései újra meg újra eltalálják. Félmeztelenül táncolják körül a légionáriusok az Istent, hogy minden oldalról rásújthassanak a fáklyák lobogó fényében úszva és kísérteties árnyékot vetve a kövezetre, amely most olyan mint egy tükör, olyan mint egy vékony jég réteg, amely feneketlen tengert borít. De aztán, mikor a test már életetlenül függött, merev arccal eltávolodtak az Istentől; mert ernyedten csüngtek kezükben a korbácsok s lassan tűntek el az emberek az éjszakában, úgyhogy ő egyedül maradt ott az Istennel, miközben rendetlenül halkultak el a légionáriusok lépte. A fáklyák most nyugodtabban égtek, de már kialvóban is voltak és szurok csöpögött a véres testre, amely a cölöp alja köré csavarodott. Ekkor történt, hogy székből fölemelkedett és lassan az Istenhez lépett. Oly közel ment hozzá, hogy akár meg is érinthette volna; az Isten meztelen testét is egészen világosan látta. A test nem volt szép; mert bőre elcsigázott és zúzódott volt; mély sebek is éktelenítették, itt-ott már gennyesek és szinte mindenütt belepte a vér. Az Isten arcát azonban nem láthatta, mert az a két karja közé hanyatlott. Amikor azonban meglátta ezt a testet, amely csúnya és torzult volt, mint minden kínpadra vont emberi test, s amikor mindezek ellenére a hús minden sebében és roncsában mégis felismerte az Istent, sóhajtván lépett ki az éjszakába, mialatt mögötte és az Isten fölött kiáludtak a fáklyák.

Megrémített állatként összekuporodva feküdt valahol álomtalanul, lakosztályának sivár falai között, az olajlámpa visszatükröző fényében. Belesüllyedt lelke iszonyatába, egyedül volt az emberek között és áthatolhatatlan volt mindazok számára, akik szeme előtt elhaladtak, anélkül, hogy bármiféle érzést is keltettek volna benne; olyan volt ez, mintha valaki embereket lát pusztá árnyakként lépkedni télészakákon a hold fényében. Keze magányosan tévelygett a szőnyegek mintáin, belemarkolt a vánkosokba, vagy reszketve ragadta meg a kelyhet, amelyben bor volt. Tekintete rézsutosan a császár ábrázatára tévedt, amely moso-

lyogni látszó ajakkal fehérlett a homályban, oly valószínűtlenül, ahogyan halottak mosolyognak sírjaik között elveszve a szürkületben. Aztán hangtalanul a rabszolgára nézett, az pedig elfordult pillantásától, amelyben idegen irigység izzott kísértetiesen. Reggelre azonban, a kelő nap sugaraival egyidőben, fuvalásokat rendelt maga mellé, és a dallam vonatottan hatolt a fülébe, de semmi sem hatott rá, mert az Isten látványa nem hagyta el többé elméjét.

Most megkísérelte, hogy áthárítsa a tömegre felelősségét, ha egyszer nem sikerült az Istent cselekvésre kényszerítenie. A vállalkozásához kijelölt szintér a főépület nagy kapujához vezető nyitott lépcsősor volt, az idő pedig az aznapra virradó reggel, amikor először került szembe az Istennel, minthogy mindez rövid néhány nap alatt zajlott le. A lépcsőt meg a főbejáratot árnyék borította, amely keskeny szalagként a főépület mentén a tér és az embertömeg egy keskeny sávját is palástjába vonta. Az emberek, akik éjhoszszat gúnydalokkal illették az Istent, már korán reggel ott voltak a vár kapui előtt, harsány kiáltozással törtek az udvar tág belseje felé, s ellepték egészen, mitsem törődve azzal, hogy az őket meztelen kardokkal körülkerítő légionáriusok hatalmában voltak. Mikor tehát Pilátus lakosztályából az előcsarnokba ért, a nyitott főkapun át már ott látta az Istent és Barrabást a tömeg előtt egy kis magaslaton állva, úgy, amint azt elrendelte volt; nyugodtan lépett elő mégis a terem homályos öbléből, s váratlanul akkora fenséggel jelent meg fehér köpenyében az Isten meg a gonosztevő közt, hogy a csócselék megdermedt pillantása alatt. Egykedvűen nézett az emberek végnélkül terjengő tömegére, a fejekre, amelyekben rozsdás szögekként vöröslöttek a szempárok és sárgult fogak közt idétlen, lomha nyelvek sötétlettek. Mintha csak egyetlen arca lett volna a tömegnek, s ez az arc minden emberé volt ugyanakkor, óriási, fenyegető ábrázat, szétárasztva magából az iszonyatos némaságot, ami megült itt mindent. Ez az arc állt most szemben Istennel és a gonosztevővel, az Igazsággal és az Erőszakkal, ez az arc követelte egyetlen fölúvöltéssel az Isten halálát. Amikor Isten mindezt eltúrte, Pilátus az egyik rabszolgával egy tál vizet hozatott s megmártotta benne ártatlansága jeléül mindkét kezét, ügyet sem vetve többé a tébolyult tömegre. De amikor megfordult s így meglátta az Isten néma arcát, tudta, hogy a tömeg nem veheti le róla a terhet, mert egyedül ő ismeri az igazságot. Arra kényszerült tehát, hogy egyik kegyetlenséget a másik után kövesse el az Isten ellen, mert tudta ugyan az igazságot, de nem értette meg, s a tál vizétől még csepegő két keze közé rejtette az arcát.

Mostantól fogva úgy érezte, mintha halottként járna halottak között. Ellenőrizte a keresztrefeszítés előkészületeit, és végignézte, hogyan csúfolják ki a légionáriusok az Istent. Nyugodtan, szemét közönyösen ráirányítva állt az Isten előtt; megengedte azt is, hogy az Isten fejére töviskoronát illesszenek. Aztán megmutattatta magának a keresztet s megparancsolta, hogy állítsák föl előtte a gyalulatlan rönköket, majd a kérget kezével gondosan végigszántotta. Midőn a légionáriusokat kijelölte, a menet után bámult, amíg csak a vár kapujában el nem tűntek az emberek, magukkal hurcolva az Istent, aki a hatalmas kereszt alá rogygyanva, a csapat közepén ide-oda támolygott. Megfordult, rá sem hederítve egy rabszolga gyerekére, aki nyafogva rohant át az udvaron arra felé, ahol az Isten a kapuív alatt eltűnt. Visszatért a lakosztályába, és

ebédet készítettett magának. Mozdulatlanul hevert az asztal mellett és mintha csak távolból hallotta volna a lydiai muzsikusok játékát, akik degesz képpel fújták, miközben, a szobáit körülfogó vastag falakon túl éjszaka támadt. Elsötétedett a nap. Kővé dermedt az ég, úgyhogy a szobábanlévők felriadtak. A flótások vértelen ajkuk előtt billegtették fuvalkákat és kerekre tágult szemmel meredtek a vasrácsos ablakokra. Az ég közepén halott nap állott fénytelenül egy megvakult térségben óriás labdaként, s testén mély lyukak sötétlettek. Rengeni kezdett a föld is, mindent egymásra döntött, úgyhogy az emberek hangosan ordítózva a földre vetették magukat. Pilátus tudta, hogy az Isten szörnyű csodával leszállt a keresztről, hogy végre bosszútálljon. Fölkelt és kiment. Elővezettette lovát és csekély kísérettel kilovagolt. A lovak riadtak voltak, mintha rettentően félnének. A város utcái üresek voltak, belesüllyedtek az elpusztult földbe a nyomasztó ég alatt, amely nem ismert többé se nappalt, sem éjszakát. Kísérőinek arca fakóra vált, és a sisakok is csigahéjnak tűntek a tar fejeken, a fénytelen szemek ürege fölött. Attól is elborzadt, mikor a kezére nézett; mert az olyan volt, mint valami ismeretlen pók, amely a ló kantárját fogja. A városból a domb irányába lovagoltak, ahol a keresztek álltak. Emberek előtt haladtak el, akik főlhúzott térddel kuporogtak az útszélen és hadaró hangon értelmetlen szavakat kiáltoztak. Egyesek hangtalanul a lovak elé vetették magukat, és ott maradtak fekvé a paták tiprása alatt. A pálmák derékbatörték és az olajfák tépetten álltak. A sziklasírok tátongva megnyílottak, tetejük lógtak ki belőlük és csontkezek legyezték zászlókként a tejszínű levegőt. Belpoklosok rajai botladoztak elő, sötét madarak lengő rongykabátokban, hangjuk mint sipítóan éles füttyszó süvített tova. Az ösvény meredek sziklákön kúszott fel. Szanaszét heverték az öngyilkosok, akik a szirtekről leugorva zúzták agyon magukat. A lovak egyre nyugtalanabbak lettek, minél inkább közeledtek a helyhez, ahol a keresztek felállították, középuitt az Istenével, amelynek most üresen és kopáran kell az égnek merednie, s talán maga az Isten támaszkodik neki szép meztelenségében, hangos kacajjal, hogy széttépje a feléje ügetőt. A nap még mindig kiégett meztelenségben vesztegelt az ég közepén, mintha megállt volna az idő. A sötétség is egyre sűrűsödött, úgyhogy Pilátus majdnem beleütközött a kereszthez, amely hirtelen magasodott fel előtte az éji sötétbe, és csak nehezen jött rá, hogy ez az Isten keresztye.

Már fordult volna is, hogy tovább keresgéljen, de amint keleten egy roppant, zöldszínű üstökös tűnt szembe, meglátta, hogy ez a kereszt nem üres, amint azt gondolta volt. Elsőnek a két láb bukkant elébe. Egyetlen vasszög döfte át őket. És ahogy tekintete feljebb siklott, a test görbedt feléje, súlyosan a kinyújtott két karral, amelyet vadul feszítettek neki az égnek, s pontosan Pilátus arca fölött egy másik arc függött holtan: az Istené.

Mikor azonban harmadnapon korareggel hírnök futott be és jelentette, hogy éjközben Isten elhagyta sírját, úgyhogy üresen találták azt, menten odalovagolt és sokaig bámult a sziklamélyedésbe. Üres volt az, s a nehéz kő, amivel befedték, széttöredezve feküdt a földön. A helytartó nehézkesen megfordult. De mögötte egy rabszolga állt, s ez meglátta ekkor Pilátus arcát: felmérhetetlen volt, mintha a halál birodalma terülne szét előtte, fakósárgán a reggel kelő fényében, és mikor feltekintett, a két szeme hideg volt.

Possonyi László fordítása.

SZÜRKE ÉLET (Kisregény 5. rész)

Írta Rónay György

Anna mintha meg se hallotta volna.

— Miért vitt bele? — ismételte. — Valószínűleg ő maga se tudta. Egyébként nem is vitt; aki visz, az cselekszik. számára pedig egyszerűen csak így adódott, s aztán hagyta, hogy minden menjen a maga útján, a saját tehetetlenségi súlyánál fogva. Eleget voltam egyedül azon a télen, bőven volt módom rá, hogy elgondolkozzam a helyzetünkön és hasonlatokat találok ki rá. Ilyen volt az is: beültünk egy kocsiba, gurultunk lefelé gyanútlanul egy sima úton, aztán váratlanul jön egy karambol, egy tengelytörés; ő kiszáll, zsebrevágott kézzel, egykedvűen továbbsétál, én meg csak ülök bent, mint egy börtönben, nem mintha zárva volna az ajtó, hanem mert *valakinek mégis ott kell maradni* a kocsiban. Telehordtam a vödröket, elkészítettem a vacsorát, aztán feküdtem hanyatt a diványon, állig betakarva, mert kevés volt a tüzelőnk, nem akartam begyújtani, ha nem muszáj, néztem az elsötétülő, repedezett plafont, az elfeketedő, jégvirágos ablakot, vártam, hogy hazajöjjön végre, az iskolából, ahol estig a tanáriban melegedett, vagy a presszóból, ahol a barátaival teázott vagy vodkázott, és próbáltam érthető képekben megvilágítani magamnak a rám szakadt értelmetlenséget. Ilyen volt a kocsi a tengelytöréssel; egy másik ilyen a hajó a zátonyon: ő egyszerűen lelép róla, mintha mi sem történt volna, mintha én ott se lennék, mint ha nem is együtt szálltunk volna a fedélzetre; én pedig ott maradok a roncsos, mert *valakinek ott kell maradni*. Mindig annak, aki tudja, hogy valakinek maradni kell. És kettőnk közül én voltam az, aki tudta.

Egy percig lehajtott fejjel a morzsákat söprögette a terítőn.

— Az előbb azt mondta rá, hogy felelőtlen — fordult aztán Tóbiás Lacihoz. — De én azt hiszem, az ő esete nem ilyen egyszerű. A felelőtlen-ség mégiscsak föltételez valami korábbi, elveszített, megtagadott felelősséget. Nem tudom, elég világosan fejezem-e ki magamat. Aki felelőtlen, abban, úgy képzem, azért mégis lappang valami halvány tudata, vagy legalább dereng néha valami sejtelve annak, hogy felelősnek kellene lennie, hogy elmulaszt valamit, amivel tartozik. Egy emlék a felelősségről. De arról, ami nincs, ami sosem is létezett, emléke se lehet az embernek. Én az első perctől fogva úgy éltem mellette, *mintha ott se lennék*. Máig ez maradt legmélyebb benyomásom azokról az első hónapokról. Nem a vízhordás a kútról, nem a sok fagyoskodás, nem a dermesztő magányosság, mégcsak nem is az a döbrent undor, amikor először jött haza részegen (ide-oda botorkált az udvaron, nem találta az ajtónkat, s végül az egyik szomszéd támogatta föl egy kupac hóból, ahol bárgyún röhécselve hempergett, és vezette el a küszöbig), hanem mindennél mélyebben és maradandóbban ez a *mintha nem is lennék*. Hogy magyarázzam meg, hogy megértsék? Egy felhőnek hiába áll útjába egy fa: átfolyik rajta, mintha ott se lenne, és gomolyog tovább. Ez is ilyen magyarázó kép volt: egy felhővel élek, és egy felhőt nem lehet megfogni, egy felhőbe nem lehet kapcsokat verni, még bezárni se lehet, mert kiszivárog a repedéseken és kipárolog a falon keresztül. Egy felhőnek nincs magja, nincs gerince, nincs megragadható formája; és nem lehet felelősségre vonni, amiért felelőtlen. Nem tehet róla, hogy felhő. Pedig azt hiszem, akkor még mindig szerettem — tette hozzá halkan, és hosszan, tűnődve maga elé nézett.

Aztán folytatta, talán ugyanazon a krakkói ebéden, talán egy másikon, egy másik pohár sör mellett, a zöld kárpitos étteremben, ugyanolyan csön-

des, indulat nélküli hangon, mint eddig, s ajka körül is meg-megjelent ugyanaz a kesernyész-gúnyoros kis vonás: félig öngúny, félig fanyar bele-törődés.

— Azon a nyáron mégse mentem haza, ahogyan eredetileg terveztem. Levélben hazudni sokkal könnyebb. A papír sok mindent kibír, és főként néma: nem tesz föl kérdéseket, nem kér magyarázatot, nem vár választ, nem hoz zavarba egy-egy hirtelen, kérdő tekintettel. A papír nem pirult el, ha leírtam, hogy minden rendben van, és hogy boldog vagyok. De én elpirultam volna, már egyszerűen a hazugságtól is, és még inkább attól, ha nagymama rámemeli a hunyori szemét, félrebillenti kicsit a fejét és megkérdezi: „Igazán mondod, kislányom?” Nem mentem haza, mert nem akartam hazudni. Hogyan mondtam volna meg apámnak, hogy az egyetemen elhalasztottam a vizsgáimat, mert otthon nem volt módom tanulni? Hogyan anyámnak, hogy nem sikerült, hogy csalódtam és csődbe jutottam? És hogyan ismerhettem volna el arról, akit én magam választottam magamnak, hogy rászédett, megcsalt, becsapott? Mert ez volt az igazság, Varsóban ezt mindenki tudta, aki ismerte Jerzyt, a képtelenségét arra, hogy ne csak ide--oda kóvályogjon, hanem egyszer, végre mégiscsak megálljon a talpán. Mindenki tudta, és egy-két hónap múlva már egyebet se éreztem, mint az ismerősei, meg a saját ismerőseim szánalmát és részvétét, amiért ostobán, vagy vaktában hozzá kapcsoltam az életemet. Vagy ahogy egyszer később Slawa mondta, hozzáláncoltam magam egy süllyedő csónakhoz, amely még ahhoz is túl könnyű fajsúlyú, hogy végérvényesen elsüllyedjen. Varsóban, mondom, mindenki tudta; de nekem a hazaiak felé mégis védenem kellett őt, hiszen vele voltaképpen magamat, a saját presztízsemet védtem. Otthon egy véletlenül elejtett szó, egy akaratlan mozdulat, egy kitérő válasz elég lett volna hozzá, hogy mindent eláruljon és menthetetlenül leleplezze a kudarcomat. És én mindent inkább akartam, mint ezt. Büszkeségből? Rátartiságból? Lehet. De nem csak abból. Vállaltam valamit, és amit vállaltam, nem akartam félig vállalni. Valahogy úgy gondoltam, mert sokat gondolkoztam ezen is, hogy ha egyszer vinnem kell ezt a terhet, hát viszem, ameddig csak bírom. Sosem lehet tudni, hogy a másik, akinek a részét szintén mi visszük, nem áll-e egy szép napon mégiscsak mellénk, hogy együtt vigyük tovább. Nem hagyhatom cserben arra az esetre, ha egyszer mégis meggondolná magát. Nem szabad elvágni előle a lehetőséget, hogy jóvátehesse, amit vétett vagy mulasztott. Nekem akkor is vállálnom kell érte a felelősséget, ha ő énértem nem vállalta. Valakinek a karambol után is ott kell maradni a kocsiban.

Slawának se tudtam mást mondani; és azt hiszem, Slawa megértett. Átölelte a vállamat, megcsókolt és azt mondta: „Bolond vagy, Nuska. De lehet, hogy neked van igazad.”

Vele a magyar intézetben barátkoztam össze. Persze ezt se mondtam még, a magyar intézetet. Egy végképp reménytelennek látszó pillanatban, tavasz elején — az udvaron már elolvadtak a hókupacok, és ajtónk mellett már nem hörögte át az éjszakákat a lukas ereszcsonna — elmentem a követségre, hogy nem tudnának-e valami munkát ajánlani. Jerzy abban a hónapban egy fillért sem hozott haza, elitta vagy részegen elvesztette a fizetését, s aztán büntudatból — ekkor észleltem nála először, és azt hiszem, utoljára, valami sunyító büntudatfelét — valósággal elbűjosott. Persze elbűjosni még mindig könnyebb, mint vállalni a következményeket; no de mindegy, tény az, hogy napokig a színét se láttam. Akkor jutott eszembe végső kétségbeesésemben a követség.

Panaszkodni nem panaszkodtam, de úgy látszik, bárhogy összeszedtem magam, lerítt rólam a szerencsétlenségem, mert a kultúrattasé magyarázkodás nélkül is megértett. Megkérdezte, tudok-e lengyelül, pár soros ajánlást adott, és mindjárt ott előttem fölhívta az egyetemen a magyar intézet professzorát, hogy mikor mehetek hozzá.

Másnap délelőtt fogadott, és két lengyel novellát adott próbafordításra. Volt már a kezükben valaha a *Lengyelhon*? Persze nem; pedig állítólag Pesten is kapni a nagyobb standokon. A lengyel élet és kultúra magyar nyelvű havi folyóirata, képekkel, irodalmi melléklettel; a professzor szerkeszti, és azt mondják, az ilyen jellegű lapok közt a legnívósabb. A próbafordítás sikerült; azóta én fordítom az elbeszéléseket, meg az irodalmi, zenei, művészeti beszámolókat, amiket a lengyel lapokból átvesznek. Körülbelül ebből élek; meg az egyik kiadó is ad néha magyar könyveket lektorálásra.

Slawa magyar szakos volt; valahányszor anyagért mentem a professzorhoz, vagy kész anyagot vittem neki, mindig ott találtam az intézetben. Megragadta az alkalmat, hogy született magyarral beszélhet, gyakorolhatja a nyelvet, tanácsot kérhet kiejtési, nyelvtani, irodalmi kérdésekben; amellet Jerzyt is ismerte valami diák-klubból. Én is örültem neki, hogy van kivel lengyelül beszélgetnem, és egy-egy bonyolultabb szöveg, fogasabb föladat esetében van kihez segítségért fordulnom. S ahogy az már ilyenkor lenni szokott, a szakmai kapcsolatból csakhamar barátság lett. Igazi, mély barátság, mely a tanév végével sem szakadt meg.

Az uramat jóformán egész nyáron nem láttam. Táborozásokat vállalt, különféle diákcsoportokkal hol Zakopanében volt, hol a Mazowi-tavaknál, hol Gdyniában a tenger mellett; néha írt egy lapot, egyébként azonban hagyta, boldoguljak, ahogy bírok, fizessem a házbért, a villanyt, a tüzelő-részteket, még egyik-másik környékbeli adósságát is, mert fűnek-fának tartozott, igaz, apró összegekkel, két doboz cigarettáért a trafikosnak, két tábla csokoládéért az édességboltban, de nekem akkor ez a sok kicsi is sokra ment, amikor nagy szabadkozva beállított egy este, zárás után a fűszeres, hogy elnézést kér, de Mrzek tanár úr májusban elfelejtett kifizetni három doboz konzervet, vagy mikor a papírzüzetből utánam szaladt az öreg Bronska kisasszony, hogy ne haragudjak, ő mindent tud, és nem is zaklatna, de mégse kívánhatjuk tőle, hogy a saját kis jövedelméből fedezze azoknak a füzeteknek az árát, amiket Jerzy fizetés nélkül elvitt, mert nem volt apró nála, ő pedig nem tudott százasból visszaadni, tessék, itt a cédula róla... Először nehezen ment, folytonos, görcsös fuldoklás-érzéssel, kétségbeesett kapkodással: mosást vállaltam, de azt nem bírtam, elszegődtem gyerekekre vigyázni, de rövidesen kiadták őket vidékre nyaralni; hanem aztán lassan, mégis rendbejöttem, a *Lengyelhon* kezdett rendszeresen fizetni, befutott két váratlan lektorálás is, egyszer meg Slawa hozott egy halom prospektust, aminek a magyar szövegét kellett ástílizálnom. Szóval megéltem, eltartottam magamat. Azt is mondhatnám, boldog voltam. Boldog, mert a magam lábán álltam, kikipaszkodtam a hínárból, ura lettem az életemnek; egyedül voltam, és mégse voltam egyedül, mert ott volt Slawa; és ráadásul gyönyörű nyár volt.

— Igen, gyönyörű nyár volt. Úgy emlékszem rá, hogy sose borult el; örök, felhőtlen kékség alatt kószáltunk, Slawa meg én; és talán azért is él bennem olyan valószínűtlenül, mint egy hosszú kirándulás egy kicsit mesészerű vidékre, mert a legtöbbit az Óvárosban jártunk, ebben a legenda-Varsóban. Fáradhatatlanul sétáltunk föl-alá a Piwnán meg a Ryneken, aztán a Nowomiejskán a Barbakánig, amivel nem győztem be-

telni; onnét többnyire átmentünk a bástyán túlra, a középkori falon kívül épült régi Újvárosba, a Fretára meg az ottani piactérre, ahol mindig úgy éreztem magam, mint egy magyar vidéki városban, egy kicsit megváltozott, egymásbakevert Esztergomban vagy Fehérvárrott; visszajövet pedig sokáig álldógtunk a Vártéren a lemezbolt előtt, és ha nem volt nagy forgalom, néha be is mentünk, mert az üzletvezető ismerte Slawákat és szívesen föltette nekünk az új lemezeket.

Delente, ha a rengeteg torony elharangozta a tizenkettőt, ettünk valamit; ha sok pénzünk volt, beültünk a cukrászdába egy süteményre, máskor csak egy zsömlét vettünk, bele valami fölívágotat, esetleg még egy almát vagy körtét is csemegének, és kézből ebédeltünk a romok valamelyik, padnak is alkalmas kőlapján. Aztán mentünk tovább, lefelé a Krakowskie Przedmiescién, végig a Nowy Swiaton — magam sem tudom, miért, mindig Tolsztoj jutott eszembe róla, s azzal szórakoztam, hogy fogatokat és hintókat képzeltem rá az autók és a trolibuszok helyébe — s tovább az Ujazdowski allén, Chopin szobráiig a parkban, ahol, mint egy zarándokhelyen, megpihentünk egy közeli padon, vagy a talpazat lépcsőjén.

Es sokat jártunk Zelazowa Wolában is, a kis házban, ahol Chopin született, és a benyilóban, hol a bölcső vagy a gyerekágy hajdani helyén óriási márvány vázában télen-nyáron virág virul, meg odakint a hatalmas kertben, a patak kis hidjain, és a tó körül, ebben a virág-dzsungelben. Hogy miről beszélgettünk, amikor egyszer, faképnél hagyva a kapu előtt sorakozó turistaautóbuszokat, nekivágtunk az országútnak s vagy jó órát gyalogoltunk a síkságon, míg csak alkonyi lilába nem kezdtek játszani a fejünk fölött azok a kis, fodros szélű, fehér felhők, melyeket valahonnet északról, a tenger felől hozott és úsztatott lassan délnek az érezhetetlen légáramlás? És miről beszélgettünk varsói kóborlásainkon, az Óvárosban, a Lazienki park fái közt, a Visztula parton, meg esténként a lámpák és a csillagok alatt, kölcsönösen újra meg újra hazakisérve egymást, Slawa engem, aztán én Slawát, aztán megint Slawa engem? Miről beszélgettünk egész nyáron át? Zenéről, irodalomról, egymásról, önmagunkról, és néha Jerzyről is.

— Élje csak a világát, ahogy akarja, Gdanskban vagy Gdyniában — mondta Slawa. — Mit törődöl vele, ha ő nem törődik teveled? Neked csak a saját életed legyen a fontos.

— Nem lehet úgy élni, hogy csak a saját életünk legyen a fontos — feleltem. — Te magad is tudod, Slawa, hogy nem lehet úgy élni.

Fölöttünk az Ujazdowski park lombjait már kezdte megaranyozni az alkony. A hattyúk kiúsztak a nyírfák árnyékából és nyakukat nyújtva pihentek a pataknak azon a darabkáján, ahová még odasütött a nap.

— Mit akarsz vele? — kérdezte, és parányi ingerültség lobbant a hangjában. — Meg akarod váltani?

Hevesen megráztam a fejemet.

— Semmiféle misztikus dolgot nem akarok vele. Sem megváltani, se megmenteni, se levezekelni helyette a vétkei. Ennyire már ismerhetnél. Eppen csak ott akarok lenni a helyemen, mint egy tuskó, hogy legyen mibe kapaszkodnia, ha egyszer fölvetné a víz.

— Értem — mondta Slawa. — Mint azok a vízparti cövekek, amikhez a csónakokat szokták kikötni. De ha mégse veti föl a víz? — kérdezte. — Vagy ha nem beléd akar kapaszkodni?

— Akkor is — mondtam. — Akkor is ott akarok lenni a helyemen.

— Mert még mindig szereted! — legyintett bosszúsan. — Igazán nem is tudom, miért barátkozom veled, ha ilyen csökönyös vagy.

Pedig nem voltam csökönyös, és azt hiszem, akkor már voltaképpen nem is szerettem Jerzyt. De hogy mit érzek, azt nem tudtam megfogalmazni, bármennyit töprengtem rajta. Végül erre is kitaláltam magának egy képet.

— Tudod mi az a *Stock im Eisen*? — kérdeztem tőle egyszer, egy vizstula-parti sétánkon. Slawa azonban nem értett németül, vagy legalábbis úgy tett, mintha nem értene. Akkor elmagyaráztam neki ezeket az ódon cölöpöket egy-egy régi város főterén vagy forgalmas utcasarkán — egyet még én is láttam diákkoromban Budán, ha jól emlékszem, a Ponty utca sarkán a Fő utcában — beszéltem neki ezekről a csonka faszlopokról, melyekbe minden arra vándorló céhlegény beverte a maga vasszögét, úgyhogy idők folyamán a fa egészen eltűnt a vasszögek fejének páncélzata alatt. — Látod, Slawa, valahogy így vagyok én is. Annyi vasszög verődött belém, hogy magam is csupa vas lettem. Talán ha akarnék, se bírnék már elmozdulni a helyemről.

Rámemelte szürkés-kék szemét, mely egyszerre volt olyan, mint a világoskék nyárutói ég, és előttünk a Vizstula tükre.

— Ülünk le — mondta. — Elfáradtam. Ha téged hallgat az ember, igazán nem csoda, ha belefárad — tette hozzá mosolyogva.

Soha nem fogom elfelejteni azt a délutánt. Túl jártunk augusztus derekán, és északon korábban kezdődik az ősz. A fákon még fönt volt a lomb, mégcsak nem is sárgult; de csak rá kellett nézni, és az ember rögtön tudta, hogy ez már az ősz. Valami ezüst árnyalat vont a fák koronáját, valami finom, párából és fényből szőtt pókháló rezgett rajtuk, meg fölöttük az égen is, és az egész: az ezüst ég, az ezüst lombkoronák, egy-egy ezüst felhőske az égen — mindez megismétlődött a folyó lassan mozgó ezüst tükreben. A szőke Vizstula, ahogy a népdalok mondják, ilyenkor szőke igazán: platinás, ezüstös szőke. Néha csónak siklott el előttünk, csusszanó evezői táguló barázdákat hagytak maguk után, néha meg, kissé megdőlvén, vitorlás úszott el, s ahogy távolodott, a fehér vitorla, tükörképével a vízben, egyre inkább olyan lett, mint egy parányi, alacsony, nyomban eloszló felhő. Mi meg csak ültünk, egészen közel a folyóhoz; itt nincs úgy kiképezve a part, mint Pesten, — ezért mondják a Dunához szokott magyarok, hogy a varsóiak nem tudnak mit kezdeni a Vizstulájukkal — levetettük a cipőnket, lábunkat bokáig a vízbe dugtuk, néztük a hídon ide-oda vándorló villamosokat, szemközt velünk Prága házait, és jobbkéz felől egy sziget szélén azt a minden más ezüstnél tömörebb ezüst csillogást, ahogy a fuvalomban, mely hozzánk már nem ért el, föl-fölfehérett a parti rekettyék levelének bolyhos fonákja; ültünk és hallgattunk sokáig.

Slawa egyszer csak hozzám fordult.

— Menj haza, Nuszka — mondta. — Nem való ez neked. Fogadd meg a szavamat és menj haza.

— Nem lehet, Slawa — csóváltam lassan a fejemet. — Már csak a szüleim miatt se. Nem tehetem meg velük, hogy beismerjem előttük a vereségemet.

— Tudom, kedves. Semmiben nem ragaszkodunk olyan makacsul a tévedésünkhöz, mint a szerelemben.

— Nem erről van szó. Én nem a tévedésemhez ragaszkodom.

— Hát mihez?

— Önmagamhoz.

Elmosolyodott.

— Az ember, sajnos, többnyire azonos a tévedéseivel — mondta.

Azt hiszem, mindenkinek szüksége van legalább egy valakire, aki megérti; ebben én sem voltam kivétel. Számomra Slawa volt ez az egy valaki; én most újra megpróbáltam megmagyarázni neki, mint ahogy magamnak is ezerszer elmagyaráztam már, miért nem lehet egyelőre hazamennem. De már az első mondatok után elfogott valami furcsa érzés: mintha ürességben vándorolnék, visszhangtalan, légüres térben, és bennem se volna semmi; voltaképpen nem is én beszélek, hanem csak úgy maguktól mondják magukat a szavak, egy szerkezet jár, egy lemez forog bennem, ami nem én vagyok, amit fölvettek valamikor és most mondja, mondja a belepréselt szöveget, ami már nem is érvényes, s amit magam is egyre kevesebb meggyőződéssel hallgatok és egyre kevésbé értek.

Magyaráztam, holott nem volt magyarázat. Már régóta nem volt; talán már nyár eleje óta, hogy nem szorultam többé másra, s hogy Slawával annyit mászkáltunk keresztül-kasul Varsóban. Egyszerűen kép-telenségnek tűnt előttem, hogy elmenjek innét és talán soha többé vissza se jöjjenek.

En már oda tartoztam, én már varsói lettem; de ezt nem lehetett megmagyarázni. Semmi nem tud úgy, olyan véglegesen odakötni valahová, mint a magányosságunk. De ez túl van a szavakon, legalábbis nekem túl volt, mint egy megfogalmazhatatlan evidencia. Olyan végte-lenül egyszerű volt, mint azok a dolgok, amiket látni kell, hogy megtud-juk, mi az, mert leírni nem, talán csak körülírni lehet őket; egyszerűen vannak, léteznek, élnek, mint a Visztula, ahogy ott ültünk a partján, tal-punkat bele-belemártva a vízbe, vagy mint a *Stock im Eisen* diákkorom-ban a Ponty utca sarkán, olyan nagy, magától értetődő egyszerűségben, hogy még csak neve se volt.

Hogyan tudnám érzékeltetni ezt a kifejezhetetlen egyszerűséget? Valahogy úgy voltam, mint a gyerekek, akit hiába faggatnak, miért tette, amit tett. Egyetlen válasza van: *csak*. Számomra se volt más, csak ez a *csak*, ez a végső, tovább nem bontható evidencia. A többiben, az érvek-ben és gondolatokban annyira nem hittem már, hogy a szavaim is meg-ritkultak, aztán lassan végképp elfogytak. Már csak ültem és hallgat-tam. Talán percekig, talán egy óráig is; nem tudom, mert az időt sem éreztem. Ültem némán, szinte a léttelenségig kiüresedetten, aztán las-san mintha megteltem volna valami másfajta léttel, mintha fokról fokra, észrevétlenül átalakult volna a fajsúlyom, a halmazállapotom, ahogy be-töltött egy súlyos, teljes, tágas jelenlét: a visztula-parti koraősz, a város álmosítón szelíd dongása, és balkéz felől, az Óváros lankáiról a tornyok és tetők lágy csillogása a leáldozó napban.

Sokáig hallgattunk. Emlékszem, nagyon régen, és azóta se voltam olyan boldog. Illetve nem is boldogság volt, hanem valami más, amire nincs is név. Megnyugvás? Béke? Hazatalálás? Nem, ezt se lehet meg-fogalmazni, ezt a tárgyilagos, indulattalan, elemi, már-már személytelen azonosságot önmagunkkal. Ilyen lehet a tárgyak boldogsága.

Slawa törte meg később a csendet.

— Mondom neked, menj haza, Nuska — ismételte. — Ne légy ke-vély. Menj haza szépen.

En megint csak a fejemet ingattam.

— Nem, Slawa, nem vagyok kevély. Inkább alázatos akarok lenni. Semmi más, csak alázatos. De az alázatnak is megvan a maga keménysége.

— Karácsonyra azért mégis hazament, igaz? — kérdezte Márton, amolyan félig elnéző, félig engesztelő hangszíval. Ez azonban már egészen biztosan egy másik ebéden történt, talán éppen az utolsón Krakókban, a Czartoryski múzeum, a Cranachok, a Menyétés Hölgy és a *silentium maximum* után.

— Nem — mondta Anna. — Nem mentem haza karácsonyra.

Már nem kellett csapdákba csalogatni, hogy szóra bírjuk. Most már szívesen beszélt; azt hiszem, talán várta és kívánta is az alkalmat, hogy beszélhessen. Hogy egy kicsit könnyíthessen, nem is tudom, a terhén-e, vagy csak azon a nyomasztó némaságon, amelyben eddig a terhét vitte.

— Nem mentem haza karácsonyra. Hogy miért? Ez is olyan megmagyarázhatatlan. Az lenne a legegyszerűbb válasz, hogy magam sem tudom. Úgy, ahogy egy tételt, vagy egy érvet tud az ember, valóban nem tudtam. De van másféle tudás is, ami valahonnét a létünkben fakad, mélyebbről az értelemnél. Az illúziókkal már régen leszámoltam; de a reménnyel nem bírtam leszámolni. Hiába döntjük ki, hiába fűrészeljük el, a remény azért kihajt. Még akkor is, ha reménytelen.

Mit vártam ettől a karácsonytól? Tulajdonképpen semmit. Semmi határozottat, semmi olyasmit, amit meg lehet fogalmazni. Csodát persze még kevésbé; soha nem hittem a csodákban. Megint csak annyi volt az egész, hogy ott kellennem, hogy nem hagyhatom üresen a helyemet. Mint az a bot, az cölöp, az a *Stock im Eisen* az utcasarkon: nem mehet el a helyéről, ha a céhek ideje rég el is múlt, mert hátha mégis arra jön egyszer egy vándorló legény, esetleg semmi másért, csupán azért, hogy egy vasszőget beleverjen. És lehet, hogy valakit éppen ez az egyetlen mozdulat ment meg a végső kétségbeeséstől. Lehet, hogy amikor már-már szétesik, ezzel szedi össze magát, ezzel szerez magának bizonyosságot róla, hogy még van, létezik, él. Nem azért nem mentem haza, mert nem akartam, vagy mert féltem, vagy mintha kevély lettem volna, ahogy Slawa mondta. Egyszerűen olyan felelősség lett volna, amit én nem bírtam vállalni.

Aztán eljött a karácsony; még egy fenyőgallyat is szereztem a piacon... Vakáció volt, Jerzy harmadnapja otthon lustálkodott. De most három óra körül, amikor a korai szürkület első árnyai végigvetődtek az udvaron, egyszerre nyugtalankodni kezdett. Fölkelt a díványról, föl-alá járt, a nyakkendőjét igazgatta, értelmetlenül tett-vett az asztallon, a füzetek közt.

Fél négykor végre kijelentette:

— El kell mennem egy kicsit.

Ismertem már ezt a lapító, kertelő modorát. Minden kíváncsiság nélkül, inkább csak udvariasságból kérdeztem meg:

— Hová?

— Az iskolába — mondta, de nem nézett rám. — Valami kis ünnepséget tart a tantestület...

Tudtam, hogy egy szó se igaz az egészben.

— Sokáig maradsz?

— Miért? — kérdezte és hirtelen izgatott lett. Kapkodva kereste a kesztyűjét, kalapját.

— A vacsora miatt — mondtam, és már bántam, hogy zavarba hoztam ezzel a hiábavaló faggatással.

— Ja persze... — Ezt a mozdulatát is ismertem: ahogy tétován belekavart a levegőbe. — Nem, nem... Miért is maradnék sokáig? Az ilyen tantestületi ünnepségek...

Nem fejezte be, mert közben félszeg, oldalazó hátrálással elérte az ajtót. Gyorsan kilépett, átsietett az udvaron, és eltűnt a sötét kapualjban.

Szép borostyán szipkát vettem neki, azt nyitott kis dobozában odatettem a fenyőágra, és melléje a Canaletto albumot, amit Slawától kaptam ajándékba. Aztán ültem és vártam. Az ablak előbb sötétkék lett, majd fekete; s aztán szederjesen világítani kezdett az udvaron a hó; friss hó volt, egész délelőtt sűrűn hullott, még nem értek rá eltakarítani. Valahol karácsonyi ének szólt a házban; tompán, szinte a falakban szűrődött el hozzám a *Bog sie rodzi* dallam, a férfikar tömör hangja; nyomban ráismertem a lemezre: ezt a fölvételt is Slawáék ismerésénél, a vártéri üzletben hallottam először.

Később megtelt a szoba harangszóval, talán egyszerre bongott a város valamennyi harangja. A szemközti szárnyon minden ablak világos volt, és bizonyára világos volt a mi szárnyunk minden ablaka is, kivéve a miénket. Gyerekhangokat lehetett hallani; egy lakásban, az udvar legvégében, a *Jezus malusienki*-t énekelték, itt-ott hamisan, el-elbizonytalankodva, s végülis abbahagyták. Majd ismét harangoztak, talán éjfélkor, a hívőknek az éjféli misére; s utána kezdtek sorra kihunyni az ablakok, egyik a másik után, és végül már nem világított egyéb, csak fakón derengve a hó.

Arra riadtam, mert közben el-elszunnyadtam, hogy valaki matat a zárral. Átmentem a konyhába, és a halvány hóvilágban azonnal megismertem az ajtó mögött Jerzy alakját.

Tehetetlenül kaparászott a kulccsal, de nem boldogult vele. Erre rugdosni kezdte az ajtót.

Ahogy beengedtem, szinte bebukott a küszöbön. A sötétben nem láthatta, csak az árnyékomat. Felém nyúlt, belehadonászva a sötétbe; megtántorodott, és ha nem kapaszkodik belém, elzuhan. Kásásan a nevet dűnnyögte, aztán még valamit mondott, de hogy mit, nem értettem, nem lehetett kivenni, mit jelent ez a tagolatlan, szeszszagú bugyborgás a torkában.

Csak azt éreztem, hogy még mindig ott a karja a vállamon, és hogy már nemcsak kapaszkodik, hanem húz is maga felé.

Egyszerre megértettem, hogy meg akar csókolni.

Egy pillanatra megdermedtem, megbénított a rémület. De rögtön össze is szedtem magamat; lefejtettem a kezét a vállamról és fölgújtottam a villanyt.

Hunyorogva, bambán, majdnem megszégyenülten vigyorgott. Végül vállat vont és bebötört a szobába.

Értelmetlenül rakosgattam egy darabig a konyhában, aztán én is bementem. Már az ágyban feküdt; ruhája szanaszét az ágy körül a földön.

Összeszedtem, összehajtottam; kabátját, nadrágját a szék támlájára terítettem. Leste a mozdulataimat, állig a takaró alatt, és merev, mocsaras szemét még akkor se vette le rólam, mikor később az ágyam szélére ültem és szótlanul bámultam magam előtt a padló repedéseit.

Milyen áldás, hogy a padlóknak repedéseik, a beázott mennyezeteknek térképeik, a szőnyegeknek rojtjaik és cirádáik vannak! Legalább van mit nézni a teljes gondolattalanságban, valamihez odakapcsolódni a tökéletes kietlenségben. Ez az állapot túl van a lázadáson, túl van a szenvedésen; itt már nem lehet mást csinálni, csak ülni és bámulni magunk elé, a padlóra, a porba, vagy a semmibe. Már nem voltam se csalódott, se kifosztott, se megalázott; egyszerűen semmi voltam. Élő semmi a semmiségben.

Sose hittem volna, hogy még ennél is lehet mélyebbre lépni. Pedig lehet. A semmiségnek nincsen alja.

Kezdetben még se hallottam; csak akkor jutott el a tudatomba, hogy már percek óta beszél, amikor fölriadtam egy erősebb hangjára. Nem is tudtam hirtelenében, mi az: kiáltás-e, hörgés-e, röhögés-e; és már-már ugrottam volna, hogy segítek rajta, tartsam neki a lavort, fogjam a homlokát, borogatást rakjak a fejére. De ahogy ránéztem, egyszerre megfagytam.

Könyökére dőlve hevert, olyan visszataszító vigyorba merevült arccal, ahogy még sose láttam, és kidülledt szemmel bámult. Közben fásan, mereven mozgott a szája, és beszélt, egyre beszélt, botladozó nyelvvvel, torokból, gurgulázva.

— Nuska... Nuska... Nuska... — mert eleinte csak a nevemet hallottam. — Gyere ide, Nuska... Ülj ide az ágyamra, Nuska...

Aztán, ahogy fejét elhülyült röhécseléssel hátravetette, mint egy szennycsatornából, dőlni kezdett belőle az ocsmányság, a trágárságnak valami olyan áradata, a mocskosnál mocskosabb szavaknak valami olyan fortyogó özőne, hogy úgy éreztem, ha csak egy percig is tovább hallom, soha életemben le nem bírom súrolni többé a bőrömről ezt a rám fröcsögő piszkot.

Fölálltam, kucsmát, kabátot vettem.

Bal könyökén ide-oda imbolyogva kapadozni kezdett felém a jobb-jával, de olyan részeg volt, hogy fektében is elvesztette az egyensúlyát. Azt még láttam, hogy mint egy zsák, átfordul a könyökén és jobb-jával még mindig össze-vissza hadonászva fél felsőtesttel lelóg az ágyról, fejfel előre; s a konyhából még hallottam, bugyborgó röhögése hogy megy át csukló öklendezésbe.

Hideg volt, alig hajnalló éjszaka még. Amint arcomba harapott a fagy, egyszerre mintha elpattant volna valami bennem, egy rugó, amely addig egyenesen tartott; egész bensőm remegni kezdett, fogam összekocódott, és kis híja, hogy össze nem estem. Hanem aztán, ahogy föl-le jártam az udvaron, mert a városnak nem mertem egymagam nekivágni a sötétben, lassan elmúlt a belső reszketés, és helyét újra elfoglalta a kietlen üresség.

Fölöttem az ég feketéje lassan sötétkékre váltott, s a csillagok se szikráztak már olyan élesen. Valahol az Óvárosban csilingelő gyerekhangon megszólalt egy harang, aztán gyorsan elhallgatott, talán mert egyetlen más harang se felelt a szavára.

Kezem-lábam sajgott, s újra dideregni kezdtem, de most már a hidegtől. Olyan vágy fogott el egy kis meleg után, legalább annyi után csak, amennyit az állatok adnak egymásnak az ólban, hogy szinte könny szókött a torkomba tőle, és úgy éreztem, a világ végére el tudnék menni érte. A kapuhoz léptem, lenyomtam a kilincset. Kinyílt, és én kiléptem az utcára.

(Folytatjuk)

Amikor legutóbb a természetjog ké-
nyes problémájára hívtam fel a figyel-
met, számoltam azzal, hogy lesznek
majd észrevételek, amelyek miatt
Jakob David fejtegetései és követke-
ztetései kiegészítést kívánnak. Általá-
nosságban talán mindenekelőtt arra
utalnék, milyen különös sorsuk van
olykor a szavaknak. Tény például,
hogy a francia forradalom után, amely
a természetjog nevében törte szét a
feudalizmus társadalmi szerkezetét, a
„természetjog” kifejezést hosszú időn
keresztül éppen az egyházban és a
katolikus oktatásban utasították el.
Csak a tomizmus újbóli felfedezése
nyomán vált ismét elfogadottá ez a
kifejezés, ugyanakkor, amikor a pro-
fán jogelmélet rohamlépésben kezdett
távolodni tőle. Nem is hosszú idő
múltán pedig, amikor másutt mind-
inkább mellőzni igyekeztek a kifeje-
zést, mert tarthatatlannak vagy két-
értelműnek ítélték, az egyházi okmá-
nyokban és a katolikus állásfoglalá-
sokban megsokszorozódtak a termé-
szetjogra való hivatkozások. Bizonyos,
hogy már maga ez a fáziskülönbség
is az egyház és a „világ” szóhaszná-
latában eléggé kényelmetlen helyze-
tet teremtett. Merültek fel azonban
tárgyi mozzanatok is.

Különösen két körülmény hozhat
minket, katolikusokat, zavarba — ál-
lapította meg a *Tablet* 1965. január
9-i számában A. M. Sefi. Az egyik az
egyház tanítása arról, hogy van egy
határozott és változhatatlan termé-
szetjog, a másik az, hogy nem va-
gyunk képesek egy ilyen jog pontos
megfogalmazására, sőt még létezésé-
nek igazolására sem. Már pedig min-
den azon fordul meg, hogy miként
válaszolhatjuk meg a következő kér-
dések: Mi a természetjog? Hogyan
azonosíthatjuk? Hol találjuk? Meg-
szövegezzük-e olyan tételekben,
amelyeken sohasem kell módosítani?
„S e kérdések közül — folytatja az
író — a negyedik okozza a legna-
gyobb nehézséget, mert hiszen nyíl-
vánvaló, hogy amit mi természetjog-
nak mondhatunk, mindenkor azoknak
a megismeréseinknek és felismeré-
seinknek függvénye, amelyekkel adott
időben a természetre, jelesen az em-

beri természetre vonatkozóan rendel-
kezőnk.”

Nos, próbáljuk meg tisztázni eze-
ket a kérdéseket.

*

Jacques Leclercq, a louvaini egye-
tem neves professzora, abban a köny-
vében, amelyet *Du droit naturel à
la sociologie* (A természetjogtól a
szociológiáig) címmel 1960-ban adott
ki Párizsban, hangsúlyosan kiemeli,
hogy Szent Tamás és nyomában
mindazok, akik a hagyományhoz tart-
ják magukat, elsősorban „természet-
törvényről” és nem „természetjogról”
beszélnek. Már most tudjuk, hogy a
„törvény” nem egyértelmű kifejezés,
mert éppúgy alkalmazható az erkölcs-
re, mint a jogra. Törvénnyel állunk
szemben, mielőtt van benne szabály.
Az erkölcs is szabályokat jelent, van
tehát erkölcsi törvény, ugyanúgy, mint
jogi törvény. A skolasztikusok azon-
ban, amikor az emberrel kapcsolat-
ban szólnak természettörvényről, egy-
szerűen az emberi természetből le-
vonható erkölcsi szabályokat értik
rajta, s ezeket csak annyiban nevezik
„természetjognak”, amennyiben a tár-
sadalmi kapcsolatokra alkalmazhatók.
Ez magyarázza, hogy a középkor nagy
bölcseleti összefoglalásai a természet-
jogot az erkölcsstan keretében tár-
gyalják.

Ne gondoljuk azonban, hogy csak
a középkorban jártak el ekként, mert
a természetjoggal foglalkozó kato-
likus értekezések, amelyeknek szer-
zői jobbára teológusok és moralisták,
alapvetőleg ugyancsak a természetes
erkölcsből indulnak ki s ebből követ-
keztetnek ki „természetjogi” elveket.
Bernhard Häring híres művének —
Das Gesetz Christi (Krisztus törvénye)
— 1957-es kiadásában is ezt olvas-
suk: „A természetjog a természetes
erkölcsi törvénynek egy része. Az er-
kölcsei törvény a *jóra* vonatkozik (er-
kölcösség általában), a természetjog
(egyáltalán a jog) az *igazságosságra*.
A jog természetesen nem csupán a
puszta igazságosság, hanem egyáltalán
az erkölcsösség szolgálatában áll, de
különös tekintettel az igazságosságra.”

Ha így értelmezzük a természet-
jogot, akkor bizvást állást foglalha-

tunk létezése mellett, s kell is, hogy állást foglaljunk, hiszen mint *Jakob David* is leszögezte legutóbb taglalt tanulmányában: „Az egyház a szentírásról összhangban és dogmatikus bizonyossággal tanítja, hogy van természetjog, s ezt lényeges rendelkezéseiben a természetes értelem felismerheti.” *Leclercq* szerint: „El kell ismernem egy természetes jog létét, mert ha lehetetlen meg nem állapítanom az emberben a társas természetet, akkor nyilvánvaló, hogy ez a társas természet csak akkor létezhet, ha megvannak hozzá az elengedhetetlenül szükséges természetes feltételek.”

Az első probléma tehát mindjárt abban van, hogy okos dolog-e ezeket a természetes feltételeket a „jog” elnevezéssel illetnünk, akkor is, amikor a mai világi tudomány a jog fogalmát olyan ismertető jegyekhez köti, amelyek itt hiányzanak. Ezek között az ismertető jegyek között szerepel ugyanis a *parancs-jelleg* és a *kikényszeríthetőség* is. Már pedig ki parancsolja meg a természetjognak nyilvánított szabályok végrehajtását és ki tudja ki is kényszeríteni a végrehajtásukat? *Dabin* francia jogtudós egyébként, akit *Leclercq* is sűrűn idéz, még arra is okkal figyelmeztet, hogy a jog keletkezése mögött mindig ott kell lennie egy elvnek, amely *nem lehet jogi, hanem vagy erkölcsi, vagy politikai elv*.

Nem lenne-e tehát célszerűbb, ha a „természetjog” kifejezés helyett visszatérnénk a „természettörvény” vagy a „természetes erkölcs” kifejezéshez?

*

Nem hinném, hogy ez a visszatérés különösebb nehézségbe ütközhet, mert valójában ma sem tudjuk, hogy mi tartozik bele a természetjogba. „Az egyetlen ésszerű felelet minden ilyen irányú kérdésre — mondja szószerint *Leclercq* —, hogy erről semmit sem tudunk s még ezután kell kutatnunk utána.” Nem csoda így, hogy ma már egyre több katolikus gondolkodó kezd lemondani arról, hogy valami tartalmat fedezzen fel a természetjogban, s vissza akarja iktatni az egészet az erkölcsstanba. S mindinkább tért nyer az a felfogás, hogy még ebben az esetben sem lenne más a természetjog, mint egyetlen egy irányító elv, neve-

zetesen *a társadalmi igazságosság eszméje*. „Amiben a természetjog előlép — írja *Pierre Antoine* abban a tanulmányában, amelyet „*Lelkiismeret és természetjog*” címmel az *Études* tett közzé —, a tiltakozás az ellen, amit az igaz ember igazságtalannak érez. Áramlat, amely arra ösztönzi a fiatal erőket, hogy újítsák meg a társadalmat.”

Érdekes különben, hogy a közepkori szerzők is a bölcséleti általánosítások után mindössze néhány alapvető elvre csökkentették a természetjog tartalmát, de még ezeknek a felsorolásától is tartózkodtak. Csak a reneszánsz utáni természetjogászok és a racionalista filozófusok próbálták a természetjog alapján jogrendszert kiépíteni és azt egy megvalósításra váró törvénykönyvbe foglalni. *Haring* már idézett könyvében még a természetes erkölcsi törvény körében is csupán két alaptételt említ meg, mint nyilvánvalókat. Az egyik: „Ami az ember jónak felismert, azt meg is kell tennie; a jót szeretni kell.” A másik: „Ami nem akarsz, hogy neked cselekedjenek, te se cselekedd senki másnak.” Mindabba már — fűzi hozzá —, ami ezekből levezethető, csúszhatnak be tévedések.

S ezzel, ime, el is jutottunk a természetjog problematikájának sarkpontjához. Mert a pusztán logikai tévedéseket még könnyű lenne helyreigazítani, de nemcsak erről, hanem sokkal többről van szó. Mindenekelőtt arról, hogy míhelyt konkrét módon, tárgyilagosan kívánjuk megjelentetni és hatásossá tenni az igazságosságot, akkor már *kötvé vagyunk a magunk korának és társadalmának felfogásához*. Abban egyetérthetünk, hogy mindenkor az igaz, a becsületes ember ítélete az igazságosság igazi mérője, de ma már jól tudjuk, hogy ez az igaz és becsületes ember is meghatározott történeti jelenség, aki nem léphet ki kulturális környezetéből. S tisztában vagyunk ma már azzal is, hogy az emberi természet, amelynek elemzése alapul szolgálhatna a természetjogban — akár a természetes erkölcs, akár a természetjog — megfogalmazásához, *kevésbé közvetlen adottság, mint inkább megvalósítandó cél, és pedig megvalósítandó egy történetileg meghatározott kultúrában*. Az erkölcsöt az ember mindig egy család és egy nép kö-

rében tanulja meg, s a jog elsődleges alakja is annak a közösségnek magatartása, amelyben az ember a szokás szabályait éli át.

Haring a mindenki által nyilvánvalónak elfogadható két tétel mellett a „belátható” természetes parancsok közé számítja a Tízparancsolatot is. *Antoine* azonban méltán mutat rá arra, hogy például a „Ne ölj!” előírás alól mindig voltak kivételek, így a jogos önvédelem, vagy a társadalomra közveszélyes egyének igazságos megbüntetése. Próbálták is — úgymond — arra javítani a parancsot, hogy csupán a gyilkosságot, vagyis ártatlan vértörlést tiltja. Helyesen így hangzanék tehát a parancs: „Ne öld meg az ártatlant!” De ez sem oldja meg a nehézséget, mert azt, hogy ki minősíthető „ártatlannak”, aligha lehet meghatározni.

*

A valóság az, hogy sem az erkölcsi, sem a jogi szabály, mihelyt egyszer megfogalmazták, nem lehet tökéletes, miért is állandó fejlődésre szorul. Szent Tamás ezt nagyon jól felismerte, ezért is különböztetett meg *elsődleges és másodlagos természetjogot*. Az előbbibe csupán néhány alapvető elv tartozik, amelyeket a gondolkodó ész felismer, míg a másodlagos természetjog már a gyakorlati alkalmazásra vonatkozó levezetések eredménye az előbbiből. Már most ha el is fogadjuk, hogy az elsődleges természetjog alapozza meg a másodlagos természetjog érvényét, akkor is kétségtelen, hogy *hatóerővé csak ebben az utóboiban válik*. Minthogy pedig a gyakorlati rendet sohasem lehet egyszerűen visszavezetni a spekulatív rendre, *elkerülhetetlen, hogy ez a másodlagos természetjog társadalomhoz és időhöz kötött folyvást változzék*. Ha például ez elsődleges természetjog meg is parancsolja, hogy tartsuk tiszteltben mások javait, az „enyém” és a „tiéd” meghatározása, vagyis másoknak az a tulajdona, amit tiszteltben kell tartanunk, nem lesz mindig azonos az idők során.

Utalva legutóbbi írásomra azért is szükségesnek tartom ezt kiemelni, mert az 1878-ban kiadott „*Quod apostolici muneris*” körlevél óta a pápai

szociális enciklikák — bár csökkenő nyomatékkal és egyre árnyaltabban (mutatja a „*Mater et Magistra*”) — természetjognak nyilvánítják a bármiféle javak és termelési eszközök egyéni tulajdonként való birtoklását is. Holott például éppen Szent Tamás a tulajdonjogot általában is csupán „népjognak” nevezi, értve ezen a természetjognak azt a részét, amelyet az „összes népek” (vagyis amelyekről ő tudott) mintegy pozitív jogként ismernek el. Szent Tamás egyébként is nagyon tartózkodó ebben a kérdésben, mert csupán ennyit mond: „Megengetett dolog, hogy az ember tulajdonnal bírjon; szükséges ugyanis az emberi élethez.” *Megengetett* tehát és nem *parancsolt*. *Donat* meg is jegyzi *Ethica specialis* című művében, amelynek 1934-ben jelent meg az ötödik kiadása: „Ennek nyomán követői közül sokan nem elég világosan szólnak a tulajdon természetjogi voltáról.”

Mai szemmel nézve mivel magyarázhatjuk akkor azt a hangsúly-eltolódást, amely a katolikus tanításban a múlt század második felében és a mostani század első évtizedeiben történt? *Antoine* találoam mutat rá: „Az ember történetiségének nem ismerése és a biztonság vagy az önigazolás szükségége összefoghat bizonyos módon, hogy a természetjogra alapozzon jogosnak érzett követeléseket. Ez azonban mindannyiszor *elfeledését jelenti az elsődleges és a másodlagos természetjog közti különbségnek*. Aki például egyszerűen a természetjog nevében követeli a szakszervezeti szabadságot, figyelmen kívül hagyja, hogy ennek a szabadságnak csak egy adott történeti szerkezetben van értelme. Egyébként se gondoljuk, hogy valamiféle természetjog követelése önmagában elégséges lenne és felmentene más igazolás alól. Az, aki a természetjogra hivatkozik, már e tényről fogva köteles magának a követelésnek helyességére vonatkozóan is magyarázatot nyújtani.”

Jakob David még abban a tanulmányában, amellyel legutóbb foglalkoztam, ezeket írja: „Könnyű kimutatni, hogy az abszolutizmus és a védekezés korának utóhatásaként az egyházi tanító tekintély és a tanbeli tévedhetetlenség területét illetőenél tágabbra terjesztették s a hűrt a küzdelem hevében olykor túlfeszítették. Ma már

azonban nagyon kritikusak lettünk a határtúllépések irányában és az egyházi tanítóhivatal bizonyos sorompókba ütközik. A tévedhetetlenséget meghatározó dogmatikus szövegből és az autentikus magyarázatokból *semmiképpen sem tűnik ki, hogy miként juthatna tévedhetetlen kijelentésekhez az egyházi tanítóhivatal a tiszta természetjog kérdéseiben*, azaz olyan kérdésekben, amelyek csak az emberi értelem útján a „dolgok természetéből” ismerhetők fel és még csak közvetve sem fedezhetők a kinyilatkoztatással.”

A *König* bíboroshoz oly közel álló *Wort und Wahrheit* múlt évi márciusi számában „A politikai katolicizmus elmúlásakor” címmel szerkesztőségi cikket tett közzé, amely, mondhatni, világszerte feltűnést keltett. A következőket idézem belőle: „*Válságban van főleg a másodlagos természetjog*. El kell ismerni, s ma már mind többen ismerik el a katolikus gondolkodók körében, hogy az egyház és az egyháziak túl messze mentek, amikor az elsődleges természetjog néhány biztos tételéből gyakorlati következtetéseket vontak le. Nagyrészt ilyen következtetésekből állt össze a katolikus szociális tanítás eddig kidolgozott egész rendszere. A részletekbe menő levelezések ma már inognak, recsegnek. Nyilvánvaló, hogy a *tarthatatlan állás-foglalásokat fel kell adnunk, ha meg akarjuk őrizni a lényegét*. Abban az elméleti munkában tehát, amely a katolikus moralistákra és szociológusokra vár, *előtérbe kell helyezni a katolikus természetjog-tan alapos és újbóli átgondolását, hogy megtörténjék a reá épített rendszerek felülvizsgálása, vagyis a tarthatónak, a ma is érvényesnek, a kötelezésre érettnek különválasztása a tarthatatlantól, az idejétmúlttól, a bizonytalantól*. Nem kétséges, hogy ennek a katolikusi alapelvekből kiinduló társadalomtudományi munkának egyenesen *történelmi jelentősége van számunkra.*”

*

Akár megtartjuk ezek után a „természetjog” kifejezést, akár visszatérünk — mint ahogy igen üdvös lenne — a „természetjog” kifejezéshez, érteve ezen a természetes erkölcs mindenki előtt nyilvánvaló s így mindenki által

elfogadható alapelveit — az az egy föltétlenül bizonyos, hogy abból még a gyakorlati élet számára semmiféle „változhatatlan” szabálygyűjteményt sem szerkeszthetünk.

Ami katolikus oldalon ilyen lehetőség látszatát keltette, annak az az oka, hogy Szent Tamás és követői a *természetjog törvényt* azonosították az *isteni törvénnyel*, amelyet az egyház a kinyilatkoztatásból ismer meg, vagy követteztet ki. Ám, ha így elvileg lehetne is beszélni szabályokról, amelyek egy „keresztény természetjog”, tehát egy jelzősített természetjog tartozékai, az, ami eddig minden esetben kibontakozott előttünk, nem más, mint keresztény erkölcsbölcselet, olykor társadalombölcselet, amely egy-két nyilvánvaló alaptételen kívül maga is alá van vetve a változandóságnak. Végére minden bölcseletre áll az az igazság, hogy következtetéseit csak annyira erősek, mint a következtetési lánc leggyengébb szeme. Ami pedig különösképpen a társadalombölcseletet illeti, nem vitás, hogy művelői okoskodásait mindig arra a társadalomra alkalmazták, amelyben élnek, és egyetemesnek szánt következtetéseiket nem tudományosan tanulmányozott kisszámú tényből vonják le. Amikor Szent Tamás előadja a jó kormányzás elveit, amikor Montesquieu később ugyanezt teszi, majd Stuart Mill egy századdal utána, mindegyik abból indul ki, amit maga előtt lát, s elméleteiket megmagyarázza koruk politikai helyzete.

*

Magát a természetjog létét azonban így is nehézség nélkül elismerhetjük, feltéve, hogy ez csak annak elismerését jelenti, hogy *vannak az erkölcsnek elsődleges elvei és alapvető parancsai*, amelyek megfelelnek az emberi értelemnek és valamennyi ember javára szolgálnak. Igaz ugyan, hogy ezek az elvek és parancsok mindig csak egy adott időben és kultúrában ölthetnek testet, mégis zsinórmértéket adnak az ember kezébe, amellyel ítélkezhet a maga társadalmának szokásai, erkölcsi és törvényei fölött.

Világos azonban, hogy a *természetjog törvény igazsága és elfogadásának egyetemesége — függvényei egymásnak*. Akkor igaz, ha mindenütt el tudják fogadni, viszont csak akkor fogad-

ják el mindenütt, ha valóban igaz. S meggyőződésem, hogy éppen ennek a természet törvénynek ilyen értelmű megállapítása vagy kidolgozása talán a legnagyobb feladata annak a dialó-

gusnak, amelynek az emberiség fokozatos egységesülése nyomán egy magasabb humanizálódás érdekében szükségyszerűen meg kell indulnia a különböző kultúrák és világnézetek között.

A KIS ÚT

Fiatal pár csöngtet a plébánián. Esküvő ügyében járnak. Beszélgetés közben elmondják, hogy az egyházi szertartást üres formságnak tekintik, kizárólag szülei kívánságának akarnak eleget tenni. Amikor ezt kifogásoljuk, szinte csodálkozva kérdeik: „De hát miért legyünk keresztények?”

Hogy miért legyenek keresztény? Mert az a Titok, akit Istennek mondunk, Jézus Krisztusban nekünk ajándékozta magát, hogy semmihez se hasonlítható módon betöltse minden vágyunkat.

Először Istent kell megtapasztalnunk, hogy megértsük ezt a kijelentést. A szerelem egyike azoknak a jeles időknek, amikor könnyen találkozunk Istennel. A szerelem végtelen vágyódást ébreszt bennünk. Két feltétlen szóval fejezi ki legbenső értelmét: egyetlenem... örökké... Mindkettő a végtelenre utal. Am a véges emberben honnét támadhat ilyen végtelen vágy? Változó szívünk honnét meríti az erőt és bátorságot, hogy ilyen feltétlen kijelentést tegyen? Az Egyetlen Örökkévaló biztatja erre és sürgeti aggódó szívünket. Az egymást szívből szeretők belekerülnek abba a sodrásba, ami hajtja az egész teremtet világot, és aminek soha semmi sem elég ezen a világon.

Ha figyelnek arra, ami szívük legmélyén történik, akkor szerelmük véges végtelenségében megtapasztalhatják Istent. Isten a beteljesülés ígérete abban a végtelen igényben, amit felkelt ugyan a szerelem, de betölteni nem tud soha. „Vágyat az fakaszt, ami van, az ábránd pedig a nem létező” (Claudel). Az Egyetlen Örökkévalónak, aki célja és feltétele, kezdete és vége, legbenső ereje és örök beteljesítője e sodró dinamikának, nem adható más név, mint Isten.

Hogy miért legyenek keresztény? Mert Jézus Krisztusban nekünk ajándékozta magát Isten.

A természet tudományokon nevelődött mai nemzedék szívesen fogadja el, hogy a világ a keletkezés és fejlő-

dés hatalmas szimfóniája. E kozmikus szimfónia döntő fordulata az ember kiemelkedése volt. Mindannak, ami addig történt, az volt az értelme, hogy előkészítse az embert. Arra valók a milliárdos nagyságrendű idők és teretek, hogy a világ följejlődhessen az emberig, a mindenség értelmet kapjon ettől a minőségi változástól. A világ értelme az ember, akiben magához tér az anyag. És az ember miben találja meg létének értelmét?

Ha belemerészkedünk a történelembe, megsejtjük talán, hogy a szellem mily tehetetlenül van kitéve az anyag vak törvényeinek; talán megérzünk valamit azokból a kínokból, amit ember okozott embernek 1—2 millió éves története során. Ha elboríthatná szívünket a rabszolgák, kizsákmányoltak és elnyomottak jajkiáltása; bepiszkolt szerelem, elárult eszmények, megszegett hűség tragédiája; felperzselt falvak benzinkocsonyában égő lakóinak halálhőrgése; ha emberi méltóságában halálra sebzetten azt súgná kétségbeesésében a szívünk, hogy a világban fellelhető szemernyi öröm, szeretet és hűség csak szerencsétlenebbé teszi az embert, mert az itt-ott megvillanó fényben még borzasztóbb a pusztítás mérhetetlen örülete, — akkor megérténők talán a második minőségi változásnak, Isten megtestesülésének jelentőségét.

A megtestesülés Isten válasza a történelemre. A názareti Jézusban Isten és világ egy lett. Ez az egység a világ és történelem érthetőségének legmagasabb szempontja. Jézus a mindenség közepe. Nem csupán eszmeileg, hanem egészen valósan, mert a fejlődés konkrét kapcsolatot teremt Jézus és a vi-

lág között. Az anyagi világnak az adott értelmet, hogy felfejlődött az emberig. E felfejlődésnek pedig az az értelme, hogy előkészítse a megtestesülést, azt a páratlan minőségi változást, amikor Isten magát ajándékozza a világnak. „Isten ember lett, hogy az emberek istenek legyenek” — írja Szent Atanáz. A megtestesülés utáni történelemnek az a célja, hogy behozza az egész világot ebbe az egységbe. Akkor Isten lesz minden mindenben (Kor 15, 28) és a Teremtő abszolút módon betölti teremtményeit.

Akik megismerték és megszerették Jézust, azok „Isten népéhez” az egyházhoz tartoznak. Nekik mindez nem elvont okoskodás csupán. Az egyházhoz való tartozás azonban nem egyéni belépőjegy a mennyországba, hanem a történelem szolgálata. Isten úgy irgalmaz mindenkinek, ahogy akar. Ám a keresztényeknek ki kell lépniük mindenféle önzésből, hogy a többiekért, a másokért éljenek. Izraelt sem azért választotta ki Isten, hogy csak ezzel a kis néppel törődjék. Az egész népnek, a nép mindenegyes tagjának és a nép egész történetének az volt a hivatása, hogy Jézust adja a világnak. Az egyház történelmi küldetése is az, hogy Jézust adja az embereknek.

Hogy miért legyek keresztény? Mert a keresztény élet roppant egyszerű és nagyvonalú.

Sammai rabbist megkérte egy pogány, hogy fejtse ki a zsidó vallást annyi idő alatt, amíg ő kibírja féllábon. A választ Hillel rabbittól kapta meg: „Ami neked kellemetlen, másnak se tedd. Ez az egész törvény, minden egyéb csak magyarázat.” Néhány évtizeddel korábban egy rabbi kérdezte Jézustól: „Mit tegyek, hogy elnyerjem az örök életet?” Jézus közismert válaszát megerősíti, amit az utolsó

ítéletről mond: „Amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek” (Mt 25, 40). Elég a szeretet, hogy megmentse az embert. Kifejezett hitvallást sem kér. Igaz, hogy ez a szeretet életünk kopernikusi fordulata. Megvált és felszabadít a törvény számtalan előírása alól, de legalább olyan erővel hárítja át ránk az egyéni felelősség súlyát.

De ki szeret igazán? Kinek nem kellett már megvádolnia magát, hogy nem adott kenyeret az éhezőknek, hogy jó szava, vagy egy mosolya sem volt a másik részére? Itt lép be a hit. Azt mondja, hogy Krisztus túlaradó szeretete pótolja szeretetünk hiányosságát. A hit beláttatja, hogy milyen kicsinyes, szűkös és korlátozott a szeretetünk és kinyújtja kezét Isten megbocsátó irgalma, Jézus Krisztus misztériuma után. A hit annyira hozzátartozik a szeretethez, hogy akik igazán szeretnek, azok hitetlenül is hisznek, névtelenül is keresztények.

Az igazi szeretet nem kérdi, meddig mehet még el, hanem túlcsoorduló bőséggel cselekszik. Nem számító, nem kimért. A keresztény ember is vétethet ellene, mint ahogy annyiszor vét is, de amikor beismeri és megbánja vétékét, a jóvátételre is erőt és ösztönzést kap Isten nagyvonalúságából. Annak az Istennek nagyvonalúságából, akinek a kánai menyegző a stílusa, meg a kenyérszaporítás.

Az Isten nagyvonalú szeretetére adott válasz a keresztény élet, a történelem nagylelkű szolgálata. Nem a megközelíthetetlen fenségben lakozó Isten hív azonban erre, hanem Jézus Krisztus, akiben az Isten egészen elmerült szegényes történelmünkben. Miért legyek hát keresztény? Hogy Isten túlaradó szeretete Jézus Krisztusban értelmet adjon életemnek.

Nyíri Tamás

Ha a szabad akarat csupán lélektani illúzió volna, ha ennek következtében az ember az érzelmekre vagy a meggondolt cselekvésre képtelen volna; ha az életben — miként a természetben — minden szükségszerűen és törvényszerűen egy vak, meg nem másítható végzetnek lenne eleve alárendelve; ha mindez így lenne, akkor az, amit történelemnek vagy az emberi nem leírásának nevezünk, csupán a természettudomány egyik ágát tenné.

Friedrich Schlegel

NAPLÓ

VÁLASZTÁS — SZAVAZÁS. Ahányszor választásra szólítanak, ahányszor felvesznek a választói névjegyzékbe, mindig visszazálok félévszázadnyi messzeségbe, gyermekkorom választási csalódására.

A dunántúli kisvárosban, ahol születtem és nevelkedtem, édesapám éppen elérte az adófizetési határt, amely választó polgárrá avatta. Nadrágos embereknek, tisztviselőknek, földbirtokosoknak, birtokos parasztoknak — le a kisiparosig és kiskereskedőig — volt akkor választójoga. A férfiaknak. A nőknek nem. Kisparasztoknak, napszámosnak, munkásnak szintén nem. Tehát az ország lakosságának kisebbsége — mint akkor mondták —, azok, „akiknek volt félteni valójuk”, döntöttek az ország dolgáról.

Persze, ezt az elemzést utólag szereztem és tanultam. Akkor — az első világháború előtti években — egyszerűen ráragadt a kisváros gyerekseregének, ifjúságának láza. „Éljen Kossuth apánk”. És a függetlenségi jelölt piros tollát hordtuk hajtókánkban és matrózzubbonyunkon. Apámnak is tetszett ez. Biztatott s nevetett „választási történeteimen”, mert az iskolában, szünetekben ezt játszottuk valamennyien. Ellenzéki, függetlenségi volt az egész ifjúság — választójog nélkül.

Amikor már közel volt a választás napja, apám egy este lehangoltan, szomorúan jött haza. Csak annyit szólt piros tollamra mutatva: „Ne horrd többet!” Aznap tudtam-e meg vagy később, nem emlékszem már, tény azonban, hogy hívatta a háziúr, tekintélyes ügyvéd, dzsentri család sarja, s kereken közölte, hogy nem tudná meghosszabbítani a lakás és műhelybérleti szerződést — ami egyet jelentett családi egzisztenciánk összeroppanásával —, ha apám a függetlenségi jelöltre szavaz.

Másnap az iskolában megcsappant a piros tollasok száma. Hiányzott mindazok hajtókájáról, akiknek apja választópolgár volt. Harmadnapon pedig nagy többséggel megválasztották a „müngő” jelöltet, Tisza István munkapártjának tagját. Persze — nyílt szavazással.

Aztán egy nemzedéken át folyt a huza-vona a nyílt és titkos között. A Friedrich-féle választáson rögtönözve minden titkos lett, s a nők is kaptak szavazati jogot. Azután Bethlen felfedezte, hogy a magyar nép nyílt jelleméhez nem illik a titkosság. Szűkítették és tágították s megint szűkítették a választójogot. Aztán a nyíltságot és a titkosságot is keverték. Budapestnek s néhány iparterületnek titkos választójogot adtak, a falut azonban meghagyták igaz magyarnak, hogy nyíltan mondhassa meg, azt választja, akit nem akar.

Ebben a választási cikk-cakkban csak a felszabadulás hozott változást. Azóta széleskörű, általános és titkos a választás, s egyenlő jogú férfi és nő. A népi demokrácia alkotmányának kihirdetése óta nincsenek pártok. Nem pártok között választunk, hanem a szocializmus rendszerére szavazunk. Tizenöt évvel ezelőtt még el lehetett mondani, hogy a magyar választás inkább népszavazás jellegű. Az utolsó tíz évben azonban a demokratizmus horizontálisan és vertikálisan olyan fejlődési szintet ért el, hogy a küszöbön álló március 19-i választási napra éppúgy ráillik a népszavazás megjelölés, mint a választás.

Népszavazás annyiban, hogy megméri az elmúlt négy év eredményeit, s kinyilvánítja a nép akaratát, kívánja-e, ohajtja-e, hogy ezekre az eredményekre támaszkodva a nemzeti egység jegyében épüljön tovább az ország.

A szavazás titkos, minden helyiségben szavazófülke, minden szavazó itt teszi rá kézjegyét a szavazó cédulára, s azután a borítékot leragasztva dobja bele a szavazó urnába.

De választás is lesz a szó demokratikus értelmében is március 19. Ezúttal nem lajstromos, tehát nem személytelen szavazás. Egyéni választókerületek vannak — sokhelyütt két jelölttel. De ahol egy jelöltet állított a jelölőgyűlés, ennek az egynek is rendelkeznie kell a leadott szavazatok 51 százalékával, hogy megválasztottnak tekintsék. A jelöltek mind a nemzeti egység és a szocializmus építésének elveit vallják, valamennyien a Hazafias Népfront jelöltjei —,

de személyes képességeiket, áldozatosságukat is oda kell állítaniuk a választók elé: alkalmasnak találhatnák-e a törvényhozói munkára és feladatra.

Nagyon szerencsés, hogy március 19-én az országgyűlési választásokkal egyidejűleg lesznek a tanácsai választások is. Fővárosi, megyei, járási, városi, községi tanácstagokat választanak. S itt lent, a legkisebb politikai egységek jelöltgyűlésein volt szemlélhető leginkább az egészséges kiválasztódás folyamata. Ezek a községi és városi tanácstag-jelölő gyűlések megmutatták, hogy itt, ezen a szinten kezdődhet a politikai pályafutás, itt a legközvetlenebb demokrácia színterén, a kézközelbe eső problémák és gondok oldozgatásának, megoldásának szintjén tűnik ki, ki az, aki áldozatos a közért, ki az, aki egészségesen gondolkodik, ki az, aki meg tudja nyerni reális látásával s tetterejével a választók bizalmát. Itt válnak ki a népből a vezető egyéniségek, akiknek szava, tette és munkája harmóniában van, akik példasak állapotbeli kötelességeik teljesítésében, azaz szakmai munkájukban, de ezenkívül és ezentúl hajlandók és készek dolgozni a közösség javára és érdekeiért.

S itt lent, ezen a sokezer tanácsági jelöltgyűlésen felbukkantak már az országosan még névtelenek, akik most indulnak el azon az úton, hogy holnap a járás, holnapután a megye tanácstagjai — azután pedig az országgyűlés tagjai, az ország törvényhozói legyenek.

A közvetlen demokráciának ez az alulról felfelé épülése nagyon egészséges és gyakorlati értékű jelenség.

Ezért mondhatjuk március 19-éről, hogy hordja a demokratizmus minden jegyét: kiválasztás, választás, népszavazás. Így nyilvánul meg a nép véleménye s fejeződik ki a nép akarata.

A kiválasztódás, választás és népszavazás jegyében március 19-e a magyar demokratizmus szélesedésének jelentős mérföldköve. Döntően a nagy közös érdekekről van szó, hisz ez a társadalom az egész népnek épül.

Az egész népnek, s ebben a vallásos tömegeknek is. Csak közös erővel, közös munkával juthatunk előbbre, mindnyájunk javára, s a közösen vállalt kivívott eredmények között találhatunk megoldást sok tisztázott és rendezett probléma után vallásos érzéseinket és hitvallásunkat érintő és még jelenlévő kérdésekre is — a valásszabadságról szóló zsinati nyilatkozat szellemében. A nemzeti egységpolitika e vonatkozásban máris nagy eredményeket könyvelhet el, aminek legfőbb kifejezője az a tény, hogy az állam és egyház viszonya kielégítő és jó.

Az országgyűlés jelöltjei között van három katolikus pap (*Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd, Várkonyi Imre*) s három protestáns egyházi személyiség. A tanács tag jelöltek között is szépszámmal vannak egyháziak. De rajtuk kívül is tudunk jelöltekről, akik vallásosak és gyakorolják vallásukat.

Ez a mozzanat is bizonyítja — politikai fórumon kifejezve —, hogy nem hátrány az, ha valaki pártonkívüli. Mert a mérce: hűség a hazához, szakképzettség, rátermettség.

A kiválasztódásnak, a választásnak és népszavazásnak is ez a mércéje. S ez a nemzeti összefogás politikájának a lényege, amelynek ünnepélyes és erőteljes megnyilatkozására hivatott március 19-e, a választás napja.

(*Saad Béla*)

ÚJABB MEGÁLLAPÍTÁSOK JÉZUS PERÉRŐL. Ez a per még nem zárult le, ma is foglalkoztatja a kutató elméket. Ez érthető, hiszen mind a négy evangélium beszámol róla, de egyikük sem törvényszéki tudósítás, hanem a megváltás szempontjából lényeges események, tények, szóbeli kijelentések viszonylag szűkszavú közlése. Jézus perének történeti és jogi hátterét perrendszerről vagy perrendellenes voltát, az ítéletért felelős személyek szerepét még ma sem tisztázta véglegesen a történelem. Ezt nem is lehet csodálni, mert hiszen a rájuk vonatkozó történetkutatás a maga modern tudományos módszereivel a per óta eltelt tizenkilenc századhoz képest nagyon is fiatal.

A kutatásnak új lendületet adott a II. vatikáni zsinatnak az a nyilatkozata, amely a nem-keresztény vallásokról szólva Jézus perével kapcsolatban a kö-

vetkezőket állapítja meg: „Jóllehet a zsidó hatóságok híveikkel Jézus halálára törték, mégsem lehet azt, ami neki fájdalmat okozott, minden megkülönböztetés nélkül sem a hajdan élt zsidóknak, sem a mai zsidóknak felróni.” A zsinati nyilatkozatnak ezt a mondatát csak akkor értékelhetjük helyesen, ha tudjuk, hogy az egyházatyák korában a zsidó népnek Jézus halála miatti állítólagos kollektív felelősségéről bizonyos tantételek alakultak ki s ezekből — amint azt Bea bíboros a *Vigilia* 1966. áprilisi számában kifejti — „azt a következtetést vonták le, hogy Isten elvetette, sőt megátkozta ezt a népet”. A nyilatkozat kifejti ugyan, hogy most már (t. i. a megváltás megtörténte után) nem a zsidó nép, hanem csak az egyház az „Isten népe”, vagyis az emberiség üdvének hordozója, „üdvintézménye”, de ugyanakkor határozottan visszautasítja a zsidók ellen Jézus elítélése miatt emelt általánosító vádat. „A zsidókat — mondja a nyilatkozat — nem szabad sem mint Istentől elvetetteket, sem mint elátkozottakat beállítani, mintha ez a szentírásból levezethető lenne.” Ehhez a megállapításhoz még figyelmeztetést is fűz: „Mindenki ügyeljen arra, nehogy a vallásoktatásban, vagy a prédikációban olyasvalamit tanítsunk, ami az evangéliumi igazsággal és Krisztus lelkiületével nincs összhangban.”

Hogy tisztán lássunk Jézus perében és a felelősség kérdésében, azért is fontos, mert neves zsidó történészek — mint például *Jules Isaac* s nyomában *Leon Poliakov* francia egyetemi tanárok — még a II. vatikáni zsinat előtt kidolgozták a teológiai antiszemitizmus fogalmát és ezzel az egyházra hárították a felelősséget a zsidó-ellenességért és — hacsak közvetve is — annak szomorú és embertelen következményeiért. Szerintük ez a hittani antiszemitizmus a korakereszténység nyúlik vissza, arra az időre amikor az első keresztény egyházak a rómaiak szemében még alig látszóttak többnek a judaizmustól való elfordulásnál. Mind a két szerző hangoztatja, hogy az evangéliumok szerint előadott keresztre feszítés történetéből azt a következtetést lehet levonni, hogy a Jézus keresztre feszítését okozó zsidók önmagukat ítélték el. Az egyházatyák ezen az alapon később kidolgoztak egy tanítást, amely szerint a zsidók az istenölés elkövetése miatt örökös büntetésre vannak ítélve s Káinként kell vándorolniuk, hogy szolgaságukkal és lealacsonyíttatásukkal tanúsítsák a dogma igazát és a kereszténység győzelmét. (ld. *Vigilia* 1961. márc. 168—171 l.) Lényegében ezt a felfogást tükrözi *David Flusser*, a jeruzsálemi zsidó egyetem tanárának Jézus peréről tartott egyetemi kollégiuma is, holott az nemrégiben, s már a zsinatnak erre a kérdésre vonatkozó nyilatkozata után hangozt el. Flusser szerint „Jézus elítélése a fő tárgya a zsidóság és a kereszténység közötti ellentétnek. A keresztények kényszerítettek bennünket, hogy komolyan foglalkozzunk azzal a perrel, amelyért mi a zsidó népet semmiképpen sem tesszük felelőssé”. El kell ismernünk, hogy a zsidó nép szellemi képviselőinek csak példák és röviden érintett — katolikus részről részben vitatott — álláspontját, sajnos, még ma is alátámasztják az olyan — bár csak nagyon szórványos — megnyilatkozások, mint amilyen *III. Ignác Jakub*, Antiochia és az egész Kelet ortodox pátriárkájának Damaszkuszban közzétett nyilatkozata volt. A pátriárka elítélte a II. vatikáni zsinatnak a zsidóságot érintő nyilatkozatát, „ezt az új, római tévtant, mely éppúgy ellentmond a szentírásnak, mint minden idők egyházi tanításának, mely szerint Jézus elítélésének a bűne egyszer s mindenkorra a zsidókat terheli”.

Jézus „pere” tehát tovább folytatódik, mert amint ezt *Francisco Lage* spanyol redemptorista szerzetes a *Heiligland-Jahrbuch* 1967. kötetébe írt tanulmányában megjegyzi, „a zsinat nem oldotta meg azt a kérdést, hogy jogilag ki felelős Jézus elítéléséért”. Nyilvánvaló azonban, hogy ez nem is lehetett a zsinat feladata, mert hiszen a kérdés vizsgálata a tudomány gondja, tehát szabad kutatás tárgya. A Jézus perére vonatkozó szentírási-magyarázatoknak a felelősség kérdésében eddig kialakított nézeteit a spanyol biblikus öt csoportba foglalja össze: 1. A jogi felelősség egyedül a zsidókat terheli, Pilátus ártatlan. 2. Jogilag elsősorban a zsidók felelősek, Pilátus szerepe csupán az ítélet végrehajtására szorítkozik. 3. Felelősség egyformán terheli a zsidókat és rómaiakat. A zsidó főemberek döntését Pilátus felülvizsgálta és jóváhagyta. 4. A jogi felelősséget Pilátus viseli. A zsidók a pert csak süngették s az ítélet-

hez az anyagot összegyűjtötték. 5. A jogi felelősség egyedül Pilátust terheli: ő vezette a pert, hirdette ki az ítéletet. A zsidók csak bepanaszolták Jézust.

Mindezek a nézetek azonban jobbra csak az evangéliumokra hivatkozó spekulációk, amelyek a történeti háttér pontos ismerete nélkül alakultak ki.

Azt már eddig is tudtuk, hogy a harmincadik év táján Judea területét a római császári birodalomhoz csatolták, mint procuratori tartományt, s azt is tudjuk, hogy a zsidó nép, Rómától való függése ellenére is, bizonyos fokú önkormányzatnak örvendhetett. Megengedték a zsidó főtanácsnak, a szinedrionnak, hogy régi feladatkörét és hatalmát megtartsa, bár természetesen függött a római hatóságoktól. Nem ismerjük azonban még ma sem a zsidó önkormányzatra vonatkozó államszerződés több pontját. Mindenekelőtt nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, vajon a főtanács hozhatott-e halálos ítéletet, vagy pedig ez fenn volt tartva s ha igen, milyen bűnök esetében, a római helytartónak. Annyit tudunk, hogy Saulát a főtanács rendőri felhatalmazással küldte Damaszkuszba a keresztények ellen. Arról is tudunk, hogy Istvánt, az első keresztény vértanút a főtanács teljhatalmából ítélték halálra, követték meg alig öt évvel az Úr halála után. A zsidók Pilátus előtt viszont azt hangoztatták, hogy halálos ítéletet nem hajthatnak végre. Lehet azonban, hogy ez kifejezetten a keresztrefeszítésre vonatkozott, amint erről Szent János evangélista szólott: „Így teljesedett be amit Jézus mondott, amikor halálának módját megjelölte” (Jn. 18, 32). Itt tehát keresztahalálról van szó, keresztrefeszítés által történő kivégzésről, nem pedig megkövezésről, ami a kivégzésnek egy másik szokásos módja volt, különösen vallásellenes bűncselekmények megtorlásául.

De nemcsak a közjogi és büntetőjogi háttér, a perrendtartás sem volt régebben eléggé tisztázott. Az evangéliumokban előadott szenvedés-történet, illetve Jézus perének tárgyalása olymértékben tér el attól a zsidó perrendtartástól, amit a farizeusi forrásokból ismerünk, hogy egyes tudósok ezen az alapon magának a szentírásnak a hitelességét is kétségbe vonták. Egész sor formahibát és jogellenességet soroltak fel az evangéliumi híradásokban, szemben azokkal a részletekből való utasításokkal, amelyeket főbenjáró perekre a Krisztus utáni II. században szerkesztett *Misna*, a hagyományos törvények gyűjteménye ad a szanhedrinről szóló fejezetében.

Ilyen ellenmondást látnak abban, hogy az evangéliumok szerint Jézust egy éjszakai tárgyaláson hallgatták ki, holott a *Misna* szerint főbenjáró pert csak nappal volt szabad tárgyalni. Egy másik: a tárgyalás szombat előtti napra esett — de a *Misna* szerint a bírói tárgyalás a szombat előtti napon tilos volt. A *Misna* szerint a bírói eljárás és a halálos ítélet kihirdetése között egész napnak kellett elteltie, Jézusra azonban rögtön az éjszakai ülés után kimondták a halálos ítéletet. A *Misna* szerint tanúknak nem szabad az ítélet meghozatalában résztvenniük. A szinedrion tagjai tehát, akik Jézus „istenkáromlásának” tanúi voltak, jogszerűen nem mondhattak volna ítéletet, közülük legalább kettőnek ki kellett volna válnia a bírói testületből, hogy tanúként léphessen föl. Erről azonban az evangéliumok mit sem tudnak. A *Misna* azt is előírja, hogy először a fiatalabb bírónak kellett szavazniuk, nehogy az idősebbek befolyásolják őket, az evangéliumok szerint viszont Kaifás, a főpap szavazott először s csak azután a többi bíró.

Márk evangéliuma szerint a szinedrion minden jelenlevő tagja a halálbüntetésre szavazott. Egy régi zsidó törvény azonban kimondja hogy a vádlott szabadul, ha minden bíró bűnösnek tartja, mert a törvényalkotó feltételezte, hogy ilyen esetben a bíróság a vádlottal szemben elfogult. Az evangéliumok huszonhét esetben mondanak ellent a *Misna*-ban foglalt perjognak, s ezért oltkal azt a következtetést vonták le: elképzelhetetlen, hogy egy bíróság ennyire túltegye magát a perrenden. S ha ez így áll — úgymond —, akkor az evangéliumok nemcsak a zsidó vezetők felelősségét hangsúlyozzák a római hatósággal, tehát Pilátussal szemben, hanem egyenesen zsidóellenes hamisításokhoz folyamodnak.

Ebben a vitában *Joseph Blinzler*, a kitűnő passau-i újtestamentum-kutató is egyértelműen az evangéliumok javára foglal állást — írja *Johannes Bauer*, az egyetemes teológia és dogmatörténet grazi professzora, akinek gondolat-

menetét itt követem. Jézus kora és a Misnának a II. század végén történt megfogalmazása közt olyan esemény történt, amely Judea politikai, vallásos és társadalmi viszonyait alapjában változtatta meg: az ősi zsidó államiság és a Templom pusztulása a hetvenedik évben. Akkor tűnt el a történet színpadáról egy hatalmas zsidó párt, a szadduceusoké, akik a szinedrionban is mértékadó szerepet játszottak. Tudjuk azt is, hogy a szadduceusoknak más büntető joguk volt, mint a farizeusoknak, és ma már egész sor olyan esetről tudunk, amikor a szinedrion nem a farizeusi, nem a Misnára támaszkodó büntető perrendtartás szerint járt el, hanem a szadduceusok perrendjét követte. A szinedrionra Jézus korában nem a farizeusi, hanem a szigorúbb szadduceusi jog volt a kötelező, így aztán rögtön érthetővé válik, hogy a szinedrion miért nem követte a humánusabb perrendtartást, másrészt az is kiderül, hogy az evangéliumok sem tartalmazznak zsidóellenes hamisításokat.

Josephus Flavius, a híres zsidó történetíró, jól tájékozott a két jogfelfogás és peres eljárás különbségéről. Míg a farizeusok a mózesi törvények szelidebb értelmezése mellett voltak, a szadduceusok a szigorú ószövetségi rendelkezések szó szerinti betartásához ragaszkodtak. *Eleazar ben Zadok* rabbi elmondja például, hogy *I. Agrippa* idején gyermekként apja válláról vele együtt látta, hogy egy pap erkölcsstelen leányát rózsényalában égették meg a mózesi törvény szellemében a jeruzsálemi szinedrion szadduceusi jogfelfogás szerint hozott ítélete alapján, holott egyébként a szerencsétlent „csak” meg kellett volna fojtani, majd szájába égő olmot önteni. Más hasonló ítéletekről is tudunk, de a lényeges itt az, hogy a szinedrion Jézus perében pontosan a szadduceusi eljárási rendet tartotta be, nem pedig a farizeusi perjogot. Szadduceus rendelkezés: a ruha megszaggatása, ha az ember istenkáromlást hall, bódító ital felajánlása az elítéltnak stb. Az evangéliumok leírásai tehát teljesen megfelelnek az akkori jogi szokásoknak.

Ebből a gondolatmenetből az derül ki, hogy a szadduceusi eljárást Jézus perében nem sértették meg és a zsidó főtanács csupán az ősi mózesi hagyományok szigorúságával járt el, védelmezte az államrezont, attól tartva, hogy Jézus tanítása és működése nemcsak a vallási intézményeket, a Templomot, a papságot, a szombat sérthetetlenségét veszélyezteti, hanem a zsidó nép békéjét, sőt életét is. „Ha tovább bírjuk, mindnyájan hinni fognak benne, aztán jönnek a rómaiak, elpusztítják szentélyünket és népünket” — hangoztatták a főtanács tagjai János evangélista szerint, aki ezzel a mondattal tömören jellemezte Jézus perének politikai hátterét (*Jn.* 11-48).

Csak röpké szemléltető példát adhattam abból a történelmi kutató munkából, amit a Jézus-per közjogi, politikai és perrendtartási hátterének tisztázása végett keresztény és zsidó történészek — Szent Pál szavaival szólván — „versengve” (*Róm.* 11, 11) folytatnak. A kutatások nyomán még sok ismeretlen részlet derülhet ki. A Jézus-per tisztázottabb történeti hátterének ismeretében így mindinkább lehetővé válik majd számunkra, hogy a zsidó főtanács szerepét a konkrét történeti helyzet alapján mérlegeljük és ítéljük meg. Máris bizonyos azonban, hogy — miként a II. vatikáni zsinat megállapításaiból is kitűnik — senki sem róhatja többé minden megkülönböztetés nélkül az akkor élt zsidók terhére Jézus szenvedéseit, s még kevésbé teheti felelőssé érte a későbbi és a mai zsidóságot. Utóbbiakat legfeljebb annyiban, amennyiben teológiai síkon a keresztény hívő minden embert kivétel nélkül felelősnek tart Jézus értünk vállalt szenvedéseit — legelső sorban önmagát. (*Szigeti Endre*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Herceg János „naplójegyzeteinél” kevés izgalmasabb könyvet olvastam az utóbbi időben.* Pedig tartalma szerint éppenséggel nem „izgalmas”. Kritikák, cikkek, jegyzetek gyűjteménye; de a könyvek, melyekről beszámol, csak kivételesen találhatók meg kereskedéseinkben, és szerzőikről említés is csak kivételesen történik; a problémák, melyeket jegyzeteivel kísér, jellegzetesen helyhez, a Vajdasághoz, és népcsoporthoz, a Jugoszláviában élő magyarsághoz kötöttek. És mégis, valószínűleg éppen ezért olyan izgalmas. Számunkra elsősorban abban, amiben ebben a „helyi” jellegében

* Herceg János: Hazuról. Forum könyvkiadó, Novi Sad, 1965.

túlmutat önmagán. Vitákat sejtethet benne, amelyekben nem vettünk részt, sajnos még „megfigyelőként” sem; így a vitánál fontosabb lesz szemünkben az elv és a probléma; nem ismerjük a személyi vonatkozásokat, a nézetek, talán nemzedékek véleménykülönbségét, s így esetleg jobban (vagy másként) tudjuk érzékelni azt a lényegét, amiről a változatokban szó van. Természetesen semmiképpen sem „fölülről”; hanem inkább valamiféle „integrációs” törekvéssel: a különbözőségekből is a különbözőségeket (még a lehetőség határáig a nyelveket is) fölülmúló és egységben föloldó szintézis keresésével. És semmiképpen sem a birtokon belülség mindig ellenszenves fölényével; annál kevésbé, mert hiszen nem egy olyan probléma, amely a vajdasági magyar irodalomnak, úgy látszik, fontos kérdése, esetleg más „fekvésben”, fogalmazásban és arányokban, de érvényes nálunk is.

Csak szavakat és fogalmakat kell például más szavakkal és fogalmakkal behelyettesíteni — az új összefüggésben *adekvát* fogalmakkal — regionalizmus helyett nacionalizmust gondolni, nemzetiségi helyett közép-európai távlatot, népcsoport helyett népet és nemzetet; és akkor azonnal látható lesz egy sajátosan vajdasági problémának e magasabb hatványon való érvényessége. „A regionalizmus nem időszerű már — írja Herceg János. — Hogy azonban az író, s főleg a nemzetiségi író nem léphet ki olyan könnyen szűkebb hazájából, mint a műhelyek, gyárak vagy szántóföldek munkása, mivel nyelvi kötöttsége szorítja vissza az otthoni környezetbe, az talán nem is igényel külön magyarázatot. De nemcsak a helyzete, szerepe is ide köti. Nemcsak azért nem megy el, mert másutt nem értenék, de azért sem, mert éppen az a dolga és a feladata, hogy itt maradjon s népéhez szóljon a közös nyelven, annak a lelki és szellemi közösségnek a hangján, amely egy népcsoportot egymáshoz fűz és összetart, ha ennek az összetartásnak a kötelékei nem is oly szorosak már, mint ahogy régen hirdetni illett, maga a népi közösség egységesebb lehet, mint bármikor azelőtt, a nemzetiségi és osztálytagodózások idején.”

Az írónak tehát „itt” van a helye. Problémái is jórészt ebből adódnak. A regionalizmus (magasabb hatványon: a nacionalizmus) „nem időszerű”; ha az író ennek veszélyeit el akarja kerülni, „föltétlenül szakítania kell a retrográd romantikával, a táj mítoszával, és megszólaltatni az új világ új emberének irodalmát”.

Persze ez a fogalmazás, jórészt ez a fogalom is („az új világ új irodalma”) meglehetősen homályos; szükségképpen az, és alapjában véve helyes is, hogy az: semmiféle normával nem lehet kívülről megszabni, hogy milyennek kell lennie, milyen legyen „az új világ új emberének irodalma”; hiszen mielőtt megszabok, már stabilizáltam, az „újban” már megteremtettem a nem-újat, a régit, amin az újnak, illetve egyszerűen csak az *előnek* első dolga lesz túlhaladni. Az újnak az a lényege, hogy keresi magát, s amint megtalálta, nyomban tovább is lép, mert hiszen az „új” sosem áll meg, a lét természete (mondjuk, hogy dialektikája?) szerint mindig egy lépéssel előbbre lép, egy megoldás csak egy következő megoldás előkészítése: minden lépés alap a következőhöz. Mindezt „vajdasági fekvésben” (mintegy kinagyított metszetben) így fest: kialakult egy „holtpont”, létrejött az az „egyhelyben-topogás”, amely „változó készséggel ismételte az unalmas jelszavakat a társadalmi változásról épp úgy, mint a táj színéről, lelkéről és szelleméről”; ebből a „megállapodottságból, modorosságból, maradiságból és természetesen, a dilettantizmus lassú ökrösszerének kényelmes útjából” kellett kilökní; „és talán az is természetes volt — írja Herceg János — ami utána történt... hogy a változás, bár túlzott szigorral megtagadta a vajdasági irodalomnak egykori idilli állapotát... de mind-ezt olyan hévvel tette, hogy... végül maga is megdermedt a modorosságtan, sterillé és öncélúvá lett...” Létrejött tehát, ellenhatásul, Herceg János szerint, „a nyugati modernizmus egy merőben vidéki változata”.

Ki akarhatna bíraskodni, ráadásul illetéktelenül, egy pörben, amelynek anyagát, aktáit, bizonyítékait alig, szereplőit és tanúit is — sajnos — csak fölületesen ismeri? A szemlélő számára „régiek és újak” e Herceg János jegyzeteiből kibontakozó vitájában elsősorban a levonható tanulságok a fontosak: a probléma tanulságai. Az egyik az, hogy az „új” is lehet „régí”, provinciális; az új nem a különféle új, vagy újnak vélt *formák* egyszerű átvételében, olykor

majmolásában áll (ami igazában épp a provincializmus iskolapéldája), hanem —, hogy a kérdés sajátos vajdasági körén belül maradvá Végel László egy, a *Hidban* megjelent kemény vitacikkének kifejezését használjuk — az új szenzibilitás megjelenésében, ami szükségszerűen keresi, megkeresi, kialakítja a maga „új formáját” is.

Az állandóság jegyéből a vajdasági magyar irodalom mindenestre „a mozgalmasság jegyébe” lépett, és ebben a mozgalmasságban Herceg János azt tartja a legföltűnőbbnek, „néha kicsit nyugtalanítónak is”, hogy „az irodalmi élet színeképe” tökéletesen megváltozott; hiányolja az új irodalomban, nemcsak a fiatalabbakéban „az itteni világot, az élet mai színeit, jelenségeit és valóságát tükröző kööttséget”; úgy véli, „a fiatalok legtöbbjénél az eredetinek tűnő s a közeli példát megtagadó forma egyúttal a gyökértelenséget árulja el”.

Valóban gyökértelenség ez? Vagy arról lenne szó, és talán nem egyedül a Vajdaságban, hogy az író, a költő, a művész egy másfajta, egyetemesebb talajban próbál meggyökerezni, látszólag paradox, valójában az egyetlen lehetséges módon úgy, hogy egyben maga alakítja, „termeli” is ezt a talajt? Nem annak az egyetemes-közös költői „nyelvnek” a kereséséről, formálási kísérleteiről lehet esetleg szó, amelyről manapság annyit és olyan figyelemreméltó hangsúlyokkal beszélnek? Ha igen, akkor újra, és mintegy az integráció magasabb szintjén, fölvetődik a „hagyomány” kérdése: az egyetemesben a saját-szerű szerepe, joga, lehetősége. És a hitelessége: hogy az egyetemesség megélt, s ha kell, megszenvedett, ne pusztán majmolt és szajkózott egyetemesség legyen, vagyis még a regionalizmusnál is provinciálisabb provincializmus.

* * *

Jancsó Elemér új könyvében néhány fontos tanulmánnyal járul hozzá legigazabb szakterületének, az erdélyi felvilágosodás és romantika korának ismeretéhez.* E kornak legalábbis második fele nem éppen vigasztaló, és nemcsak azért, mert a Habsburg hatalom riadtan nyom el és gátol meg minden eszmélést és tevékenységet, hol nyílt erőszakkal, hol a bürokrácia alattomos erőszakkal, hanem azért is, mert magából a társadalomból is mintha végleg kiveszett volna minden magasabb igény, bátorság, vitalitás. „Azon kor — írja Jancsó Elemér kutatásainak és szövegkiadói munkásságának egyik „hőse”, Bölöni Farkas Sándor — valóságos henyelés, fényűzés, hiúságokban merengés s minden közdolgok iránti tökéletes elszibbadás s meghidegülés kora volt. Puha érzélgés, betyár szilajkodás, arisztokratái góg, dicsőség az adósságrakásban, éhenhalás a köznép közt, pazarlás a nagyok asztalánál, románok s repke írásokból vett tudóskodás, csillámló eszeskedés, apró pletykaságok, a nemzetiség nevetségessé tétele, német nyelv mindenütt, ki a mivelték közé akart tartozni, és lebzselő örökös semmit nem csinálás valának ezen időkor valóságos bélyegei.” A kezdeti lendületek fokozatosan kifulladásra vagy kudarcba fűltek. Gyarmathi Sámuel, az érdekes portréban megrajzolt Barcsay Ábrahám, jakobinus, nyelvművelő és színházi mozgalmak jelzik a biztató kezdeményeket; Döbrentei és az Erdélyi Múzeum rövidéletű vállalkozása jelzi a kísérletek újrafölvételét, Bölöni Farkas Sándor neve pedig azt a törekvést, amely a demokratikus polgári átalakulás szellemi alapjait veti meg (és a lehetőség szűk határai között a társadalmiakat is).

Bölöni azonban nemcsak a demokráciát fedezte föl, ahogyan Hatvani Lajos mondta róla, „hanem — írja Jancsó Elemér — az érzelmi életnek a gazdagságát is, amelyet a nagy romantikusok példáját követve ő próbál először Erdélyben irodalmi munkássága és egész élete eszményévé, létformájává varázsolni. Művei mellett elsősorban éppen ezért érdekes és vonzóan szép romantikus egyénisége, hősies és reménytelennek hitt küzdelme az ember és az őt körülvevő erdélyi társadalom megváltoztatásáért.”

Ennek a romantikának Döbrentei volt a szálláscsinálója; bármennyi ódium tapad is a nevéhez az irodalomtörténetben, kivált élete utolsó, megkeseredett szakasza alapján: méltányos dolog volt újra fölhívni erre a jelentős kezdemé-

* Jancsó Elemér: A felvilágosodástól a romantikáig. Irodalmi Kiadó, Bukarest, 1966.

nyezőre, közvetítőre és szervezőre a figyelmet (mint már Szauder József is tette), és a körülmények mellett jellemében is megkeresni „szenvetéseinek, lelki vívódásainak és magárahagyattatásának igazi forrását.”

Mikor már Bölöni Farkas Sándorral is összezőrdült, valóban kissé „egybeveszett hiú asszonyok” modorában írt szakító levelére válaszolta Farkas: „Ohajtom, ha ellenségem maradsz is, hogy e tetted magános óráidban ne pirítson meg, s midőn majd elhagyogatnak az emberek, gyanakvó leked vadonját ne gyötörje szemrehányás érettem.” Nem is lehetne találébb kifejezést alkalmazni ennek a mindenben támadást, fondorkodást szimatoló, meghasonlott, sértődött Döbrentéinek a jellemzésére a „gyanakvó lelke vadonjánál”.

De csalódott, megkeseredett lélek ekkor már Bölöni Farkas Sándor is. Hiába volt az *Utazás Észak-Amerikában* méltán nagy sikere — ennek a korában oly jelentős műnek most jelent meg az ötödik kiadása, *Benkő Samu* bevezető tanulmányával és jegyzeteivel* — ha egyszer „megcsalódott hazája morális erejében” és egy számára már-már elviselhetetlen légkörben kellett élnie. „Nemcsak arról kell gondoskodnunk, hogy nemesen éljünk” — vallotta; de szép elvét olyan társadalmi körülmények közt kellett megvalósítania, amelyekben vajmi nehéz volt „nemesen élni”. Máig megrendítőek naplójának ezek a Jancsó Elemér idézte mondatai: „Kívántam megívni ellenségemmel, de az nem állott elé seholt. Kívántam nyílt szívvel s ártatlanságom egész érzetében menteni magamot a vádak ellen, de a vádló nem volt seholt, a vádat senki sem közölte velem. Rágálom harapdosta mindenütt nevemet, költött bűnök büntetése ijesztgetett, és senki nem tudta származásuk kútféjét.” Végülis igaza van Benkő Samunak, amikor egy helyütt Franz Kafkára utal bevezetésében (melynek külön érdeme a szomszédos irodalmakban való párhuzamok érzékeltetése); talál a megjegyzés, hogy naplójában Bölöni Farkas „a *huszadik század Kafkáját megelőző*” rendez képzelt pert a maga ügyében vad és védelem közt; mert ez valóban „kafkai szituáció”: a vádló nincs seholt, a vádat senki sem közli, és a költött bűnök a valóban elkövetetteknel súlyosabb érvénnyel hatnak. Mindenestre el lehet gondolkodni az idézet alapján ezúttal is a kafkai világ és életérzés „monarchiabeli alapjain”.

* * *

Komlós Aladár a magyar irodalmi kritika hét évtizedét tekinti át**, Gyulai-tól és az úgynevezett „népnemzeti” elvtől a marxista kritika első jelentkezőség és vitájáig. Nem annyira a kritika kétségkívül nehezen megragadható „folyamatát” ábrázolja, hanem inkább kritikusok arcképeket ad, s azokban mutatja meg egy-egy kritikus gyakorlatát, Ignotusban például (akit végre a „helyére” tesznek, nagy jelentőségéhez méltóan) az „impresszionista” kritikát. Persze kérdés, hogy „beosztása” egy-egy korszakban belül mennyiben fedi a kritika akkori valóságos életét, helyzetét és szerepét. Az életből, „folyamatból” való kiragadás — akár a körülményesebb vizsgálat céljából és érdekében — óhatatlanul bizonyos elvontsággal jár, és az árnyaltságnak bizonyos hiányával. Hogy csak egyetlen példát hozunk: Komlós Aladár idézi Mikszáth néhány sorát annak igazolására, hogy még őt is „elkapja a nacionalista járvány”; Mikszáth ugyanis kifogásolja, hogy irodalmunk számos termékében „több az idegen vér, mint a magunké”, és a megírt „magyar történetek” alakjaiban „orosz vagy francia vér kering”. Bizonyos összefüggésekben valóban úgy lehet értelmezni Mikszáthnak ezeket a szavait, mintha „kontrázna” a konzervatív-nacionalista kritikának. Másfelől azonban nem joggal kérdezhetjük-e (egy-egy olyan regény ismeretében, amilyen mondjuk Toldy István *Anatole*-ja) hogy vajon mi ebben a „hiteles”, vajon nem „francia vér” kering-e az egészben, s egyáltalán mi köze mindennek a kor adott valóságához? Átkerülnek ugyanis ekkor hozzánk olyan irodalmi irányok, stílusok, amelyeknek nálunk nincs kellő „alapjuk” a valóságban; tehát az úgynevezett „konzervatív kriti-

* Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Benkő Samu. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966.

** Komlós Aladár: Gyulai-tól a marxista kritikáig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

kának” azért a dolog lényegében (a hangban semmiképp, a korlátoltságban sem) egy csipetnyi igaza mégis van; és a kritika-történet esetleg ezekbe a bonyolult erezésű rétegekbe is megpróbálhatja lebecsátani szondáját. Mint ahogy a másik oldalon meg is teszi Komlós Aladár: nagyon találóan, amikor a „falusi” ideál fejlődésbeli képtelenségére, retrográd voltára, mutat rá, és azoknak az igazára, akik a „városi” irodalomért szállnak síkra.

Talán a történeti-társadalmi helyzet és föltételek nem kellő mértékben, vagy nem mindig való figyelembe vétele az oka annak, ami alighanem a könyv többé-kevésbé deskriptív módszerével jár együtt: hogy egyik-másik ítéletét is vitathatónak érzem. Péterfy esetében például az egész „jelenséget” nyilván némileg más megvilágításba helyezné éppen Péterfy jellegzetes „városiasságának” elemzése, kivált „nem-városias” környezetében, a Budapesti Szemlénél; és ez az elemzés talán elejét vehette volna annak, hogy olyasmit kérjenek számon Péterfyn, amit nem lehet rajta számonkérni (kivált ha a kritika történetét írjuk, s nem a kritikák és kritikuskok kritikáját).

Kevésbé igazolhatónak érzem a Babitsról végszóként mondottakat is: hogy ellenállást hirdetve lefegyverzett, várnak képzelt elefántcsonttornyot épített, és anakronisztikus eszközökkel küzdött a barbárság ellen. Az adott helyzetben, adott társadalomban, adott erőviszonyok közt hogyan kellett volna másként küzdenie, hogyan küzdhetett volna másként, hogyan „fegyverkezhetett volna föl” és ugyan ki lett volna a fölfegyverezettek serege? Sereg nélkül lehet valaki Don Quijote, de nem győztes hadvezér.

Ami pedig Horváth Jánost illeti, alig hinném, hogy a Gyulai-örökséget „a fajelméleti reakcióhoz közelítette” volna; itt Komlós Aladárt bizonyára egy terminológiai mozzanat befolyásolta a kelleténél jobban: Horváth Jánosnál (erre Klaniczay Tibor világosan rámutatott) az általa használt „fajiság” „nem eszméi, még kevésbé biológiai-etnikai kategória, hanem erkölcsi”, amelyet elsősorban az Arany—Kemény—Gyulai-féle „klasszicizmusból” von le (ami egyébként szintén legalább annyira „erkölcs” a számára, mint irodalmi „stílus”). Egyébként Horváth János illetén kiemelése az irodalmi megújulással szembeszögülő konzervatív kritika reprezentatív képviselőjeként alighanem túlzott; Horváth János kritikai tevékenysége inkább periférikus, és lényegében minden konzervativizmusa mellett — (a maga *másfajta* konzervativizmusaival) — sem áll a szokványos konzervativizmus folyamában, ezt a Tisza-affér is mutatja. Horváth János „kritikai” magatartásának jellemzője valahogyan az, hogy *nem* kritikus, hanem sajátosan irodalomtörténeti: olyan szempontokat és kategóriákat alkalmaz a kritikában, amelyek *kritikai* alkalmazásra nem megfelelőek. Hogy például Reviczky hol és miben tért le a „nemzeti klasszicizmus” alapjáról: ez lehet egy bizonyos koncepcióból adódó irodalomtörténeti szemléletmód; de kritikának nem kritika abban az értelemben, ahogyan irodalmi kritikáról egyáltalán beszélünk. A kérdés különben itt is sokkal bonyolultabb, semhogy egyszerűen a — nem is egészen hitelesen értelmezett — „fajelméleti” oldalról lehetne megközelíteni.

Mint ahogyan, tovább menve, a kritika hetven éves fejlődésének sem lehet bizonyos vázlatosság, egyoldalúság kockázata nélkül mintegy tengelyébe állítani a „kozmpolitizmus” kérdését.

Egy kurtá fejezetben foglalkozik a könyv „a magyar kritika fórumaival”. El lehetne képzelni egy kritika-történetet éppen e fórumok alapján: hogy melyik lap meddig és milyen (fölmérhető) hatással milyen kritikai elveket képviselt és szellemet sugárzott; hogy mit jelentett a *Budapesti Szemle* mellett és ellen a *Hét*, mit később a *Nyugat*, milyen fórumokat teremtett magának az új irodalmi törekvéseket szolgáló és értékelő újfajta kritika, s ezeknek volt-e hatásuk vagy nem — egyezőval el lehet képzelni a kritika „életének” a történetét.

Csakhogy az más szempontú vállalkozás lenne; és Komlós Aladárnak nem ez volt a célja. Műve annál méltánylandóbb, mert vitára is késztet, ráadásul egy eléggé elhanyagolt, de nagyon fontos kérdésben, mert sok — főként „műfaji” — kérdést tisztáz egyszerűen, világosan, érthetően; ami pedig nem kis érdem. Mint ahogy az sem, hogy fölhívja, vagy újra fölhívja a figyelmet olyan,

általában kevés figyelemre méltatott kritikai teljesítményekre, amilyen Reviczkyé volt. (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRONIKA. A Madách Színház ismét felújította G. B. Shaw: „Szent Johanna” című drámáját, mintha igazolni akarná azt a sajátos tradíciót, hogy megírása óta ez a darab nagyjából minden tíz évben megjelenik egyszer a magyar színpadon. Hevesi Sándor figyelt föl rá elsőnek, mindjárt megjelenésének évében lefordította. Akkor, 1924-ben színre is került a Magyar Színházban, ennek az előadásnak azonban még alig volt visszhangja, rövid próbálkozás után le kellett venni a műsorról. 1936-ban Bárdos Arthur a Belvárosi Színházban (ma Katona József Színház) már sikerre vitte a „Johannát”, a katolikus kritika azonban még óvatosan és nem minden fönttartás nélkül írt róla. Ennek a kritikának tárgyilagosabb része elismerte a darab irodalmi kvalitásait, „mérték tartását”, „tárgyilagosságát”, „költői szépségét”, de a sorok között még itt is érezhető valami abból a belső ellenzésből, amit a dráma probléma-fölvetése akkoriban még a katolikusokban kiváltott és aminek a Magyar Kultúra, nyíltan és kertelés nélkül adott hangot abban a meglehetősen értetlen tizenöt sorban amelyet a darabnak szentelt. Jellemzésül elég az utolsó mondatot idézni belőle: „Kár, hogy a színház Shaw cinikus elszólásait s durva tréfáit le nem faragta a drámáról, ami miatt katolikusok csak megbánva és felháborodva távozhattak a színházból.”

Shaw tréfái persze sem nem durvák, sem nem cinikusak. Eppen ellenkezőleg. Szinte valószínűtlen az a szeretet és gyöngédség amellyel tárgyához közelít. Igazán csak az érti meg ezt, aki elolvasta a darabhoz írt és a darabbal majdnem egyforma hosszú, történelmi tanulmánynak is beillő bevezetőjét. „Johanna eszményi életrajzírójának — írja ebben — mentesnek kell lennie a tizenkilencedik század minden előítéletétől és divatos szellemi áramlatától; meg kell értenie a középkort, a katolikus egyházat és a Szent Római Birodalmat, sokkal jobban, mint ahogy történészeink valaha is megértették.” Valójában azonban nem is a tréfékkal volt baj, hanem Shaw egész szemléletmódjával, ami annyira idegen volt széles katolikus körök gondolkodása számára. S ezt csak most, a zsinat után értjük igazán. Említsük meg a kronológikus hűség kedvéért, hogy 1945-ben a Nemzeti Színház, majd 1955-ben a Néphadsereg Színháza (ma ismét Vigszínház) vitte színpadra a „Szent Johanna”-t, s különösen az utóbbi felújítás az eddig legnagyobb sikert hozta, százhuszszor játszották. A katolikus néző számára azonban ez a mostani, 1967-es felújítás minden eddiginél igazmasabb, hiszen kiderül, hogy a dráma jellegzetesen katolikus konfliktusát és problematikáját Shaw már több mint negyven évvel ezelőtt úgy közelítette meg, ahogy ma mervadó és jelentékeny katolikus gondolkodók közelítenék meg.

Shaw a darabhoz írt, már előbb említett bevezetőjében elmondja a dráma egész genezisést és föltárja azokat a megfontolásokat és gondolatsorokat, amelyek írás közben foglalkoztatták. A bevezető egyik fejezetének ezt a címet adta: „A katolicizmus még nem eléggé katolikus.” Itt olvasható a következő bekezdés: „Amikor a küzdő egyház a fejébe veszi, hogy ő a diadalmas egyház, mindig súlyos hibákat követ el, mint Johanna, Giordano Bruno és Galilei esetében, s ez oly nehézze teszi a szabadon gondolkozó ember számára, hogy alávesse magát. Pedig ha az egyház nem biztosít helyet a gondolkodás szabadsága számára, mi több, ha nem prédikálja és nem bátorítja ezt a gondolati szabadságot, tökéletesen bizva abban, hogy a valóban szabad gondolkodás önmagától megtalálja az egyház kebelébe vezető utat, akkor nemcsak hogy nincs jövője a modern kultúra keretében, de nyilván nem is hisz már hitének igazságában, és bűnösnek bizonyul abban az eretnekségben, amely két különböző és ellentétes irányzatot csinál a hitből és a tudományból, hogy egymással harcolva versengjenek a lelkek uralmáért.” Shaw 1924-ben írta ezt. Karl Rahner, a ma élő neves teológus úgy fejezi ki ezt, hogy nincs olyan kérdés, gondolat, amit föl ne lehetne vetni, ki ne lehetne mondani, ha egyszer egy embernek már eszébe jutott; és az egyháznak nem az a feladata, hogy az így fölmerülő kérdéseket, gondolatokat elhallgattassa, hanem az, hogy megoldja őket és értelmes választ adjon rájuk.

Shaw abban látja Johanna tragédiáját, hogy hiányzott vele szemben ez a fajta türelem, holott soha semmit sem mondott vagy tett, ami ellenkezett volna a józan emberi értelemmel. És szerinte ez annak ellenére áll, hogy Johanna a kijelentéseivel kapcsolatban látomásokra hivatkozott. Shaw bevallja, hogy mint liberális, protestáns család neveltje egyszerűen nem tudja elhinni, hogy Szent Katalin és Szent Margit leszálltak az égből, hogy Johannának tanácsokat adjanak. Mégis sikra száll Johanna látomásainak nemcsak a „jogosága”, hanem az „igazsága” mellett is, mert szerinte egy emberi fölismerésben sosem az a döntő, hogy miként jött létre, hanem az, hogy miként viszonyul a valósághoz és az igazsághoz. Gondolatmenetét egy érdekes példával világítja meg. Ha Newton azzal állt volna elő, hogy megjelent neki Pitagorasz szelleme és megmagyarázta, miért esik le az alma a fáról, ezért még senki sem tartotta volna őt bolondnak, vagy ördögi hallucinációk áldozatának, mert a gravitáció igaz, függetlenül attól, hogy Newton mi módon ismerte föl. Newton akkor végezte volna a bolondok házában, ha olyasmit állít, hogy Pitagoraszról hallotta, hogy a Hold ementáli sajtból van.

Johanna minden cselekedete és megnyilatkozása kiállta az értelem és az erkölcs próbáját is — mondja Shaw — s ezért tévedett és hibázott, bár jóhiszeműen de súlyosan az egyházi bíróság, amelynek nem volt joga arra, hogy Johanna lelkiismeretének bírójává tegye meg magát. S ha a Johanna problémájának ilyen kihegyezése négy évtizeddel ezelőtt még súlyosan zavarta a katolikus közérzetet, ma már ott tartunk, hogy nemcsak az értelemmel és erkölccsel nem ellentétes elvek szabadságát valljuk, hanem olyan magasrangú egyházi személyiségek, mint Bea bíboros, szállnak sikra a „tévedés szabadsága” mellett, ami az embernek személyi méltóságából eredő joga. Ezek a problémák élénken foglalkoztatják mostanában a katolikus gondolkodást és Shaw remekművének ez ad különös időszerűséget.

A Madách Színház méltó keretek között vitte színpadra a „Szent Johannát”. A főszerepben Psota Irén kimagasló és felejthetetlen alakítást nyújt. Az eddigi hagyománytól némiképp eltérő Johannája sehol sem válik patétikussá, hanem a katonaruhában is mindvégig megmarad az ellenállhatatlan hitű és lendületű, de természetesen eszű és kissé félszeg, kamaszos mozgású parasztlánynak; megfelelően annak a ténynek, hogy a szenteknek csak a haláluk után készült képein lebeg a fejük körül a gloriola. Amíg élnek rendszerint arra ügyelnek leginkább, hogy ne üssenek el a többi embertől. Jó általában a többi szereplő is, igazságtalanság lenne bárkit is külön kiemelni. A rendező Vámos László és a díszlettervező Siki Emil korrekt munkát végzett. Külön meg kell emlékezni viszont Mialkovszky Erzsébet festői szépségű, korhű jelmezeiről. A darabot — mint már a legutóbbi fölújítás alkalmával is — Ottlik Géza szép, árnyalt és gördülékeny fordításában játssza a színház. (Doromby Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Kassák Lajos 80 éves. 1967. március 21-én tölti be élete 80-ik esztendejét Kassák Lajos költő, prózaíró, festő, irodalmi, művészeti és szociológiai tanulmányok szerzője, feltűnően nagyjelentőségű folyóirat egykori szerkesztője, — líráknak és piktúráknak ma is fáradhatatlan elevevőségű, ereje teljében alkotó egyénisége. A mester születésnapja alkalmából Párizsban a Denise René galériában és Budapesten a Fényes 'Adolf'-teremben egyidőben nyílt kiállítás Kassák festményeiből, rajzaiból és kollázsáiból.

Kassák Lajos munkássága nemcsak XX. századi irodalmunk, de a modern magyar képzőművészet talajába is mély barázdát szántott. Az ő folyóirataiban („A Tett”, „Ma”) és az általa rendezett kiállításokon jelentkezett először — a tizes években — egy sor kiváló fiatal művész (Nemes Lampérth, Bohacsek Ede, Kmetty, Máttis-Teutsch, Uitz) és az ő közvetítésével váltak ismertté Magyarországon azok a forradalmian új művészeti mozgalmak (kubizmus, futurizmus, expresszionizmus, aktivizmus, konstruktivizmus, dadaizmus, purizmus), amelyeknek frissítő, felszabadító levegője a mi művészeti életünket is — amely a rövidéletű „Nyolcak”-csoport megszűnése óta szétzilált és benuult volt — megélénkítette, megtermékenyítette.

Az 1919-es tanácsköztársaság bukásakor Kassákot letartóztatták, majd — kiszedés után — Bécsbe emigrált. Itt újra megindította „Ma” című lap-

ját, s kiadta az „Új Művészek Könyvé”-t, amelyről Michel Seuphor francia esztéta egyik írásában a következőket olvassuk: „Mikor 1922-ben elért hozzánk Bécsből az *Új Művészek Könyve*, amelyet Kassák honfitársának, Moholy-Nagy Lászlónak társaságában szerkesztett, s amelyhez lelkes és látnoki előszót írt. — először tárult elénk az új művészet látszólag oly elütő elemeinek összefoglalására irányuló törekvés.”

A bécsi években kezdődött el Kassák saját festői, szobrászi, grafikus tevékenysége; 1920 körüli munkái — az ún. „*képarcitektúra*”-k — művészettörténeti szempontból úttörőek, minőségüket tekintve pedig e korszak legidőutálabb művészeti produktumai közül valók. Kassák e műveit ma nagy múzeumok őrzik, lexikonok reprodukálják, kézikönyvek méltatják, — megállapítva, hogy „Kassák Lajost elvitathatatlan hely illeti meg a modern kultúra atyjai között”. (Seuphor).

Az emigrációból 1926-ban hazatérve, Kassák képzőművészeti alkotótévékenysége egy időre mérséklődött, azonban érdeklődése a festészet és a szobrászat világa iránt nem csökkent. „Egy ember élete” című önéletrajzi ciklusában emlékezetes portrékat rajzol Gulácsy Lajosról, Kernstokról, Tihanyi Lajosról, Egy Józsefről s más festő-kortársairól, — az általa vezetett „Munka”-körben számos fiatal, tehetséges festőt (Kepes György, Trauner, Korniss Dezső, Vajda Lajos) nevel és pártfogol, közben pedig esszék, cikkek tucatjait írja művészekről, művészeti kérdésekről („Nyugat”, „Munka”, „Kelet Népe”, „Híd”, „Magyar Nemzet”). Ezeknek az írásoknak egy részét „Vallomás tizenöt művészről” című könyvében (1942) gyűjtötte össze; szép, máig is érvényes jellemzéseket kapunk e kötetben Czöbel Béláról, Ferenczy Béniról s más legértékesebb mestereinkről. Ezidőtájt (1941) keletkezik „Egy lélek keresi magát” című regénye, amely a két háború közötti magyar művészek legjobbainak — a konzervatív izlésű polgárság és a hivatalos körök értetlensége ellenében folytatott — küzdelmeiről ad hiteles, életteljes képet.

A felszabadulás utáni két-három esztendőben Kassák irodalmi-művészeti életünkben vezető szerepet töltött be. Folyóiratai („Új Idők”, „Alkotás”, „Kortárs”) — amelyekben Brancusi, Arp, Delaunay, Braque, Márfy, Barcsay, Gárdányi Jenő, Bálint Endre, Borsos Miklós, Vilt Tibor és más modern művészek munkáit közölte — az avantgarde törekvések fórumai voltak. 1947-ben Kassák Lajosnak újabb művészeti tárgyú könyve látott napvilágot, az utolsó fél évszázad magyar festészetét és szobrászatát tömören áttekintő „Képzőművésztünk Nagybanától napjainkig”.

1949-től jópár esztendőig Kassák irodalmi és képzőművészeti alkotásai el voltak zárva a nyilvánosság elől. A mester azonban — békásmegyeri magányában — nem veszíti el alkotói kedvét. A kultúrpolitikai helyzet változtatával 1957 tavaszán a Váci utcai Csók Galéria kiállítását rendez Kassák festményeiből; a Genthon István által megnyitott tárlaton — amely egybeesett Kassák 70-ik születésnapjával — egyaránt szerepeltek figuratív és nonfiguratív alkotások. A látogatók jórésze nagy érdeklődéssel fogadta a kiállított anyagot; Gáspár Endre évtizedekkel korábban írott szavai igazaknak bizonyultak: „Kassák a művészeknek ahhoz a fajtájához tartozik, amely nem maga tesz engedményeket, hanem másokat kényszerít arra, hogy belemenjenek az ő engedménytelenségébe”. (Gáspár E.: „Kassák Lajos, az ember és munkája”, Wien, 1924).

Egy évtized óta Kassák ismét tevékeny és megbecsült résztvevője a magyar szellemi életnek. Újabb köteteinek zömét („Költemények, rajzok” 1958; „Szerelem, szerelem” 1962; „A tölgyfa levelei” 1964) maga illusztrálta, a „Hűsvét New Yorkban” című — általa fordított — Blaise Cendrars-könyv (1964) oldalait is Kassák-grafikák díszítik, s 1965 karácsonyára „Mesterek köszöntése” címmel kiadták képzőművészeti ihletésű, Paul Klee-t, Marc Chagall-t és a modern művészet más klasszikusait üdvözlő költeményeit is. E könyvek budapesti megjelenésével párhuzamosan francia, nyugatnémet, olasz, svájci és lengyel galériákban nyíltak Kassák-kiállítások.

A 30-as, 40-es években ábrázoló, realiztikus jellegű festmények, akvarellek, rajzok (férfi és női alakok, csendéletek, tájképek) is kikerültek Kassák műterméből, — a mester mai alkotásainak formavilága viszont már teljesen

geometrikus-absztrakt. A széles, mély nyugalmat, csendes derűt és harmónikus életérzést sugárzó újabb Kassák-művek töretlenül kapcsolódnak a művész 1920—1924 körüli munkásságához, amely közeli rokonságban volt a holland, orosz és francia konstruktivisták és szuprematisták (Mondrian, Malevics, Lisszickij, Auguste Herbin) szemléletével. A mester egyik méltatója — Kassák negyven-negyvenöt esztendő előtti bécsi „képarchitektúra”-inak és újabb munkáinak szellemi egységéről, kontinuitásáról szólva — joggal idézte Goethe szép mondatát: „Az a legboldogabb ember, aki életének végét annak elejével összefüggésbe tudja hozni”.

„Arany és babér nélkül” című költeményét — 1958-as versgyűjteménye záró-darabját — Kassák e szavakkal fejezi be:

Korsóm színültig töltve
a béke és hit borával
mit hűségem szöleje termett.

Igen, a hit és a hűség bazaltszilárdságú fundamentumára épül fel a nyolcvan esztendőss Kassák Lajos ma is gyarapodó, növekedő, sokrétű életműve, amely a legrokonszenvesebbek, legpéldamutatóbbak és — aligha kétséges — a legmaradandóbbak egyike a jelenkori magyar művészet és irodalom történetében.

(Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Petrovics Emil: Jónás könyve.) Petrovics Emil az új magyar zene egyik legjelentősebb alakja; több zeneművével már jelentős közönségsikert aratott, s mindegyikben újra és újra kísérletet tett a zene formanyelvének átalakítására és bővítésére. Újabb oratóriuma kétségkívül eddigi legjelentősebb műve, hiszen olyan alkotás megzenésítésére vállalkozott Babits Jónás könyvével, amely maga is összefoglalás, egy életmű végső szintézise. A zeneszerző a következőkben határozta meg művének programját és az eredetihez való viszonyának kérdését: „Babits lenyűgöző erejű és szépségű költeménye lehetőséget nyújtott, egy olyan gondolat zenei-drámai megfogalmazására, mely régóta foglalkoztat. A cselekvés, a megszólalás kötelességéről van szó. C'est la guerre című operámban a passzivitás tragédiáját, Lysistraté című oratóriumomban az aktivitás komédiáját írtam meg, a Jónás könyve prófétája az aktivitás tragikumát jelentette számomra. Jónás figurája mégis a cselekvő élet igazolása. A próféta hatalmas küzdelemben győzi le a benne és mindannyiunkban meglévő kényelemszeretetet, amely minden állásfoglalást, kiállást meddőnek és fölöslegesnek ítél”.

A babitsi gondolat illetően megfogalmazása kétségkívül igaz, de aligha adja teljes képét a Jónás könyvének. Mert Jónás küzdeelmében korántsem csupán az aktivitás tragédiája fejeződik ki, hanem annál több, egyebek között az „aktivitás komédiája” is, amely az egész művet annyira ironikussá, és ugyanakkor emberivé teszi. Mert a próféta bukása, és emelkedése fölött mindvégig egyetlen ívként feszül a komikum, a humor tragédiája is. Nem szólva arról, hogy vannak az eredeti műnek kétségkívül transzcendentális irányba mutató vonásai is. Petrovics Emil ez utóbbiakat úgy küszöbölte ki, hogy nem zenésítette meg teljes egészében a negyedik részt és Jónás imáját. De vajon teljes, és az eredetivel adekvált-e így alkotása? Vajon nem hiányzik-e majd a drámát feloldó líra, mely a költő egyik legszebb vallomása? — Ezekre a kérdésekre vártuk a választ az oratórium előadása közben, s bár az egész igen szép, felmerülő kétségeinket mégsem sikerült teljesen eloszlatnia. Eppen a drámaiság túlzottan központba helyezése, s az epikum, valamint a líra (ezek is fontos alkotórészei a Jónás könyvének!) valamelyes visszاسzorítása a magyarázata, hogy a mű lehetőségei alatt maradt. Hogy milyenek lettek volna ezek a lehetőségek a maguk teljességében, azt jól mutatta például a kormányos és Jónás dialógusának nagyszerűen sikerült zenei megoldása, a két ember ellentétének pregnáns zenei ábrázolása, vagy a monumentális kórustételek, melyek kétségkívül az új magyar zene jelentős darabjai. A mű egésze azonban nem érte el ezeket a kiugró csúcspontokat. A maga teljességében sikerült azonban kifejeznie a zeneszerzőnek azt a gondolatát, hogy az „esetleges eredménytelenség gondolata nem akadályozhatja meg a cselekvést”. Babits gyönyörű so-

raira hivatkozhatunk itt, melyek az oratórium lezárásában is döbbenetes erővel hatottak:

..... mint Ő súgja bátran
szólhassak, s mint rossz gégéből telik,
vagy míg az égi és ninivei hatalmak
engedik, hogy beszéljek, s meg ne haljak.

Az Erdélyi Miklós vezette előadás teljes odaadással és lelkesedéssel, magas művészi színvonalon szolgálta az új magyar mű ügyét. A Budapesti Kórus, mint annyszor, ezúttal is az előadás pillérének bizonyult, a szólisták közül érett, biztos produkciót nyújtott Palócz László és Útő Endre. Szőnyi Ferenc betegsége miatt Szabó Miklós beugrása mentette meg az előadást. Nyilván ez a szokatlan vállalkozás, s Jónás szólamának nehézsége adja a magyarázatát, hogy produkciója itt-ott vázlatos volt.

(Leopold Stokowski hangversenyéről.) A hangversenyévad néhány olyan eseménnyel szolgált, melyekre olykor egy életen át kell várni. Arthur Rubinstein után alig néhány héttel, a megbetegedett David Ojsztrah helyett századunk egyik legnagyobb karmesteregyénisége, Leopold Stokowski látogatott Budapestre. Nevét Toscaninié mellett emlegetik: ők ketten teremtették meg századunk karmesteri felfogását; míg Toscanini inkább újraértelmezte a műveket, Stokowski a karmesteri technikát emelte a legművészibb magaslatra. Még most, élete alkonyán is lehetetlen volt nem csodálni hihetetlen szuggesztivitását, bámulatos energiáját, s azt a nagyszerű betanító munkát, mely a Hangversenyzenekarból eddig alig ismert lehetőségeket szabadított fel.

Stokowski hangversenyének külön érdekessége volt, hogy bevezető számként Bach d-moll toccatájának és fűgájának általa készített, virtuóz igényeket támasztó átirata hangzott fel. Ha nem is tudjuk teljes mértékben elfogadni az ilyen és hasonló átiratok helyes voltát, már ez a kissé elnagyolt előadás is jelezte, hogy Stokowski kevés mozdulattal is nagyon sokat tud adni. Beethoven VII. szimfóniájának megszólaltatásakor aztán megcsodálhattuk, hogy vendégünk milyen csalhatatlan stílusérzékkel közeledik a zenei klasszicizmus világához, s számára mennyire nem jelent problémát a klasszikus és romantikus zenei elemek különválasztása. Csak ismételni tudom a már elhangzott megállapítást: sosem hallhattuk még a szimfóniát ennyire „karcsú, görögös” formában. Még az utolsó tétel szilaj, féktelen vágatásában is érzékeltette vendégünk a klasszikus árnyalatokat és színeket.

A műsor második részében két olyan zenekari produkcióban gyönyörködhattünk, melyhez foghatót alighanem nagyon sokáig nem hallhatunk majd. Előbb a Hovanscsina zenekari közjátéka hangzott fel leheletfinom, szinte impresszionisztikus előadásban, majd Sztravinszkij Petruskája ragyogó ritmusban, s olyan elhíthető erővel, hogy szinte magunk előtt láttuk a vidám farsangi vásár képét, s a belőle kibontakozó tragikus történetet, mely azonban mégsem teljesen tragikus, mert a háttérben mindvégig ott lüktet a táncolók színes forgataga.

A hangverseny befejezésével a közönség hosszan, a nagy produkciót s az egész életművet megillető lelkesedéssel ünnepelte az agg karmestert. Kissé talán mindnyájunkban kísértett a gondolat: esetleg utoljára látjuk ezt a csodálatos művészt. Búcsú helyett azonban szeretnénk mielőbb viszontlátni a budapesti dobogón.

(Ferencsik János Beethoven-estje.) Elmúlt jegyzetünkben az V. szimfónia remek előadásáról emlékeztünk meg, ezúttal a VIII. szimfónia igen szépen sikerült megszólaltatásáról számolhatunk be. Ezt a szimfóniát nagyon gyakran lehet hallani; elterjedt róla a vélemény, hogy Beethoven csak úgy mellékesen, szinte „félkézzel” komponálta. Pedig a mű a szerzőnek talán legszellemesebb, legváltozatosabb alkotása. Valószínű, hogy a művészekből, írókból, zenészekből és festőkből álló társaság, mellyel Teplitzben töltötte Beethoven 1812 nyarat, felvillanyozta kedélyét, s az élet derűsebb oldala felé fordította figyelmét. Ennek a „kitárulkozásnak” lett zenei megfogalmazása a VIII. szimfónia. Beethoven maga ugyan — terjedelmére célozva — „kis”

-szimfóniának nevezte, de a Hetediknél is többre értékelte. Nem is csoda, hiszen sosem irt ennyire kristálytisztá, szinte súlytalanul lebegő művet. „Itt azután igazán semmi feszültség, drámaiság, az egész forma tündéri játékká oldódik, de játék a magasból visszaneézve, játék, amelyben sok az emlék, a rezignáció és a megbocsátás. Innen a szimfónia különös fénytörése, a bölcs mosoly, mely Beethoven arculatán most jelent meg először és utoljára.” Ezt a sok fényben villódzó, sokféle életérzést összegezõ szimfóniát tolmácsolta sorozatának utolsó előtti estjén Ferencsik János a Hangversenyzenekar élén. A hatalmas ciklusban az ő számára is megpihenés lehetett ez az est, erõgyújtás, egy utolsó lélegzetvétel a IX. szimfónia óriása előtt. Talán éppen ezért sikerült megszólaltatása olyan nagyszerűen, ezért jelentett ismét — akár a sorozat többi műsorszámá — kivételes élményt. Alkalmunk volt ugyanezen az estén Kovács Dénes salaktalanul szárnyaló hegedűhangjában is gyönyörködni: az F-dur románcot szólaltatta meg. (Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. Szemes Mihály filmje, az *Édes keserű Török Sándor Jóéjtszákát* című elbeszéléséből készült. A harmincas évek „békébeli” nyarainak egyikén játszódó cselekménynek dramaturgiaiailag két pólusa van. Az egyiket a vidéki kisváros elitje képviseli. A szokásos évi jótékonykodás ürügyén összeseregleg társaság gyűjtöget az árvák javára. Ennek a „felelős nemzeti akciónak” szóltan, s csak a film utolsó pillanataiban tevékeny résztvevője az egyik árvagyerek, aki mellettük a perselyt tartja, s akaratlanul tanúja lesz a társaság belső életének: ez a bepillantás megzavarja és kétségbeejti a gyereket, és groteszk, különös cselekedetre készíti.

Ha a rendező kicsit tovább ment volna a karikírozásban, szabadjára eresztette volna gúnys kedvét, melyet óvatos megfontoltsággal egész idő alatt csak magának tartogatott meg, akkor talán egy „magyar Clochemerle” képe is kikeredhetett volna ebből a filmből: régen várt adósságot törlesztett volna vele! Csak a háromnegyed évszázaddal az európai fejlődéstől lemaradt félfeudális-kispolgári típusokkal kellett volna a polgári-kispolgári szereplőket behelyettesíteni. A másik pólust megszemélyesítő árvaházi fiú, a már-már csehovi benyomást keltő árvaházi tanár és a városi rendőr színészi alakításukkal is hangsúlyozzák a távolságokat: az a városi társaság keresett, minden lépésben számítható magatartását teljesen eszköztelen játékkal ellenpontozzák. Alig egy-két szót szólnak csupán a cselekmény során, jelenlétük azonban állandóan ott érezhető.

Fokozza a polarításban rejlő drámai feszültséget, hogy Szemes sokszor a kettős látvány ritkán alkalmazott eszközével is él, s a szélesvászonra egyszerre két különböző képet vetít: külön-külön az önmagával elfoglalt társaság és az árvaházi fiú képét. Ezzel a szerencsés megoldással jól kifejezhette az alapnovella jellegzetesen kettős szerkezetét.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy az *Édes és keserű* hibátlan alkotás. Középszerűségének oka talán főleg az, hogy a közérthetőség érdekében néha túljátszatják a szereplőket, mindent a néző „szájába rág”, hogy megérthesse a szereplők magatartását. Hangsúlyozni ugyanis ebben a témában kevésbé az eszközök terén kellett volna, mint inkább a szándékban. Ebből a szempontból a film ott vált a legmélyebbé, ahol magáról a művészetről beszél: miután a város „művelt” társasága megtárgyalta a nemzeti szempontok fontosságát a fiatalság nevelésében, meghallgatnak egy szentimentális giccskölteményt, s a magasrangú katonatisztek, vezető beosztású hivatalnokok és ügyvédek — az ország „színe-java” — meghatódva és elismerően bólogatnak. Ennek a dermesztő tájékozatlanságnak a fényében érthető a film zárójelenete: az árva gyerek megharapja a kézsókra nyújtott kezét. De érthetők mindazok a későbbi következmények is, melyekről a film már nem beszél közvetlenül, de amelyek ott sejtethők benne.

* * *

Az a változás, amely a fejlett ipari társadalomban a férfi és nő kapcsolatában bekövetkezik, nyilván csak hosszabb távlatból tekinthető át világosan. Ha valaki ehhez a kérdéshez nyúl, s el akarja kerülni a divatos következtetéseket, kénytelen a legszükségesebbre szorítkozni mondanivalójának megfor-

málásában. Ez a szűk határok között mozgó, önmagára redukált szemléletmód jellemzi *Bo Widerberg* filmjét, a *Gyerekkocsit*, s általában a svéd filmek nagy részét, melyek már hagyományosan ezzel a kérdéskörrel foglalkoznak.

A film két főszereplője a társadalom legegyszerűbb rétegéhez tartozik, ami azonban nem is olyan könnyen ismerhető föl, mert öltözködésük, lakásviszonyaik és viselkedésük megtevesztí a járatlanabb nézőt. A gazdasági fejlődés egyben ennek a rétegnek az életszínvonalát is olyan mértékben emelte, hogy anyagi téren a nő teljesen függetlenné vált, s eltartja önmagát. A párválasztás kérdésében már főleg az érzelmek játszanak szerepet. A film azt az esetet mutatja be, amikor az érzések megszűnnek, mire a gyerek megszületik. A gazdasági önállóságot mint tudjuk, nem követi önműködően az erkölcsi, a szellemi: a film szereplőinél is ez a helyzet. A lassan változó helyzetben, a természetes szabadság adta lehetőségek között számukra többnyire a véletlenek s az ösztönösség a lényeges tényezők. A tekintélyi erkölcsi normák nem jelentenek — igazán soha nem is jelentettek — semmit, s miközben ismerkednek az utcán, szeretik egymást az autókban, hallgatnak otthon s kendőzetlenül beszélgetnek gyári barátnőikkel, saját erkölcsi normáikat is alakítgatják. Életmódjuk és műveltségi szintjük miatt azonban tájékozódási nehézségekkel küzdenek, s ösztönös ítélkezésük csak a statisztika összesítésében mutat valamilyen — még korántsem végleges — irányt. Nyers, darabos stílusban, közvetlen eszközökkel rajzolja meg a film ennek a két szereplőnek a jellemét. Ez a darabosság azonban leleplező is: a primitív légkörben élő két ember képtelenek szólna bekötött szemmel, tapogatódzva akad egymásba. Hazudozással kezdik az ismerkedést, mert azt hiszik, ez a természetes, a dülölt szélén leállított autóban hamar ösztönök lesznek, de hosszú időre van szükségük ahhoz, hogy cselekvésüknek megfogható irányt szabjanak.

A rendező hétköznapias tárgyilagossággal állítja össze a történetet; az események átlagos voltát hangsúlyozza benne. A lány néhány hetes együttlét után rájön, hogy jövődó gyermekének apja nem hozzá való, s inkább az önállóságot választja. A hátsódvarok, garázsok, cseklőforgalmú utcák és parkoló autók világa a keret; jellegzetes a filmre, hogy tulajdonképpen nem konfliktusokat mutat be, nincs egyik vagy másik oldal valamilyen általános érvényű erkölcs értelmében. A lánynak gyakorlatilag már senkivel sem kell harcolnia, amiért nem megy férjhez. A svéd rendező szemében a kérdésnek társadalomszerkezeti oldala sincs már: a társadalom minden rétegében előfordulhat ez az eset, s a problémák nem a szociális antagonizmus oldaláról jelentkeznek. Akik a hagyományos konfliktusszemlélet alapján közelítik meg *Widerberg* filmjét, azoknak ez a problémafölvetés banálisnak fest, akár a gazdag ember számára a szegénység. Pedig ez is egyfajta szegénység: az egyéni szabadság helyzetében a film szereplői képtelenek arra, hogy éljenek az érzelmeik adta lehetőséggel, mert nem tanultak meg ítélkezni. Következésképp a magányt választják, mint a filmben a lány. A tulajdonképpeni tetőpont az a jelenet, mikor a lány megköszöni a fiúnak, hogy egy éjszakára meglátogatta a szülés után. A lány számára az egyedüllét megoldás, mert így is föl tudja nevelni a gyermekét. A rendező ehhez semmit sem tesz hozzá, hanem befejezi a filmet, nyitva hagyva egy sor kérdést, amelyekre ki-ki a maga felfogása szerint keresheti a megoldást.

* * *

Az *Elet a kastélyban* című francia film egy 33 éves rendező első önálló alkotása. *J. P. Rappeneuz* számára a második világháború legfőbb gyerekkori emlék, s talán ezért is érthető, miért „mert” a történelmi témáról tréfásan beszélni. A normandiai partraszállás idején játszódó cselekményben a visszas helyzetek és vígjátéki fordulatok a lényegesek, s valóban ügyes alkalmazásuk szakmai színvonalról tanúskodik. A film kapcsán sok minden *nem* jut eszébe az embernek, s ez bizonyára csak fokozza népszerűségét. A német megszállás és a háború egyszerűen keretanyag, a cselekményt ugyanezzel a fáradsággal a tártárárás idejébe is helyezhették volna; mindenki azzal a nyugodt tudattal nézheti végig, mintha a film háttérét képező eseményekhez semmi köze sem volna.

(Ungváry Rudolf)

MAGYAR KATOLIKUS TEOLÓGIAI IRODALOM 1966-BAN. Katolikus könyvkiadásunk az elmúlt esztendőben mind számban, mind pedig súlyban örvendetesen gyarapodott és növekedett. Lassan-lassan minden jelentős teológiai szakból egy-egy jól használható kézikönyv lesz a birtokunkban. Ezek megjelentetéséért köszönet illeti az illetékes tényezőket, a kiadó Szent István Társulatot és az Ecclesiát, valamint a szerzőket. Most hat olyan új munkáról számolunk be, melyek ismét öregbítették hazai teológusaink hírnevét.

* * *

Papoknak rekollekciót tartani hálátlan feladat. Azokat az igazságokat kell újszerűen és vonzóan eléjük állítani, amelyeket hosszú éveken keresztül tanultak. Csak a rájuk rakódott port kell lefújni, hogy újra fényesen tündököljenek. Szombathely aranymisés főpásztor, Kovács Sándor, az 50-es évek elején vállalta ezt a hálátlan feladatot: tizenkét éve tartja székvárosában az egyházmegye papságának a rekollekciós elmélkedéseket. Ezekből húszat válogatott ki a papi élet és szolgálat szentségének témaköréből és jelentette meg az elmúlt év őszén.¹

Az elmélkedések két időhatár közé foghatók be: 1952. szeptember 15. — 1960. október 3. XII. Pius korában vagyunk. Egy-egy pápai megnyilatkozás, körlevél, mint például a gyakran idézett *Mystici Corporis, Mediator Dei, Menti nostrae, Sacra virginitas, Maxima redemptionis nostrae mysteria* már felcsillantja az ígéretes jövőt, de zsinatra akkor még itthon senki sem gondol. Mégis a problémák már felmerülnek, a megoldások érlelődnek. Szombathely püspöke, az írás és a liturgia embere, az Isten örök üzenetének, az egyházi törvénykönyvnek, az egyidejű római irányelveknek, a hazai és a külföldi kezéhez kerülő irodalomnak segítségével próbál papjaiból Isten emberét faragni, felkelteni bennük a vágyat a megújulásra. S úgy érezzük, hogy még a zsinat után is sok haszonnal forgathatja a papság e könyv lapjait.

* * *

Bánk József c. püspök, győri apostoli kormányzó, a kiváló egyházjogász most megjelent prédikációs kötetével² új arcát mutatta meg a papságnak. Negyedszázad alatt egy tucatnyi jelentős jogi írása, közülük három latin, egy pedig német nyelven jelent meg. Ezzel a művével gondolatokat és buzdításokat akar adni az egyházi év vasárnapjaira és ünnepeire. Hiszen a püspök az Egyház hivatalos tanítója, aki Krisztus tekintélyével hirdeti az igét, a pap pedig a püspök segítőtársa az evangélium hirdetésében. A zsinati liturgikus konstitúció kötelezővé teszi a nép részvételével bemutatott vasár- és parancsolt ünnepnapok miséjén a homiliát. A konstitúcióhoz végrehajtási utasításként kiadott instrukció szerint a homília valamilyen szempontból kifejti vagy a szentírási olvasmányok (Ilecke, evangélium) vagy az *Ordinarium* (*Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus-Benedictus, Agnus Dei*), illetve a napi *Proprium* (*Introitus, Graduale, Offertorium, Communio*) szövegét, s e kifejtésben mindig figyelembe veszi mind az ünnepelt hittitkot, mind pedig a hallgatók igényeit.

A tartalmilag és formailag krízisbe jutott prédikációs rendszerünk revíziójára Bánk püspök maga ajánlotta 1965. október 16-i zsinati felszólalásában, hogy a felnőtt híveknek a katolikus hit főigazságait meghatározott időn belül, például három év alatt, megfelelő módon, tervszerűen kellene a szentbeszédekben tudomására juttatni. A ma emberének a szentírára támaszkodó, az eleven életet szemlélő, emelkedett stílusú, példás étellel alátámasztott szentbeszéd imponál. A szerző ezt a könyvet többéves igehirdetése eredményeként adja paptestvérei kezébe a prédikációhoz és elmélkedéshez segítségül, Isten esztendejének rendjében, ádventtől ádventig, beszöve az Úr a Boldogságos Szűz és egy-két jelesebb szent ünnepét. Alkalmanként egy-két vázlat, néhány gondolat ad eligazítást a további munkához, a klasszikus példák mellett a mai életből vett képek is helyet kapnak, a hazai és a külföldi katolikus és

¹ Kovács Sándor: Isten embere. Szent István Társulat, 1966. 307 o. 60.— Ft.

² Bánk József: Vasárnapok-ünnepek. Szent István Társulat, 1966. 622 o. 95.— Ft.

nem-katolikus irodalom nagyjai is megszólalnak, hogy egy-egy sorukkal elgondolkotassanak.

* * *

Radó Polikárp *A kereszténység szent könyvei* című kétkötetes munkája majd 40 éve, 1928/29-ben, Szentiványi Róbert *A szentírástudomány tankönyve* című könyvének ötödik kiadása pedig 20 éve, 1946-ban jelent meg. Az azóta lepergett esztendőök a biblikumban szinte a legizgalmasabbak voltak. Katolikusok és protestánsok, ortodoxok és zsidók vállvetve kutattak, dolgoztak a Könyvek Könyvével kapcsolatban, fejtették meg és tették közkinccsé a leleteket. Korunk szentírástudományában a legtöbb az átértékelés: az új dokumentumok, eredmények szerves beépítése után majdnem napról napra tapasztalható a változás. Szörényi Andor professzor első, ószövetségi vonatkozású munkáját a *Psalmen und Kult im Alten Testament* című kötetét 1962-ben adta ki a Szent István Társulat. Most megjelent könyvével³ a modern szentírástudomány megállapításait akarja összefoglalni és olvasóival megismertetni. Több mint hatszáz lap terjedelmű munkája a klasszikus értelemben vett introdukción, bevezetésen túl bibliai teológiát ad. Első részében az újszövetség világába vezeti be olvasóit a kánon-, a szöveg- és a kor történelmén keresztül. A második rész a speciális bevezetés az Újszövetség 27 szent könyvébe.

Szörényi professzornak sokszor kellett könyvében mítoszتانítást végeznie. Az olvasó számára talán a legnagyobb élményt a kortörténelemtől szóló fejezet jelenti, meg az újszövetségi iratok korszerű elemzése. Az újszövetségi kortörténelem a legújabb kutatások fényében foglalja össze Jézus életének kronológiáját, világítja meg a szenvedés-történetet, igazít el az esszénusok és a holt-tengeri tekercsek kérdésében, valamint bemutatja a messiási eszme fejlődését és eltorzulását az Ószövetségben. A speciális bevezetésben két fejezet figyelemreméltó: Jézus Krisztus és a négy evangélium, valamint Szent Pál élete. Ezekben is izgalmas kérdések kerülnek elő: ki nekünk embereknek az Emberfia, a műfajkutatási vagy formatörténeti módszer, az evangéliumok ellenmondásai, keletkezése stb. A hittudományi főiskolák hallgatói hasznos kézikönyvet kaptak ebben a munkában, a papi továbbképzéshez pedig elengedhetetlen Szörényi professzor könyve.

* * *

Kiadási évül borítóján és címlapján egyaránt az 1965-ös esztendőt tünteti föl, megjelenése azonban az 1966-os évre tolódott át egy hasznos szentírási szemelvénygyűjteménynek.⁴

Kis munkaközösség fáradtságos munkájának eredménye ez a két kötet. A negyvenöt ószövetségi szent könyv az utóbbi évtizedekben a szakemberek, régészek, nyelvészek érdeklődésének gyűjtőpontjába került. A választott nép történetét egyre jobban megismerve döbben rá az ember arra, hogy az Isten milyen különös gondoskodással és szeretettel vezette Izraelt, hagyta meg őt fájának gondolkodás-, érzés-, és cselekvés-világában, de ugyanakkor ápolta és fejlesztette benne a tiszta monoteizmust és munkálta mindenben üdvösségét.

A két kötet az Ószövetségből hoz alapos magyarázatokkal ellátott bőséges szemelvényeket. Nagyon szükséges volt már ez a munka, hiszen közel 40 éve jelent meg a Szent István Társulat szentírásbizottsága azóta már elhunyt tagjai, Aistleitner József, Iványi János, Pataky Arnold, Takáts Ernő által előkészített háromkötetes, jegyzetekkel ellátott teljes magyar ószövetség-fordítás 1930—34 között. Új fordításra a kiváló biblikus szerzők nem vállalkoztak, csak a régies nyelvtani alakokat a most használatban lévővel cserélték föl, s ott, ahol a fordítás a latin szöveget hozza a főszövegben, annak eltérését a héber szövegből jegyzetben adva, a kiadók ezt a jegyzetben lévő szöveget hozzák a főhelyen és a tőle eltérő latin szöveget a jegyzetben.

Szinte az egész ószövetség mindmáig a legproblematisabb szentkönyvgyűjtemény. Nem egységes irodalmi mű, nem egyetlen szerző munkája, több

³ Szörényi Andor: *A biblia világa*. Ecclesia, 1966. 634 o. 120.— Ft.

⁴ Adámtól Krisztusig az ószövetségi Szentírás útján. Szent István Társulat, 1965. 498 és 379 o. 185.— Ft.

évszázad terméke, s az idők folyamán igen sok változásnak volt alávetve. S most ebből kell kihámozni a mai kor tudósának az Isten örök üzenetét az emberhez.

Akik már régen tanulták a szentírástudományt, azoknak az I. kötet bevezető néhány fejezetének átolvasása után az az érzése támad, hogy mennyire revidéálnia kell eddigi ismeretanyagát: le kell fejtenie róla mindazokat a koloncokat, melyek nem állták meg az idő és a tudomány próbáját, melyek akadályozzák lényeglátásunkat. Ilyen fejezetek különösen a bibliai teremtéstörténet, az ősszülők története, az emberiség őstörténete. A további fejezetek a pátriárkák, a szövetség, a próféták korával foglalkoznak és az oktató könyveket mutatják be. A szerzők nem félnek a problémáktól, azokat bátran és tudatosan fölvetve, a tudományos kutatások eredményeinek felhasználásával próbálnak katolikus magyarázatot adni. E mű nagy nyeresége a teológiai oktatásnak.

* * *

Gál Ferenc, a dogmatika, az alapvető hittan professzora új könyvében⁵ ismét egyszerű emberként beszél embertársaihoz saját problémáiról, a világnézetével kapcsolatos kérdésekről. Azt a hitet ébreszti, mely az Istennel való személyes találkozásból fakad a kegyelem vonalán. Világnézeti előadásait négy nagy főcím alá foglalta egybe: A hit ajánlása — Isten a műveiben — Az ember és az erkölcs — Látószögek a keresztény élethez. Ugyanaz a közérthető nyelv, egyszerű fogalmazás, mint eddigi nagy sikert aratott könyveiben (*Katolikus hittételek és Idő az örökkévalóságban*). Egy-két fejezet különös érdeklődésre tarthat számot: a filozófiai istenérvek értéke, az anyag a teológus szemléletében, a lelkiismeret és a szabadakarat.

Itt kell megemlítenünk, hogy a Szent István Társulat a könyv szerzőjének, Gál professzornak fordításában 1966 karácsonyán jelentette meg az Egyházzól szóló dogmatikus konstitúciót.

* * *

A hit szemével körülnézni a világban — ezt írhatnánk fel mottóként Szennay András professzor könyvére⁶ — így tájékozódni és másokat is tájékoztatni. Hiszen a keresztény embernek mindig készen kell állnia arra, hogy a benne lévő reménység okát mások számára megvilágítsa.

Kötetében a szerző 1952—65 között írt 19 tanulmányát gyűjtötte egybe. A „szellemi börtön” kapuja tárul föl napjainkban a teológia és élet dialógusában. Ebben a dialógusban elsősorban a földi realitások, a keresztény moralitás és egyházunk szerepel. A hívő embernek a földi valóságokat helyesen kell értékelnie, állást kell foglalnia a munka, a technika, a család, a faji diszkrimináció kérdésében.

Korunkban a keresztény morálteológia keresi kibontakozásának útjait, bogoztatja hitünk, jötteink és büntudatunk világát, kifejti a katolikus tanítást az atomháborúval kapcsolatban, eligazítást igyekszik adni a gyógyszerek helyes használatáról, a pharmacosóphroszünéről.

Egyházunk önmagával és az őt körülvevő fejlődő világgal kénytelen szembenézni.

Szennay professzor könyvének utolsó részében néhány évfordulóról emlékezik meg: Aquinói Szent Tamás, Darwin, Kierkegaard, Chesterton és Newman.

Ezekben a kis tanulmányokban talál alkalmat arra, hogy mind a katolicizmus sokszínűségét, mind pedig a minket körülvevő világ gondolkodását bemutassa.

* * *

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy mind a hat mű nyeresége hazai teológiai irodalmunknak. A könyvek a II. vatikáni zsinat előtt és alatt íródtak, annak szelleméből, határozataiból több-kevesebbet merítettek. A zsinati ju-

⁵ Gál Ferenc: A hit ébresztése. Szent István Társulat, 1966. 255 o. 34.— Ft.

⁶ Szennay András: Teológia és élet. Szent István Társulat, 1966. 302 o. 53.— Ft.

bileum évében láttak napvilágot, mintegy szintézisét adják a zsinat előtti és alatti teológiának. A II. vatikáni zsinat dokumentumai (számszerint 16), nemcsak a fennálló helyzetet rögzítették, hanem kijelölték azt az irányvonalat is, amit követve kell előre haladnunk. Teológiai irodalmunknak ezért az elkövetkezendő években előrenézően kell az örök igazságokat meghirdetnie, a nehézségeket, kérdéseket őszintén, kertelés nélkül föltárnia és a megoldásokat keresnie, a hit kérdéseit a mai tudomány nyelvén át megközelítve. A zsinati okmányok lefordításán és magyarázatán túl — mely igen sürgős és elengedhetetlen feladat — teológiai irodalmunkban van egy-két olyan terület még, amelyen már nagy szükség lenne új kézikönyvekre. Ilyenek a bölcselet, a szociológia, a morálteológia, az egyetemes és magyar egyháztörténet stb. A világszínvonalhoz valamennyi teológiai tárgyban mielőbb föl kell zárkóznunk.

(Kovács Zoltán)

Rónay György: TÜKÖR ÉS TŰZ. Két évvel *A város és a délibáb* megjelenése után új kötettel* lepte meg Rónay György olvasóit. Kötetében van néhány egészen tiszta, szinte kristályszerű vers, melyek mindenekelőtt eszköztelenségükkel tűntek ki, s egyúttal jelzik azt is, hogy Rónay költészetének épp ez az eszköztelenség lesz egyik uralkodó vonása. Az a vonal, melynek mentén legletisztultabb, legértékesebb versei húzódnak egész költészetét tekintve is, abban a folyamatban, melyet már hét kötet fémjelez.

Három és fél évtizeddel ezelőtt jelent meg *Híd* címmel vékony kis versesfüzete, hangja a magabiztos ifjúságé, patetikus és dagályos. De a szinte még kamasz-költő soraiban és képeiben ott érezzük a későbbi Rónay önfegyelmét. S aztán költészete mintha nem is lenne más, mint egyre tudatosabb szembefordulás a *Híd* világával. Érdekes adalékot nyújt itt Rónay és Illés Lajos nyilvános levélváltása az *Új Írás* hasábjain 1962-ben. Csak egyetlen gondolatot szeretnék belőle kiemelni. A vita *Illyés* Gyula egyik verse körül folyt, melynek végső fordulatát Rónay „előregyártott elemnek” nevezte. Illés Lajos azzal védte Illýt, hogy ez a közéleti költészet alapvető joga: a retorikus fordulatok alkalmazása. De Rónay azt vallja, hogy a költő nem válhat „főlényes rhétorrá”, aki a problémákra rámondja a kész epigrammát, hanem szüli meg, élje meg képeiben a választ. Kicsit ars poeticának is tekinthető ez a levélváltás: Rónay tisztulóköltészetében nincs többé helye a „rhétornak”, ebben a mind határozottabb körvonalakat öltő költői világban csak a kristállyá rakódott élmény kaphat hangot. A vallomás csak közvetve tör fel belőle, s a kép szerepe megnövekszik. Lírája mind zártabbá válik, zárkózott soraiban egyre több a kimondhatatlan, s lassan a lét egy szőlőszembe is belefér. Képi költészet ez, melyben a kép valóságosabb a valóságnál, s a *Tükör és tűz* legértékesebb darabjai is azok, melyekben a valóságselemek valóban képpé és a képek valósággá asszimilálódnak (*Zene, Rouault*). De hogy ez mégsem valamiféle posztimpresszionizmus, bizonyítják ebben a kötetben is tisztán szóló valóság-versei (*Les Invalides*).

Sokoldalú költészet Rónay költészete, s genealógiája is több ágra nyúlik vissza. Egyik ága kétségkívül a modern francia líra, mely a fiatal költő számára valósággal felszabadító erejű volt. Ez a felszabadulás sokban hozzájárult poézisének kibontakozásához, a felszabadulás — talán épp Valéry, mint Vas István gyanítja —, mellyel nyugodtan hajolhat a nagyon is kézzelfogható valóságtól az absztrakció felé. S formavilágára Apollinaire gyakorolt kitörülhetetlen hatást, a külsődilegességektől a lényegig hatolva. Nem is hatás ez már; az érett költő benső, alkati rokonsága ez a francia képers vezéralakjával. (A *trójai lányka*, *A világ legszebb délelőttje*). De a *Parnasse*, a *poésie pure* mind egy-egy motívum ebben a francia hatásban, mely azonban csak az egyik ág.

Másik ágon a *Nyugat* két nemzedékének hagyományaihoz kapcsolódik, a formaművész, az antikos, a mély gondolatiságú, sőt vallásos Babbitshoz, a szagatosabb, néha játékos Szabó Lőrínchez. De van rokon hangja a hervadó ligetek *Berzsenyijével* (*Sárgul lassan*), az *Őszikék* Aranyával (*Dalocska Szárszón*), a természetet átlelkesítő *Vajdával* s a panteisztikusan meleg *Kosztolányival*

* *Tükör és tűz*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.

is. S emellett a hagyomány mellett verskultúráját, műveltségét, költészetét színezi a latinos — római és korafrancia — művészet. S mindezek mélyén és háttérben a szimbolizmus nagy élménye. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy kedveli a szimbólumokat, hiszen jelkép nélkül talán nincs is költészet, hanem elsősorban abban az érzékenységekben, mellyel a világ mozgására reagál. Csak kiragadott példa az *Almafa Szárszón* című költemény:

Ritkább lett alatta az árnyék.
Letörött két ága, de áll még.
Valamire vár még.
Egy végső gazdag termésre talán.
De csak egy vadgalamb zokog a fán.

S ez a szimbolizmus érleli egyébe verseiben a racionalizmust a misztikával, a gondolati lírát a látomással, a nyugodt pátozt a játékosággal.

Ha megpróbáljuk magunk elé állítani Rónay költői útját a *Hídtól a Tükör és tűz*ig, akkor költészetének már említett „felszabadulása” nyomán mindekelőtt a háború előtti évek „szabályos” hangütését kell megemlítenünk, a szinte klasszikusan verselő költőt. Az 1945 utáni évtized érleli meg „lírai realizmusát” (Tótfalusi István), ez teljesedik ki a *Nyár* verseiben, a birtokán széttekintő gazda a bőség tudatában méri föl hazáját. A *Tükör és tűz* világa azonban már nem a finom rezdülési költői lélek melegségre vágyó, meleget sugárzó nyara. Rónay új kötetében a legnemesebb eszköz az eszköztelenség — mondottuk bevezetőül —, s ezek a szinte kemény tisztaságú sorok, ezek a sokszor már kíméletlen képek egyre több versében a végső kérdésekkel való szembenézést jelzik. Egyik legmegrázóbb költeménye az auschwitzi látogatás emlékére íródott *Ozwiecim*; több, mint emlékezés ez a vers, már a téma maga is általánosító erejű. Hasonló problémát ragad meg *A varsói örökimádás*, sőt a *Christus Frasobliwy* is, de még inkább *A tenger, a szél, a hajó* című „helyzetdal”. Mert nem is helyzetdal ez már, önvallomás, André Breton idézett mondása: „Bízzál a mormolásban” — életprogrammá szélesedik: „Bízom a benti mormolásban.”

A *Tükör és tűz Rónay* „legkatolikusabb” kötete: vallomás a hitről. Rónay szerkesztő kötetét, valamennyi új kötetébe felvett régi verseket, olyanokat is, melyek már szerepeltek más kötetben: minden kötetének van egy alapvető programja, mondanivalója, s ahhoz méri régi és új alkotásait. S ez különösen alátámasztja fenti állításunkat: a *Tükör és tűz*ben elsősorban a hitéről vall a költő. Így kap helyt benne katolikus líránk néhány igen szép, talán a legszebbek közé tartozó darabja, olyanok — a fent már említettek mellett —, mint a *Kövek és kenyerek*, a *Ninivében*, a *Hat vers a korintusiakhoz* vagy a *Fényben élni*.

Vallomása háttérben az emberi történelem legiszonyatosabb perceit idézi a költő, a gázhalálba indulók rettenése és a tűzfalak közt riadtan csapongó trójai lányka, nemcsak humanista elkötelezettségéről tesz tanúságot, de ezeknek a képeknek az előtérben határozottabb kontúrokat kap az „Úr városa” is. (Pályi András)

SZÜLŐK ÉS TÁRSADALOM FELELŐSSÉGE A HULIGANIZMUSÉRT. A huliganizmus világprobléma lett. Foglalkoznak vele pedagógusok, pszichológusok, a sajtó, a film, az irodalom. Legutóbb az *Unesco Courier* is tanulmányt közölt róla. William C. Kvaraceus tollából, aki a nemzetközi szervezet egyik szakértője mindazokban a problémákban, melyek az ifjúságnak a társadalomhoz való viszonyával kapcsolatosak. A szerző egyébként a medfordi (USA) egyetem tanára.

Bevezetőben elmondja, hogy a huliganizmusra jóformán minden nyelvnek megszületett már a maga külön kifejezése, amivel olyan fiatalokat nevez, akiknek viselkedése és ízlése gyanút és nyugtalanságot kelt. Angliában például *teddy boys*, Hollandiában *nozemek*, Svédországban *skinn knuttarok*, Franciaországban *blousons noirs*, német területen *halbstarken*, Japánban *mambo boys*, Olaszországban *giovanni teppisti* néven emlegetik őket. A közvélemény

gyakran úgy tekint rájuk, mint fiatal bűnözőkre, jöllehet képtelenség lenne azt állítani, hogy egy fiatal leány vagy fiú azért, mert szereti a rock'n'roll muzsikát, a hosszú haját vagy a bizarr ruházkodást, máris a bűnözés útjára tért. Bizonyos azonban, hogy meglehetősen eltérőek is a vélemények a különböző országokban arra vonatkozóan, hogy ki a bűnös és ki nem. Kairóban például az is „bűnözésnek” számít, ha valaki az utcán cigarettacsikkokat gyűjt. Indiában a csavargást, Hong-Kongban az engedély nélküli házalást rójak terhükre és büntetik meg érte őket, noha itt joggal merül fel a kérdés, vajon nem a nyomor, a magukra hagyottság játszik-e közre ebben. Az afrikai országokban bűnözőknek tarják azokat is, akik az otthon iratlan törvényei ellen vétének, tiszteletlenséggel, engedetlenséggel. A fiatalok bűnözési statisztikája így megtévesztő is lehet — állapítja meg Kvaraceus — ha nem ismerjük vétkük természetét. Am még így is kétségtelen, hogy a fiatalkori bűnözések száma általában mindenütt növekedik. A vétek: lopás, vandalizmus, vagyon sértés, kisebb zsarolások, durvaság, naplopás, erkölcstelen és illetlen viselkedés, részegeskedés és kábítószeres élvezése.

A világ nagyvárosaiban napirenden van, hogy *teen-ager*ek, „tizenévesek” — többnyire céltalan, gyökértelen, nyugtalan és foglalkozás nélküli fiatalok — galerikbe verődnek, találgoznak. Van galeri, amelyik gyilkosságot is követ el, a másik vétké csak annyi, hogy járókelőket inzultál. Lengyelországban vonatokat rongáltak teljesen érthetetlen okokból. Kanadában privátlakásokba hatoltak ilyen csoportok, amikor a tulajdonos nem volt otthon, és bútorokat csontkítottak meg, anélkül, hogy bármit is elloptak volna. Argentínában kávéházakban inzultálták a vendégeket, parkírozó kocsikat tettek tönkre. Manilában ablakokat, kirakatokat törtek be. Detroitban egy 15 tagú „gang” rákényszerítette a kisebb gyerekeket, hogy fizessenek 5 centet, ha molesztálás nélkül akarnak menni és jönni a helyi moziból. Indiában fiúkból és lányokból álló galerik szeszes italokat és kábítószereseket csempészték.

A fiatalok bűnözéséről régebben készített keresztmetszetek arra utalnak, hogy ezek a gyermekek szegénysorsúak. Újabban ez a tendencia gyökeresen megváltozott — írja Kvaraceus, mert ma már számos jómódú családból származó gyermek válik bűnözővé. Franciaországban „blousons dorés”-nak (aranykabátosoknak) hívják a gazdagabb családból való bűnözőket, szemben a „blousons noirs”-ral (feketekabátosok) a szegénysorsúakkal.

A bűnözés megelőzését, vagy elfojtását nehezíti, hogy vannak olyan fiatalok, akiknek garázdálkodása sohasem kerül nyilvánosság elé, mert szüleik, vagy iskolájuk védi őket.

Sokak szerint a bűnözések okát a moziban kell keresni, mert egyes filmek dicsőíteni látszanak a társadalomellenes magatartást. A tanulmány szerzője szerint azonban a filmek ritkán indítanak bűnözésre. Ennek ellenére bizonyos, hogy sok film és televízióprogram károsan hat a gyermekekre. Vádolják a detektívregényeket is, de mindez túlságosan egyszerű magyarázat lenne. Elterjedt vélemény az is, hogy a dolgozó anyák távolléte a családból segíti elő a bűnözést. Ez sem bizonyítható. Okul hozzák föl a családok szétesését is, de ez sem mindig helytálló, mert a gyermek fejlődéséhez nem az apa és az anya pusztán fizikai jelenléte szükséges, ha tehát a szülők együttélnek ugyan, de a légkör feszült és boldogtalan, ez éppoly káros lehet, mint az egyik szülő hiánya. Nem általános ok a butaság, az elmaradottság, a kisebb intelligencia sem, hiszen sok fiatal bűnöző nagyon is élelmes és maga területén. A tudósok elvetik az öröklés elméletét is, mert a vizsgálatok szerint senki sincs predesztinálva arra, hogy bűnöző vagy gonosztevő legyen. Némelyek véleménye az, hogy Európában a háború váltotta ki a bűnözések növekedését. Angol kutatók azonban azt bizonyítják, hogy ezekből a háború által érintett gyermekekből, akik ma fiatal felnőttek, semmivel sem több a bűnöző, mint más korosztályokból.

Kvaraceus professzor ezután több eset részletes megvilágítása nyomán oda következtet, hogy nem egyetlen meghatározott, hanem többféle és sok tényezőt kell számításba venni. Amellett minden esetet különállóan kell megítélni. Tekintetbe kell venni a gyermek otthoni életét, iskolai problémáit, szüleivel való viszonyát, saját lelki világát és személyiségét. Készen lehetünk azon-

ban arra, hogy még az ilyen alapos körütekintés sem nyújt mindig kielégítő feleletet a problémára.

Életelelemzők egyik elmélete úgy szól, hogy a bűnözés a serdülőkorban elszenvedett kudarcok eredménye. Egy másik elmélet szerint a fiatalkori bűnözés a lázadás kifejezése, és pedig nem valamiért, hanem valami ellen. Lehet, hogy a gyermek a szeretet hiányát tapasztalja szülei részéről. Hibás lehet a bűnös mód, vagy egészen egyszerűen a gyermeknek lehetnek önmagával kapcsolatos kétségei. Számos ifjú, aki bizonytalan önmagában, aggodalmait azzal csillapítja, hogy agresszívvé válik. Minden bűnözőről megállapítható, hogy agresszív. Az agresszió különbözőképpen nyilvánul meg: lehet szóban, destruktív tetteiben, lehet szexuális is. Az agresszió irányulhat önmaga, a világ, vagy mindkettő ellen.

A legtöbb szakember megegyezik abban, hogy azokban a gyermekekben, akik úgy érzik, hogy nem szeretik őket, súlyos kárt tesz a szeretet hiánya, akkor is, ha csupán ők képzeli. A gyermek úgy is érezheti, hogy szülei szeretete nem állandó, és felételekhez kötött. Ha egy 6 éves gyermeknek folyvást azt mondogatják, hogy ha jó lesz, szeretni fogják, csoda-e, ha a gyermek arra gondol, hogy szülei szeretete megígért jutalom, nem pedig természetes és állandó érzelem? Az ebből eredő félelem azután agresszív magatartásra vezethet, és megindul egy hosszú körforgás. A gyermek, akit nem szeretnek a szülei, úgy érzi, elárulták és elhagyták. Rendszerint az ilyenekből kerülnek ki a rosszszulnevelt gyermekek.

Egy lengyel szakértő szerint a huliganizmus ismérve az, hogy a fiatal erőszakkal maga alá akar rendelni másokat, ő maga azonban nem rendeli magát mások alá. Eltávolítják soralkból azt, aki nem bírja az írást, aki alulmarad a verekezésben, aki szentimentálisá válik egy lány miatt, bármiféle érzést mutat bármily vonatkozásban, vagy komolyan használ „nagy szavakat”. A huligan számára az eszményi élet az ösztönök kielégítése.

Kvaraceus maga is ezen a nézeten van, annál is inkább, mert tapasztalati igazság, hogy semmisen izgatja úgy az ifjút, mint önmaga állítása és igazolása; küzd az „én” uralmáért. Ennek a természetes hajlamnak elfajulása azután, hogy egyes fiatalok több értelmét látják a maguk igazolása érdekében annak, hogy bűnözőkké váljanak, mint bármely másnak, amire a szülők vagy a társadalom lehetőséget kínálnak neki.

A szülők, akik elmulasztottak valamit gyermekük irányában, ezt gyakran észre sem veszik. Leköti őket a megélhetésért való küzdelem, a gyermeknek nem tudnak kellőképpen utánanézni, tanácstalanok abban a tekintetben, hogy mit is kellene tenniük, talán mert nekik maguknak sincs eligazító tapasztalatuk, a saját gyermekkorukból. S itt nemcsak azokra a szülőkre kell gondolni, akik a „sikátorok” táján élnek és nincs mit megosztaniuk gyermekükkel az élelmen kívül. A mai gyermekek ugyanis már nem látnak feltétlen eszményt a szüleikben, noha szükségét érzik annak, hogy szüleiket mint mintaképet utánozhassák. Ha a szülők passzívak, ha sem az apa, sem az anya nem jelenít meg szemükben bizonyos értéket és nem tanúsít kötelezettségeket az életre, akkor nehezzé válik a gyermek számára, hogy megfelelő képet alakítson ki önmagáról és a követendő magatartásról.

A család tehát súlypont a gyermek számára, de a gyermek azért a külső világ iránt sem érzéketlen. Sok társadalmi tényező hat életére, s mély benyomást kelt benne. A társadalomban elszenvedett kudarcok éppoly zavaróak, mint azok, amelyeket a belső biztonság hiánya okoz, különösen amikor serdülő kora jut. Túl gyakran támad zavaró ellentét aközött, amire a felnőttek tanítják, s amit ő lát, hogy azok cselekszenek. Egyik percben megbüntetik, mert hazudik, ugyanakkor rájön, hogy a felnőttek is hazudnak. Ebből arra következtet, hogy valójában nincs is jó és rossz, csak abban van különbség, amit a felnőttek tehetnek és amit ő tehet.

A huliganizmus leküzdése tehát elsősorban a család belső életének egészséges alakulásán fordul meg, de nem közömbös tényező az a társadalmi közszellem sem, amely erkölcsi eszményeknek hódol. Ezt a tanulságot szűrhetjük le Kvaraceus professzor tanulmányából, amelyet nagy emberszeretet és az ifjúság megértése hat át. (N. Paleta Éva)

Revue mensuelle — Directeur: Vid Mihelics — Rédaction et administration: Budapest V.,
Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an 4,50 US dollars.

SOMMAIRE

Mihály Medvigy: Les nouvelles lois de l'Eglise sur les indulgences et le jeûne — *Miklós Nagy*: Poésie — *Tamás Szomor*: Existence animale et conscience humaine — *József Borovi*: L'inconnu de l'organisation diocésaine hongroise du XVIIIe siècle — *János Pilinszky*: Le Christ et Sisyphe — *János Hoványi*: Poésies — *Ferenc Magyar*: Pleine lune (nouvelle) — *Friedrich Dürrenmatt*: Pilatus (nouvelle) — *György Rónay*: Une vie modeste (petit roman) — *Vid Mihelics*: Idées et faits (Convient-il de parler de droit naturel?) — *Tamás Nyiri*: Le petit sentier (Pourquoi dois-je être Chrétien?)

JOURNAL: Elections — Scrutins (*Béla Saád*) — Nouvelles constatations dans le procès de Jésus (*Endre Szigeti*) — Journal du lecteur (*György Rónay*) — Chronique théâtrale (*Károly Dorombo*) — Beaux-arts (*Iván Dévényi*) — Chronique musicale (*László Rónay*) — Film (*Rudolf Ungváry*) — Littérature théologique hongroise en 1966 (*Zoltán Kovách*) — *György Rónay*: „Miroir et feu”, poèmes (*András Pályi*) Responsabilité des parents et de la société vis-à-vis des blousons noirs (*Eva Paleta*).

Informations et réponses sur la couverture.

LES NOUVELLES LOIS DE L'ÉGLISE SUR L'INDULGENCE ET LE JEÛNE

par Mihály Medvigy

L'auteur, professeur de théologie morale à l'académie des Piaristes de Budapest, publie un bref commentaire sur les deux constitutions apostoliques du pape Paul VI récemment parues: „Poenitemini” sur la discipline du jeûne et „Indulgentiarum doctrina” sur la cause des indulgences. Non seulement il analyse le contenu juridique des deux documents pontificaux, mais il souligne la nouvelle spiritualité qui les imprègne.

La révision des indulgences et du jeûne s'imposait déjà dès l'Époque de la Réforme. Au début, le mouvement de Luther se rattachait au scandale des aumônes d'indulgence de Mayence et c'est relativement à l'affaire des saucisses de Zürich que les intentions réformatrices de Zwingli ont été rendues évidentes. Les réformateurs avaient vu juste sur ce point que l'indulgence inconsidérément propagée conduit à l'affaiblissement de l'esprit d'expiation personnelle, et que le jeûne, privé de contenu intérieur et de liberté chrétienne peut dégénérer en formalisme pharisien. Le IIe Concile du Vatican, ayant pour but la réforme de la vie chrétienne aussi bien que le rapprochement œcuménique des chrétiens séparés a rendu opportune la révision par l'Eglise des indulgences aussi bien que du jeûne.

La constitution „Indulgentiarum doctrina” „détermine avec une grande prudence pastorale la nouvelle mesure de „l'indulgence partielle” (au lieu des 300 jours ou 7 ans, etc. usuels jusqu'ici). En conséquence en vertu de la puissance des clés de l'Eglise, le fidèle bénéficie d'autant de rémission de pénitence qu'il en a mérité par l'accomplissement zélé personnel de la tâche prescrite. Donc, l'indulgence double la valeur de l'action à l'égard de la rémission des pénitences temporaires. C'est pourquoi l'indulgence, loin de la relâcher, augmentera plutôt l'aspiration des fidèles à l'expiation personnelle. La constitution „Poenitemini” confère une nouvelle spiritualité à la pratique du jeûne. La nouvelle discipline déclare le jeûne comme une forme légale de pénitence

obligatoire pour tout le monde, mais sans exclusivité rigide, en laissant à la liberté de l'homme chrétien la marge d'exercices propres à remplacer l'abstinence.

Enfin, l'auteur explique deux des résolutions datant de la conférence des évêques hongrois du 13 décembre 1966. La première énonce que les fidèles peuvent remplacer à leur gré l'abstinence du vendredi — à l'exception de ceux du carême — „par n'importe quel exercice de charité ou de dévotion”. Selon la deuxième résolution, tous les vendredis qui, en Hongrie, tombent sur des fêtes religieuses usuelles — mais non prônées — ou sur des fêtes nationales officielles (y compris dans ces dernières la veille de Noël et le dernier jour de l'année civile) perdent tout caractère de pénitence.

CONVIENT-IL DE PARLER DE DROIT NATUREL?

par Vid Mihelics

L'auteur pose la question s'il convient d'utiliser l'expression „droit naturel” alors que la science profane actuelle rattache la notion du droit à des signes distinctifs qui n'existent pas dans le droit naturel. En effet le caractère de commandement ainsi que la possibilité d'extorsion figurent au nombre de ces signes. Alors qui est ce qui ordonne l'exécution des règles déclarées de droit naturel, et qui donc se trouve à même d'en imposer l'exécution? La question se pose donc, s'il ne serait pas plus opportun de revenir à l'expression: „loi naturelle” ou „morale naturelle”, au lieu de „droit naturel”? Ce retour ne soulèverait guère de difficultés étant donné qu'à la vérité nous ne savons même pas exactement ce qui relève du droit naturel.

En général tout le monde est d'accord sur ce point que le droit naturel est destiné à faire valoir la justice. Mais dès que nous voulons faire paraître la justice de façon concrète et la rendre efficace, nous sommes liés à la conception de notre époque et de sa société. Nous pouvons être d'accord sur le fait que de tout temps, c'est le jugement de l'homme juste et honnête qui constitue la vraie mesure de la justice, mais nous savons déjà bien que cet homme juste et honnête est un phénomène historique déterminé qui ne peut sortir de son milieu culturel. Nous savons aussi que la nature humaine dont l'analyse pourrait servir de base à la définition de la loi naturelle — ou de la morale naturelle, ou encore du droit naturel — n'est pas tellement une donnée transmise que plutôt un but à réaliser et même à réaliser dans une culture déterminée par l'histoire.

Cependant il est certain que ni les règles de la morale, ni celles du droit ne peuvent être parfaites quand elles ont été formulées, car elles exigent un développement constant. C'est pourquoi Saint Thomas distingue un droit naturel „primaire” et un „secondaire”. Le premier ne se compose que de quelques principes fondamentaux que l'esprit penseur reconnaît, alors que le droit naturel secondaire est déjà le résultat des déductions relatives à son application pratique. Maintenant, si nous admettons que le droit naturel primaire sert de base à la valeur du droit naturel secondaire, il n'est pas douteux que sa puissance ne se manifeste que dans ce dernier. Et comme il n'est jamais possible de ramener tout simplement l'ordre pratique à l'ordre spéculatif, il est inévitable que ce droit naturel secondaire change continuellement, étant lié à la société et au temps.

La discussion de ce problème et son élucidation de valeur générale sont particulièrement importantes pour nous, qui vivons sous un régime socialiste. En effet, il est de notoriété publique que les encycliques sociales pontificales — bien que l'accentuation en diminue et soit de plus en plus nuancée (ainsi que l'indique „Mater et Magistra”) — déclarent aussi comme droit naturel la possession en tant que propriété privée de n'importe quels biens et moyens de production. Alors que, par exemple, c'est justement Saint Thomas qui ne nomme en général droit de propriété que le „droit du peuple”, entendant par là cette partie du droit naturel que „tous les peuples” (c'est à dire ceux dont il connaissait l'existence) admettaient quasi comme un droit positif.

Il n'est pas douteux que, dans la seconde partie du siècle passé et dans les premières dizaines d'années du siècle actuel, l'accentuation sur l'interprétation

du droit de propriété a subi un décalage dans l'enseignement catholique, ce qui a eu pour conséquence d'obscurcir la différence entre le droit naturel primaire et secondaire. En ce temps là l'autorité de l'enseignement de l'Eglise et le domaine de l'infailibilité doctrinale ont été propagés plus largement qu'il n'était nécessaire alors que le texte dogmatique qui détermine l'infailibilité du pape n'explique aucunement comment le Magistère pourrait faire des déclarations infailibles dans les questions du droit naturel pur. La vérité c'est que de nos jours, c'est surtout le droit naturel secondaire qui subit une crise, à la suite de laquelle le système de la doctrine sociale catholique élaboré jusqu'ici s'est aussi trouvé ébranlé. Donc un grand travail théorique incombe aux moralistes et aux sociologues catholiques, où le nouvel examen approfondi de l'enseignement catholique relatif au droit naturel devra être placé au premier plan.

Nous pouvons reconnaître sans difficulté l'existence du droit naturel, à supposer qu'il ne signifie que la reconnaissance des commandements et des principes fondamentaux primaires de la morale, répondant à la raison humaine et servant le bien de tous les hommes. Cependant ces principes et ces commandements ne peuvent s'incarner que toujours à une époque et dans une culture données, donnant à l'homme une mesure qui lui permet de juger les coutumes, les mœurs et les lois de sa propre société.

ELECTIONS — SCRUTINS

par Béla Saád

Le directeur de l'hebdomadaire catholique „Új Ember” compare les élections de la Hongrie d'autrefois à celles d'aujourd'hui. Jadis, le droit de vote ne s'étendait qu'à un cercle réduit des citoyens hongrois, chez les hommes il était lié à un certain revenu ou à un rang social, et les femmes n'avaient aucun droit de voter. Les élections étaient ouvertes. Plus tard, entre les deux guerres, bien qu'avec quelques restrictions, le droit de vote fut aussi étendu aux femmes, mais à l'exception de quelques grandes villes, les élections continuèrent partout à rester ouvertes. Le droit de vote fut tantôt réduit, tantôt élargi. Seule, la libération apporta quelque changement à ce zigzag électoral. Depuis ce temps, le scrutin est universel et secret, et le droit de vote s'étend également aux femmes et aux hommes. Depuis la proclamation de la constitution de la démocratie populaire, il n'y a plus de partis. Nous ne choisissons pas parmi les partis, mais nous votons pour le régime du socialisme. Il y a quinze ans, on pouvait encore dire qu'en Hongrie les élections revêtaient plutôt un caractère de plébiscite unanime. Mais, au cours de ces dernières dizaines d'années le développement de la démocratie a été si accentué, tant verticalement qu'horizontalement, qu'on peut aussi bien parler de plébiscite que d'élections, d'autant plus que le 19 mars, à plusieurs endroits, les électeurs pourront choisir entre deux et même trois candidats. Les membres de l'Assemblée Nationale et ceux des Conseils, élus dans des circonscriptions individuelles, devront disposer de la moitié des voix plus une pour être admis. Les élections ont été précédées d'assemblées qui désignaient les candidats, et c'est principalement à celles qui choisissaient les membres des conseils éligibles qu'on a pu observer la sélection judicieuse des candidats désignés. Ces assemblées ont démontré que c'est à ce niveau que peut commencer la carrière politique, que c'est là, dans le domaine de la démocratie la plus directe, au niveau de la solution des problèmes et des soucis les plus proches qu'il ressort quel est celui qui est capable de gagner la confiance des électeurs par son travail dévoué, ses idées saines, ses vues réelles et son activité. C'est à l'assemblée où l'on désignait les plusieurs milliers de membres des conseils qu'ont surgi les personnalités encore inconnues jusqu'ici dans le pays, qui vont s'engager dans la voie qui, demain, les conduira au conseil de l'arrondissement, après-demain à celui du comitat, puis à l'Assemblée Nationale, où ils deviendront les législateurs du pays. Cette construction de bas en haut de la démocratie directe est un phénomène très sain, de grande valeur pratique.

On trouve trois prêtres catholiques (Miklós Beresztóczy, Richard Horváth, Imre Várkonyi) et trois personnalités dirigeantes du clergé protestant au nombre des candidats de l'Assemblée Nationale. Les membres du clergé figurent aussi en assez grand nombre parmi les candidats des conseils. Mais, en dehors des prêtres, nous connaissons aussi des candidats croyants et pratiquants. Ceci revient à dire — politiquement — que le fait de ne pas appartenir au Parti ne constitue pas un préjudice, car ce qui compte, c'est la fidélité à la patrie, la compétence et les aptitudes.

COMPTE RENDUS ET CRITIQUES

La rubrique des beaux-arts publie un article sur Lajos Kassák, personnalité éminente et complexe de la vie intellectuelle hongroise, à l'occasion du 80ème anniversaire de la naissance de l'artiste. Kassák, poète lyrique, est aussi romancier (son oeuvre autobiographique est particulièrement importante) et auteur d'essais. Il a été rédacteur de plusieurs périodiques hongrois d'avant-garde littéraires et artistiques, en même temps, c'est un peintre non-figuratif de renommée internationale dont les oeuvres s'apparentent au constructivisme hollandais, russe et français (Mondrian, Lissitzki, Malevitch, Auguste Herbin). Ivan Dévényi cite la déclaration de l'esthéticien Michel Seuphor sur Kassák: „Il est indiscutable qu'une place revient à Lajos Kassák parmi les pères de la culture moderne”.

Kassák, qui a séjourné plusieurs fois à Paris possède des connaissances approfondies de la culture française qu'il propage en Hongrie. Il a traduit en hongrois tout un volume des poésies de Blaise Cendrars et, dans ses poèmes, il a vanté les grands créateurs de la littérature et de l'art français tels que Matisse. Le Douanier Rousseau, Braque, Romain Rolland, Antoine de Saint-Exupéry et Honegger.

INFORMATIONS

A la séance budgétaire du Parlement, le custode Imre Várkonyi, directeur national de l'Actio Catholica, député à l'Assemblée Nationale, a pris la parole à propos des problèmes relatifs à la protection de la famille. Il a rendu compte en détail à „Új Ember” de tout ce qu'il avait prononcé à cette occasion. Il a tout d'abord attiré l'attention sur le fait qu'actuellement en Hongrie, 9.900.000 personnes c'est à dire la presque totalité de la population bénéficient des prestations de la Sécurité Sociale. Cependant, autant cet état de choses, est réjouissant, autant l'autre est inquiétant: à savoir que vis-à-vis de l'année 1965, la statistique des naissances n'accuse qu'une très légère amélioration. Selon Imre Várkonyi, la loi promulguée il y a 10 ans, qui réglementait en Hongrie l'interruption de la grossesse par voie opératoire est absolument dépassée. Non seulement parce que dès le début, elle présentait quelques lacunes mais aussi parce que les préjudices causés par l'avortement qui plus tard, si la femme veut mettre un enfant au monde, l'en empêcheront, sont bien connus. Imre Várkonyi a souligné que l'amélioration de la proportion des naissances vivantes est en même temps une question matérielle et morale. Malheureusement, ces cinq dernières années, la nombre des divorces s'est considérablement accru, ce qui prouve également que l'influence morale doit tout d'abord s'exercer dans le sens de l'estime de la vie familiale. Il faut en même temps assurer une grande place à la construction des logements et réglementer les allocations familiales. D'après la proposition d'Imre Várkonyi elles devraient augmenter sensiblement après le troisième enfant, et s'accroître progressivement.

Dans une circulaire l'évêque József Bánk administrateur apostolique de Győr a exprimé publiquement ses remerciements aux fidèles du diocèse dont les dons ont permis la restauration de nombreuses églises et bâtiments ecclésiastiques. La circulaire cite 27 localités ou églises.

La vieille cloche de l'église datant de l'époque arpadienne de la petite commune de Hegyhátszentjakab s'est détériorée. On s'est aperçu en l'examinant pour la réparer, que c'est une des plus anciennes cloches du pays. Il y

a plus de quatre siècles qu'en 1552, elle a été fondue par un certain Magister Michael. Cet objet de valeur historique sera déposé au Musée National.

Pendant le grand Carême, dans la plupart des églises de Budapest, on prépare les fidèles à la fête de Pâques par des sermons de conférence. De plus, à la fin du grand Carême on organise trois jours de retraite avant le dimanche des Rameaux, et d'autre part les trois premiers jours de la semaine sainte.

Le journal officiel hongrois a publié l'ordonnance du ministre de la construction relative à la protection des monuments historiques, qui réglemente uniformément et définitivement toutes les questions qui la concernent. Cette ordonnance mérite aussi une attention particulière au point de vue ecclésiastique, étant donné que de nombreux monuments historiques sont en possession de l'Eglise. En vertu de l'ordonnance les frais inhérents à la protection des monuments historiques sont assumés par L'Etat même si le monument en question constitue une propriété privée. La nouvelle étend la conservation aux monuments funéraires de valeur artistique. Ce nouveau règlement constitue une des prescriptions les plus modernes d'Europe, concernant les monuments historiques.

Un collaborateur de Új Ember s'est entretenu avec Feriz Berki, archiprêtre, chef de l'administration et de la communauté religieuse hongroise orthodoxe. L'archiprêtre a déclaré qu'au point de vue de l'orthodoxie, la Hongrie appartient à la région limitrophe la plus occidentale, à l'ouest de laquelle il n'y a plus de communautés religieuses cohérentes. Les fidèles de Hongrie sont aussi relativement peu nombreux. Cependant à l'intention de ces fidèles, Feriz Berki élabore maintenant des textes liturgiques en langue hongroise comme ceux de l'Eglise catholique romaine. Au cours de l'entretien on a appris que Feriz Berki avait fait ses études en Grèce, où il était le disciple de l'archevêque de Chypre Makariosz, avec lequel il entretient jusqu'à aujourd'hui une correspondance.

Le 11 février fête de l'apparition de l'Immaculée Conception de Lourdes, les fidèles de Budapest ont célébré à l'église de l'Université l'heure d'oraison traditionnelle en l'honneur de la Sainte Patronne des Malades.

A Csákiliget, dans la banlieue de Budapest où habitent surtout de petites gens dans de modestes maisons de famille, les retraités qui y vivent ont construit une église de style moderne pouvant accueillir 1000 fidèles de la petite agglomération. Actuellement, tous les dimanches et jours de fête cinq messes sont célébrées dans la nouvelle église.

De précieux trésors historiques viennent de nouveau d'être mis au jour à l'église Mátyás du château de Buda, où, à la suite d'un accord passé entre la communauté religieuse et le Musée National Hongrois, il a été procédé à l'ouverture du tombeau du roi Béla III de la dynastie d'Árpád et de sa première femme Anne d'Antioche. Béla III fut une des figures prédominantes de l'histoire médiévale de la Hongrie, et l'établissement des larges relations franco-hongroises se rattache à son nom. A la mort d'Anne d'Antioche, le roi épousa de nouveau une princesse française Marguerite Capet. Béla III fut d'abord inhumé à Székesfehérvár où, en 1848, on découvrit son tombeau, heureusement demeuré intact. Les objets qu'on y trouva furent provisoirement transportés au Musée National, d'où, en 1872, ils furent transférés à l'église Mátyás, où un tombeau magnifique fut érigé. C'est là que furent déposés les bijoux trouvés dans le tombeau original. On a ouvert le tombeau pour préserver les bijoux, dont la plupart sont en argent et quelques uns en or, de la dégradation et pour les exposer. Les objets d'art découverts dans le tombeau royal enrichiront désormais la collection du Musée National Hongrois. Avant de refermer le tombeau, on a pris des ossements des empreintes de plâtre à l'aide desquelles le professeur soviétique Geraszimov, célèbre sculpteur anthropologue, reconstituera le corps et les traits des souverains.

Publication envoyée à notre rédaction: Partition de l'Oeuvre de Zoltán Kodály intitulée „Messe hongroise” édition de la Société Saint Etienne, 12 pages.

K Ö Z L É S E K É S V Á L A S Z O K

Várkonyi Imre örkanonok, az Actio Catholica országos igazgatója, országgyűlési képviselő, családvédelmi problémákkal kapcsolatban szólalt fel a parlament költségvetési tárgyalásán. A felszólalásán elhangzottakról részletesen nyilatkozott az *Új Embernek*. Nyilatkozata elején külön felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon jelenleg 9,900.000 ember részesül társadalombiztosításban, vagyis szinte az ország egész lakossága. Amennyire azonban öröndetes ez a tény, aggasztó az a másik, hogy az 1965 évihez képest még mindig csak nagyon csekély javulást mutat a születési statisztika. Várkonyi Imre szerint mindenképpen túlhaladott az a még 10 évvel ezelőtt hozott törvény, amely Magyarországon a művi vetéléseket szabályozta. Nemcsak azért, mert kezdetől fogva bizonyos hiányosságokat tartalmazott, hanem azért is, mert közismertek azok a károsodások, amelyeket az abortus okoz, és amelyek később, amikor az asszony már szeretné, hogy gyermeke szülessen, ezt megakadályozzák. Hangoztatta Várkonyi Imre, hogy az élveszületések javulásának arányszáma egyidőben erkölcsi és anyagi kérdés. Sajnos az utóbbi öt évben jelentős mértékben emelkedett a válások száma, ami szintén azt mutatja, hogy az erkölcsi ráhatásnak elsősorban a családi élet megbecsülésének irányában kell hatnia. Ugyanakkor fontos helyet kell biztosítani a lakásépítkezésnek és további rendezésre szorul a családi pótlék is, amelynek Várkonyi Imre javaslata szerint a harmadik gyermek után kellene ugrásszerűen és progresszíven növekednie.

Bánk József püspök, győri apostoli kormányzó körlevélben mondott nyilvános köszönetet az egyházmegye híveinek, amiért adományaikkal sok templom és egyházi épület felújítását tették lehetővé. A körlevél 27 helységet illetve templomot sorol föl.

Hegyhátszentjakab kisközség Árpád-kori templomának régi harangja meghibásodott. Amikor a javítás céljából megvizsgálták, kiderült, hogy az ország egyik legrégebbi harangja ez. Több mint négy évszázada, 1552-ben öntötte bizonyos Magister Michael. A történelmi becsű emléket a Nemzeti Múzeumban helyezik el.

A nagybőjt alatt Budapest legtöbb templomában konferencia beszédekkel készítik elő a híveket a húsvét ünnepére. A nagybőjt végén ezenkívül háromnapos lelkigyakorlatok is lesznek a templomokban részben a virágvasárnapot megelőző három napon, részben a nagyhét első három napján.

A magyar hivatalos lap közölte az építésügyi miniszter rendeletét a műemlékvédelemről, amely egységesen és véglegesen szabályozza az összes idevágó kérdést. A rendelet egyházi szempontból is külön figyelmet érdemel, mert nagyon sok műemlék van egyházi tulajdonban. A műemlékvédelemmel felmerülő költségeket a rendelet értelmében az állam viseli még akkor is, ha a szóbanforgó műemlék magánkézből van. Az új rendelet a védelmet kiterjeszti a képzőművészeti értékű síremlékekre is. Az új rendelet Európa egyik legkorszerűbb műemlékvédelmi előírása.

Berki Ferizzel a magyar ortodox egyházközség és adminisztratura esperes vezetőjével folytatott beszélgetést az *Új Ember* munkatársa. Elmondotta az esperes, hogy az ortodoxia szempontjából Magyarország a legnyugatibb peremvidékhez tartozik, amelytől nyugatabbra nincsenek összefüggő egyházközségek. A magyarországi hívek is aránylag csekély számúak. E hívek számára azonban Berki Feriz most a római katolikus egyházhoz hasonlóan magyar liturgikus szövegeket dolgoz ki. A beszélgetés során kiderült, hogy Berki Feriz tanulmányait Görögországban végezte, ahol diáktársa volt Makariosz ciprusi érsek, akivel mindmáig levelezésben van.

Február 11-én, a Szeplőtelen Szűz lourdesi megjelenésének ünnepén tartották meg a budapesti hívek a hagyományos évi szent óráját a Betegek Gyógyítójának tiszteletére, az Egyetemi Templomban.

A Budapest külterületén fekvő Csákiligeten, ahol javarészt kisemberek laknak aprócska családi házakban, az ott élő nyugdíjasok építették föl a kis település 1000 lélek befogadására alkalmas modern stílusú templomát. Ma már minden vasárnap és nagyobb ünnepen öt misét mutatnak be az új templomban.

Nagybecsű történelmi kincsek kerültek ismét napvilágra a budavári Mátyás templomban, ahol az egyházközség és a Magyar Nemzeti Múzeum megállapodása nyomán újból kinyitották az 1196-ban elhunyt III. Béla Árpád-házi király és első felesége, antiochiai Anna sírját. III. Béla kiemelkedő alakja volt a középkori magyar történelemnek és az ő nevéhez fűződik a széleskörű francia—magyar kapcsolatokat kiépülése. Míkor antiochiai Anna meghalt, a király ismét francia hercegnőt, Capet Margitot vette feleségül. III. Bélát eredetileg Székesfehérváron temették el, és ott találták meg 1848-ban, szerencsés körülmények között épségben maradt sírját. Az ott előkerült leletek akkor átmenetileg a Nemzeti Múzeumba kerültek, ahonnan 1872-ben szállították át a Mátyás templomba. Ott díszes sírhely készült, amelybe az eredeti sírban talált ékszereket is visszatemették. Most azért nyitották fel a sírt, hogy a nagyobb részt aranyból készült ékszereket megóvják a további pusztulástól és közzemlére tehessék. A királysírból előkerült műkincsek a jövőben a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét gazdagítják. A sír visszazárása előtt a csontokról gipszmintát készítettek és ezek alapján Gerassimov szovjet professzor a világ-hírű antropológus-szobrász rekonstruálja majd az uralkodópár alakját és arcvonásait.

Három újonnan kinevezett esperes és tizenkét plébános tette le a hivatali esküt Ijjas József püspök, apostoli kormányzó előtt a szegedi püspöki székház kápolnájában.

Szerkesztőségünkbe érkezett kiadvány: A Szent István Társulat kiadásában jelent meg Kodály Zoltán: „Magyar Mise” című művének partitúrája. 12 oldal, 10,— Forint.

Amatőr csillagász. — Mi is olvastuk a levelében idézett jelentést, amely mint Del Chamberlain amerikai csillagász megállapította volna, hogy a napkeleti bölcsek által látott betlehem-i csillag valójában a Jupiter volt, amely „a Saturnus közelsége folytán fényesen fölizzott”. Ez a megállapítás azonban ebben a formában túl fantasztikus, lényegét tekintve pedig nem újkeletű, mint azt Huberta von Bronsart a *Christ in der Gegenwart*-ban megállapítja. A Jupiter és a Saturnus konjunkciója, együttállása (amikor a két bolygó a Földről nézve egymás közelébe kerül sőt esetleg fedi is egymást) nagyjából 46 évenként következik be, de a távolság közöttük ilyenkor is 600 millió kilométer s a teljesen kihűlt Jupiter fölizzása a Saturnus hatására elképzelhetetlen. Tény viszont, s ezt Kepler is tudta már, hogy Krisztus tényleges születési évében (hat évvel időszámításunk kezdete előtt) a Jupiter és a Saturnus ilyen együttállásra került sor, mégpedig a „Halak” csillagképében. Erre a csillagászati eseményre azonban csak a kaldeus „bölcsek” (magas szintű asztronómiai ismeretekkel rendelkező hivatalos csillagjósok) figyeltek föl. A kaldeusok a zsidók babiloni fogsága óta őrizték a várt Messiás hitét és a „királyok csillagának”, a Jupiternek a „Zsidó nép csillagának”, a Saturnusnak és az ugyancsak egy nyugati országra utaló Halak csillagképnek ez a konjunkciója számukra a Messiás elérézésének biztos jele volt, s a „bölcsek” ezért indultak útnak.